

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“
№ 19.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

2700

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

читальня української молоді
„МОЛОДА ПРОСВІТА“
м. Митр. А. Шептицького
Філалефія — 23-а 1 Брами

1955

СЕРІЯ: МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ, ч. 1.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

ДРУГЕ НЕЗМІНЕНЕ ВИДАННЯ

Українською мовою
“МОЛОДА ПРОСВІТА”
ім. Митр. А. Шептицького
Київ — Філадельфія — 23-а 1 Брама вуз

diasporiana.org.ua

Накладом Української Книгарні „ГОВЕРЛЯ”
41 E. 7th St., N. Y. C.

Printed in the United States of America.

1955

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Цією книжкою - "ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ" - М.Возняка, - починаємо пе-редруковувати ряд рідкісних книжок, вартість яких без сумніву промовляє за тим, щоб їх зберегти, бодай, для студій.

Про те наклад таких книжок буде ду-же обмежений. Всі, цього роду, видан-ня матимуть замітку:

СЕРІЯ: МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ, ч. 1.

і т.д.

Будемо вдячні нашим Шан. Читачам, за вислів їхньої думки щодо цих видань. Можливо, що деякі намі видання таки перетривають час скитання, і ко - лись послужать нашим нащадкам у віль-ній Батьківщині - Україні

За В-во "ГОВЕРЛЯ"
Д-р М. Сидор Чарторийський

Передмова.

В 1919 році минає триста літ від часу, як у Камінці Струмиловій в 1619 році на ярмарку, що принадав на святого Івана Хрестителя, виставлено польську драму Якуба Гаватовича, на тему смерті згаданого святого, а при ній дві українські інтермедії. Обидві вони є найдавнішими досіль опублікованими українськими драматичними сценами. І хоч від найдавніших часів були в українських народних обрядах, передовсім у звязку з колядою та Різдвом Христа й мясніцями, гарні елементи або й очиши чисто народної комедії, все-таки історія української комедії починається відомство від 1619 р.

І під цим оглядом 1919 р. це рік тристалітнього ювілею української комедії. При тім треба зазначити, що тристаліття української комедії треба так розуміти, що вона не молодша, зате ми маємо деякі вказівки, що вона старша. Вже при кінці XVI та з початком XVII віку славний український мораліст Іван Вишенський нарікав на переношення »комедій і машкар« з езуїтських колегій на український ґрунт, що Українці, як і езуїти, бачили поступ в поширенню »машкарського й комедійського набоженства«, що »ученики латинських байок, названі проповідниками, не хочуть в церкві трудитися, тільки комедії строять і грають«.

Дехто з польських учених не прикладає вислову »комедії строїти« до драматичних вистав, але розуміє під тим новаторства тодішніх українських проповідників, однаке забуває при тім поперше, що такі вислови, як »комедії строїти«, повстають щойно на підставі сценічних вистав, подруге, що у Вишенського приходить не тільки »комедії строїти«, але й »грати«, а це вже певно вказує тільки на велике поширення і замінування Українців до драматичних ви-

став по тодішніх школах і поза ними. Зрештою про існування початків української драми перед 1619 р. свідчить і український діяльності, яким вихованці езуїтської колегії в Луцьку витали уніяцького митрополита Рутського в 1614 р., і «Вірипі» на Різдво Христя Памви Беринди з 1616 р. (львівський друк), що творять властиво діяльності для сімох або вісімох хлопців.

Та й сам факт, що до польської нудної драми додаються українські інтермедії, не вистарчує пояснювати тою обставиною, що вистава відбулася в українськім містечку та для українського населення, яке зіхалося на ярмарок. Додання українських інтермедій до польської драми вказує на те, що вони були атракцією силою драми Гаватовича й мали вже свою добру традицію.

Крім цього застереження, що українські драматичні вистави певно вже існували перед 1619 р., треба зробити ще одно. За 200 літ свого існування відзначає українська інтермедія дуже слабий розвиток, майже ніякий. Але з усіх родів української літератури вона ще найбільше позволяє нам заглянути в душу українських народних верств, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідніх народів і чужинців, що жили між ними, і т. д.

До того у відріженню від неодного папішого роду літератури інтермедії писались в живій народній мові. Тому й не диво, що вони дуже подобалися націому народові, а сама їх латинська назва досіль заховалася в устах українського народу, що всяку комічну, несподівану подію, напасть, сварку й т. ін. називає «термедією». ¹⁾

З огляду на своєрідне запачиння української інтермедії в життю українського народу та в історії його літератури, напр. в генезі нового письменства, розпочатого Котляревським, і подається отсє наріс її історії, з додатком вибраних текстів, для познайомлення ширшого круга читачів, які були початки української комедії, закіп появив ся сто літ тому в українській літературі «Москаль чарівник» Котляревського.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. З історії народньої поезії поодиноких народів знаємо, що перші початки театральних вистав усюди були однакові. Їх початками були скрізь окремі епізоди чисто драматичного характеру, які витворилися в народніх урочистостях і обрядових грах. Колискою грецького театру та драми були свята в честь бога Діоніза, уособлення творчої і життєдайної сили природи. Початки римської драми бачуть учені в старовинних народніх забавах, які уладжувалися в часі урочистостей, святкованих під час жнив і збору винограду на честь лісних і польових богів.

І взагалі народня драма витворюється і відокремлюється в самостійну цілість з того широкого циклю епічної поезії, який спирається на поганські народні перекази. Передовсім форма загадки така близька до діяльного, що з неї легко розвинутися невеликій народній драмі. Повстаючи з питань і відповідей, загадки вже тим самим вносять в епічну поезію драматичний елемент. Так напр. німецькі мясопустні драматичні штуки (так звані „Fastnachtspiele“) у своїй найдавнішій формі є дуже часто не чим іншим, як рядом здраматизованих загадок.

Народня драма середновічної Німеччини народилася з народніх ігор, між якими окрему ролю відограли сцени звіринної байки, злучені з перебиранням. Це відбувалося в Німеччині та взагалі в західній Європі в часі поганських свят. Кождий брав на себе роль якогось звіряти й таким робом звіринний епос перемінявся в драму (Райнеке Фукс-Лис Микита з XIV в.).

Дуже вчасно ці поганські урочистості в західній Європі промостили собі доступ до християнського костела, змішалися з християнськими святами, з якими припадали на той самий час, перемінилися і відновилися від такого змішання. Перебрані приходили до костела й тут підіймали сміх, танцювали, співали свої поганські пісні тощо.

Драматичні елементи в українськім народнім життю і словесності. І в українських народніх обрядах було від найдавніших часів життя українського народу і є тепер багато драматичного елементу. Українське весілля це своєрідна релігійно-побутова драма. Ця прикмета українського весілля, що кожному обрядові товаришить пісня, яка пояснює його, що кожда поява й акція молодого, молодої, сватів, бояр, дружок поясняється відповідними піснями, зближає наше весілля до старовинних класичних містерій або трагедій Софокля з їх хором, строфами й антистрофами. Коли весілля розглядати як релігійно-побутову епопею, представляє вона такі важніші моменти: 1) сватання, 2) заручини, 3) печення короваю, 4) дівич вечір, 5) виття гильця, 6) посад, 7) вінчання, 8) покриття молодої, 9) супруже ліжко й 10) свято по щасливім заключенню супружга.²⁾ Змисл неодної акції, яка відбувається в часі весілля, невідомий нашому народові й це вказує на давнє походження поодиноких складових частин нашої весільної драми, яке сягає поганських часів.

Учасниками, а ще краще організаторами всіх найважніших народніх обрядів від найдавніших часів по XVII в. були на Україні, як і взагалі у східно-славянських народів, так звані скоморохи. Їх поява спільна всім європейським народам в середніх віках. Як наслідники греко-римських скинників або мімів, народні кумедників, що розвивали свою діяльність почали на сцені або просценії театру, почали на бенкетах і гулянках, на вулицях, площах і по шинках, українські скоморохи — все одно, звідки-б вони не прийшли на Україну, з Византії, чи з заходу — вже в XI століттю заакліматизувалися до українського життя і стали ай-

давнішими представниками народнього епосу, народньої сцени, народньої музичної штуки.³⁾ Яко „веселі люде“ скоморохи грали та співали по домах, особливо на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, танцювали, виступали які всякі грачі, розвеселяли народну товпу на вулицях і площах міст і сіл, на кладовищах і полях, перебиралися, ходили з ведмедями й іншими вивченими звірами, з вертепом, виступали які сміхуни, чародії, шептуни тощо.

Через кілька століть духовенство завзято виступало проти них і їх штуки. В творах Феодосія Печерського, напр. в його поученню про божі карі, стрічаємо згадку, в числі інших спокушень людського роду, також про скоморохів з гуслями, сопілками та всякими грами. В життю того ж преподобника читаємо, що раз зайшов Феодосій до великого князя Святослава, сина Ярослава, й побачив у палаті, де находився князь, велике число грачів перед ним: одні грали на гуслах, другі на органах, а треті співали. „І так всі веселилися, бо такий був обичай у князя“. Похилив голову Феодосій і потім запитав князя: „чи так буде на тім світі?“. Прослезився князь і приказав грачам перервати гру. Від того часу, коли грали перед князем, а князь довідався про прихід Феодосія, він все приказував перервати гру.⁴⁾ Виступи духовенства проти скоморохів, що не переривалися майже до XVIII в., свідчать про поширеність і живучість скоморошої штуки у нас.

Участь скоморохів в обрядах коляди. Не обходилися без скоморохів і обряди Купала й коляди. Вони грали цілі сцени з правильним розділом роль поміж членів скоморошої трупи, убраних в пестрі костюми, обвішаних бубончиками, перебиралися в звіринні шкіри або людські убрання і вкінці вбирали на себе маски.

З перебирань у звірята найбільше значіння мають ведмідь і коза. На Україні ходять молоді люди колядувати з козою. Козу роблять з дерева і тулууб покривають хутром; її піддержує схований під хутром селянин. Козу водять з музикою, під звуки якої

вона танцює. Прийшовши до якогось дому, колядники просять передовсім дозволу: „чи позволите, пане господарю, заколядувати, цей дім розвеселити, Ірода засмутити?“ І зачинають співати пісню (село Колошівка, чернігівського повіту):

Го, го, го, коза, го, го, го, сіра,
 Ой, розходися, розвеселіся
 При свому дому, при господару!
 Де коза ходить, там жито родить;
 Де не буває, там вилягає.
 Де коза туп, туп,
 Там жита сім куп;
 Де коза рогом,
 Там жито етогом;
 Де коза хвостом,
 Там жито кустом.
 На горі коза з козенятами,
 В долині вовчок з вовченятами.
 Вискочив вовчок, за козу чок-чок,
 А вовченята за козенята.
 Вискочив заяць,
 Став козу лаять:
 »Дурна коза, нерозумная,
 Своїм діточкам не господиня,
 Своїх діточок не покормила!
 Вхоппла-б серпок, побігла в лісок,
 Нажала травиці з овсяний стіжок,
 Своїх діточок да й покормила,
 В чистім озері да й попоїла.
 Не ходи, коза, у тес сельце,
 Да в тес сельце, да в Михайлівку.
 А в Михайлівці всі люде стрельці,
 Встрелили козу в правее ухо,
 Крізь полотенце, да в щире серце.
 Пуць, коза виала, нежива стала.
 А міхонюша, бери дудочку,
 Щай козі в жилу.
 Надимас жила, будь, коза, жива«.
 Да устав наши козел,

Да пішов наш козел
 Да на ноженьках, да на роженьках,
 Да микаючи, да рикаючи,
 Королі в полі да шукаючи,
 Господина в домі да иштаючи,
 Щоб сьому господину і коровки були,
 І неврочливій, і молочливій,
 І овес — самосій, і ячмінь — колосій.
 І пшениця, сочевниця,
 І горох.....⁵⁾

Поминаючи інші обряди драматичного характеру, тим більше, що тільки слабий відгомін їх подибуємо в давніх літературних українських драматичних творах, треба тут зазначити основну ріжницю в долі народніх початків драматичних вистав у західній Європі й на Україні. Західня церква уважала необхідним зробити уступку могутнім обрядам старовинного національного поганства й уладила в християнських костелах драматичні вистави, щоб таким успішним способом боротися з чарівними поганськими грами. Православна церква не робила жадних уступок поганству, хоч і православний народ бажав бачити драматизм в християнськім богослуженню.

Православне духовенство не тільки не прийшло на поміч поганським початкам простої народної драми, але й усіма силами боролося з нею. Справжні початки українського театру завдячуємо західній Європі, в першій мірі польським впливам.

Розвиток середновічної драми в західній Європі. Для протиділania народному поганству повстала на заході Європи містерія. Назва походить від латинського слова *ministerium* = обряд і вказує заразом на початкову звязь її з церковним обрядом. Різдвяна містерія, яка мала своїм прототипом вертепний обряд, і великом, що витворилася з короткої сцени ангела з жінками, які шукають Христа по його воскресінню, й обняла потім представлення Господніх страстей. воскресіння і зв'язання апостолам, утворили перші й основні містерії, довкруги

яких народжувалися нові. До подій, які товаришили різдву чи воскресінню Христа, додавалися всі події старого завіту, не виключаючи створення світу, які тільки стояли в якісь відношенню до нього, й так повстав ряд епізодичних сцен, що його в Англії назвали колективною містерією. Крім різдвяних і великоцінних містерій розвинулися далі ще містерії чудес або міраклі, що виславляють життя і чуда святих, містерії мораліте, себто фільософічно-релігійні діяльности, що в них під алгоритичними іменами уособлювалися моральні поняття, драматичні хроніки з біблійної історії та вкінці історичні містерії, але все з християнською примішкою.

Коротка була побіда костела над народніми початками театральних вистав у західній Європі. З бігом часу під напором народніх елементів містерія утратила свій чисто церковний характер і підчинилася світським інтересам. З поширенням містерій почали вводитися в них і не євангельські та не святі особи, напр. чорт і т. д., які вкінці так змінили первісний релігійний характер містерій, що їх прогнали з костелів і костельних огорож, де первісно виставлялися.

Видіставши на волю і зустріта народом з відкритими руками, містерія прийняла в себе ще більше комічного елементу з грубого простонароднього побуту й стала добром народніх мас, а потім перейшла також у школи. І почувся з містерії інший настрій, далеко живіщий і близький до народніх мас: сміхи, жарти, дотепи й колючки, сатиричний елемент. Розвиваючися швидко, широко й нестримно, народній гумор промошував шлях для чисто національного мистецтва, що і зміст і форму, методи й головні ідеї брали тільки з народнього елементу.

На припадкових комічних сценах, як сцена з прощавцем мастей Маріям і Йосифові, сцени з веселим життям Марії Магдалини, з оригінальним образцем родинного побуту Ноя, з чортами і т. д., не задержався розвиток комічного елементу. З бігом часу приплів світського елементу до духовної драми був такий сильний, що довів до відокремлення таких появ в одну

цілість, до утворення з окремих сцен невеличкіх комічних штук, виставлюваних поміж актами драми.

Інтермедії або інтерлюдії. Такі невеличкі комічні п'єси мали на ціли відтягати увагу глядача від змісту серіозної і по більшій частині нудної драми й відсвіжувати його ум веселими сценами з щоденного життя. І ці невеличкі драматичні сцени комічного характеру називалися інтерлюдії або інтермедії (междувброшенныя забавныя игралища).

В старовинних колективних містеріях слідний ще звязок інтерлюдій з текстом основної драми. Так напр. в пастирських сценах річи пастихів переривалися вставленою сценою, де перед пубlicoю зявлявся великий хитрун Мек, що удаючи бідного й прибитого сімею, просить у пастихів дозволу провести ніч з ними. Не довіряючи йому, пастихи кладуть його поміж собою, сподіваючися, що так охоронять своє стадо від його нападів. Але спритний злодій успіває вкрасти найкращого барана, занести його до жінки, яка не менше вдатно завиває кінці в бавовну. Мек знову вертається спати до пастихів. Тимчасом жінка Мека ховає барана в колиску, а сама стогне немовби по народженню дитини. Пригоди пастихів з Меком нагло перериваються піснею ангелів, що звіщають про народження Спасителя, а потім містерія іде далі свою звичайною чергою.⁶⁾ Від такого поверховного підчинення головній драмі перейшла інтермедія до повної незалежності.

Тимчасом релігійна драма наближалася до немінучого упадку. Зложилися на це: поступенне переродження усього ладу життя, широкий розвиток народного комічного театру, побіда сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, а вкінці негативний елемент, внесений в духовний театр реформаторськими штуками. Утративши своє суспільне значення, релігійна драма знайшла для себе захист в різних ультракатолицьких закутках Європи й серед умов, які виключали всякий її розвиток, в численних католицьких і протестантських академіях, семинаріях, духовних школах. Останні прийняли містерію в обсяг

педагогічних засобів на тій підставі, що вона укріпляла в учениках догми віри, піддержувала в них найголовніші відомості з церковної історії й мартирології та вкінці розвивала в молодих людях усі прикмети доброго проповідника.

Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Це був останній період існування містерії, так званої шкільної драми. Її укладали по більшій частині латинською мовою головно самі учителі поетики, а виставляли школярі під його вказівками. Духовна драма одержала належне собі місце в загальній програмі наукового курсу. Учитель поетики мав обовязок укладати від часу до часу духовні драми. Їх форма поступенно віддалялася від свого прототипу й під впливом щораз більшого гуманітарного руху й відродження залюбовання до класичних зразків вона почала наслідувати форми й вірш давньої трагедії й комедії. Одні з перших єзуїти покористувалися можністю ужити духовну драму як засіб релігійної пропаганди й піддержку її основної лінгвістичної та проповідничої освіти.

І в Чехії не тільки в народі, але й в школах нашла собі захист містерія по своїм виході з церкви. І серед школярів, які вешталися скрізь і мали назву волоцюг (вагантів), довго зберігалася містерія. Ставши предметом шкільних вправ, містерія в Чехії підчинилася педагогічним вимогам, первісний чеський текст почав робити місце латинському яко кориснішому, драма щораз більшеувільнялася від переваги національного елементу та прибирала штучні методи й клерикальний напрям.

В Польщі містерія нашла ще найкрашій захист у школі й деяких монастирях. І тут скоро вона стала знаряддям педагогічних цілей або пропаганди, а вже головно відтоді, відколи єзуїти зовсім захопили її в свої руки. Як у західній Європі, так у Польщі комічний елемент дістався до релігійної драми тим робом, що вже перші виконавці містерій поступенно позбавляли їх чисто релігійного напряму. І здобував собі місце в релігійній драмі світський елемент утерпим

шляхом: чорти, вояки, Юда почали щораз сміливіше розвеселяти зібрану публику і з їх розмов почали творитися вставні сцени й інтерлюдії. І так в одній великомісткій містерії зараз за монольгом Спасителя в Гефсиманськім саді наступає сцена між чортом і Юдою. Чорт стрічає Юду як свого давнього приятеля і, зауваживши його трівогу, радить йому вдавитися, для якої цілі й дає йому мотуз. Коли його рада виконується, чорт з радості пускається в танець і починає співати, а під кінець хоче угостити приятеля смолою. Сходяться чорти і шукають, де дістати-б смоли, щоб залити йому горло. Припадково переїзджає селянин з смолою, його спиняють, торгаються і, коли він жадає за смолу копу, беруть і його з собою до пекла, щоб там розплатитися з ним, і потішають його, що там він опиниться серед знайомих, найде там діда, бабу та внучат.⁷⁾ Пізніше в інтермедії почали виступати особи, неналежні до головної драми, а далі на духовній сцені з'являлися в комічних постатах і духовні особи. Й тоді прогнали драму за костельну огорожу, а вона знайшла захист по школах і монастирях — серед змінених обставин і для змінених цілей.

Перенесення шкільного театру на Україну. Коли містерія найшла захист в школах і академіях Польщі й ученики та семинаристи стали виконавцями драматичних вистав, шкільній драмі легко було дістатися на Україну. Немов гилля розложистого дерева, так від краківської академії поширилися в Польщі другостепенні й підчинені їй школи, семинарії або бурси, а в усіх їх в загальних рисах були однакові методи та плян науки.

З свого боку єзуїти покрили не тільки Польщу, але й Литву й західно-українські землі цілою сіттю своїх колегій. І до польських шкіл внесли вони випробовані вже в західній Європі методи, сперті на добре знання людського серця. І незабаром польські вельможі та шляхта почали товпами зіздитися на величні вистави єзуїтів, де латинські віршові драми перемежувались з польськими, духовні сюжети з опові-

даннями з клясичної мітольгії і де життя святих, істо рія рідного краю, політичні теорії, любовні пригоди поганських богів або легенди світського змісту представляли невичерпане джерело натхнення досвідчених єзуїтських драматургів.⁷⁾ Єзуїтські вистави відтягали молодь від давніх шкіл і краківської академії, представники чистої науки не переставали протестувати проти шарлатанства, але єзуїтська новина все-таки віднесла близьку побіду.

Спеціальну увагу звернули єзуїти на західні українські землі. При тім знаряддям, при помочі якого задумалися осягнути свої цілі, була в першій мірі молодь. В їх руках находилося виховання дітей аристократичних родин, отже в єзуїтських школах побирала освіту й українська молодь. Люблінська унія з 1596 р. заставила передових Українців поробити рішучі кроки для протиділання. А що головна сила єзуїтів була в їх освіті, й Українцям треба було озброїтися тією самою зброєю, основніше виховувати молодіж, засновувати школи, приготовляти учених людей, котрі були б здатні своїми творами спиняти єзуїтську та взагалі католицьку пропаганду.

Так в оборону української віри й національності з'явилася густа сітка -нищих івищих шкіл, друкарень і гуртків учених людей при них.

Політичне поневолення України під Польщею промошувало широкий шлях впливови польської культури на українську. І таким обставинам між іншим, не тільки тому, що члени української нації були присутні на єзуїтських виставах чи й брали в них участь, треба приписати заведення драматичних вистав по українських школах надовго передтим, заки Петро Могила при заснуванні київської академії перейняв для неї порядок польських наукових заведень. Було тут і зобовязання учителя поетики в Київі кожного року приготувати для літніх рекреацій драму, комедію або трагедію.

Теорія шкільної драми в Польщі й на Україні. В київській академії, а тим самим і в школах, зорганізованих на її зразок, викладався курс пое-

іки, звичайно в латинській мові. Ученики познайомлювалися з усіма родами й формами літературних жанрів: епосом, лірикою і драмою теоретично та практично, отже студіювали правила та зразки, вправлялися в писанню власних ученицьких прикладів на івчені правила, а остання й самі ставали драмаргами.

Драми шкільного репертуару називалися на Україні у найбільшій частині комедіями тому, що першими язиками їх були твори класичної літератури, які мали іку назву, однак значення терміну розумілося далеко ясно.) Шкільна драма складалася звичайно з трьох зловників частин: прольога, фабули й епільога. Прольог виголошувався звичайно самим автором драми, третій заразоч займався і п'еставою, й містив у собі зворот до глядачів з коротким поясненням основної етап драми й тісі моральної науки, яка випливала з неї. отім шла сама драма, фабула, поділена на акти, кількість яких не менше трьох і не більше пяти. Акти діялися на сцени, яких не повинно було приходити більше дев'яти в одинім акті, а число дісвих осіб в кожній сцені не повинно було перевищати чотирнадцять. Часто перед актом стояв окремий прольог, а потім наступав хор, в якім розвивалася якесь моральна умка, що стоять у зв'язку з змістом цього акту. Закінчувалася драма епільогом, в якім містилася поясняча глядачам і прохання вибачення у них за проганіхи.¹⁾

На заході писалася драма звичайно в латинській мові, у нас в так званій славянсько-українській, себто країнщиній церковно-славянській мові. Прольоги, хоча й епільог писалися в західній Європі звичайно на ародній мові, у нас на славяно-українській, за те як в західній Європі, так і у нас писалися живою народною мовою інтермедії, себто сцени з простого життя, зубі фарси або драматизовані фацеції й новелі.

Чого ж учили в школі про інтермедію? Одна: цікавіших поетик половини XVII в. дає такий вичад про інтермедію: „Інтермедія це коротка дія, вичутана або правдива. Її відограють між актами ко-

медії і трагедії, а складається вона з забавних слів, предметів і осіб, що відсвіжують увагу слухача й не належать до актів і сцен драми. Вона називається інтермедією тому, що звичайно виконується між актами комедії і трагедії”.

Хоч інтермедії уважалися зовсім окремими від драми сценами, все-таки теорія поетики заохочувала брати для інтермедії сцени, котрі мали-б звязок з акцією, що розвивається в самій драмі: „Нема необхідності ставити інтермедії в звязок з змислом сюжету або акції комедії: вони можуть містити в собі зовсім окрему акцію від акції комедії або трагедії. Однаке добре є класти в основу інтермедії змисл сюжету самої драми або ставити інтермедію в звязок з драмою. Деякі драматурги обходяться зовсім без інтермедій, але в саме оброблення драми вносять сцени, рівно-значні з інтермедіями. В інтермедіях оброблюються втішні й жартобливі історії, оповідання, анекдоти, фортелі одного над другим слуг, двораків, злидарів, музиків і ин., до інтермедії надаються такі особи, як сільські мужики, куховари, візники, що мріють про ученість, про політичну діяльність, що вправно та зручно обдурюють один одного й інших, одним словом усе втішне, що замітиш навіть в окремих лісдях, можна представити в інтермедіях, однаке в стані інших осіб, зберігаючи приличність і пристойність. Особи інтермедій не мають відношення до акції самої драми; однаке деколи можна взяти їх з числа осіб, що відносяться до драми. Інтермедій може бути в комедії одна або кілька, навіть по кождім акті — крім останнього. Тих кілька інтермедій можуть або бути продовженням одної, себто виконуватися протягом усієї драми одними й тими самими особами, розвиваючи один і той самий сюжет; або ж інтермедії можуть не мати між собою ніякого звязку, виконуватися по ріжних актах ріжними особами, оброблювати ріжні сюжети. На виставах, які виконуються у дні великого посту для вияснення значіння Господніх терпінь, інтермедії є не на місці. Не на місці є вони також між актами трагедій, ціль яких викликувати в слухачах

серіозний, смутний настрій. — виймка допускається тільки в тім випадку, коли якийсь акт покажеться за- надто довгий і нудний; однака-ж можливо в цих актах поміщувати легкі сцени, що доставляли-б деякого від- диху слухачам, але не викликували-б сміху, як інтер- медії: причина цього та, що інтермедії в таких разах протирічили-б цілі, яку має трагедія.

Одні з інтермедій викликають сміх виключно сло- вами, напр. коли виводяться наші сільські мужики, в уста котрих вкладаються латинські річи або котрі підбирають рівнозвучні вислови, або коли ці селяне пробують наслідувати манери або річи освічених лю- дей, двораків, або навіть коли вони стараються ви- словитися чистою польською мовою. Також коли ці селяне втішним способом описують щось, напр. якийсь одяг і т. п., сніданок і т. п. В основі інших інтер- медій лежать акції, що викликають сміх; такими є тонкі обдурення, спритні привласнення, уладжувані рабівни- ками, слугами й ін. В інших інтермедіях грають роль також утішні слова й акції; такими є сцени, де висту- пають лизуни, двораки, хитруни й ін.¹¹⁾

До переписаних або перероблених запозичених текстів підручників поетик автори Українці не додавали нічого або майже нічого нового. Цікаву рису вінс у свою поетику „Поетичний город“ Митрофан Довга- левський, учитель поетики в київській академії на шкільний рік 1736 7. Викладаючи теорію поетики за чужими слідами, Довгалевський згадував про те, що увійшло в сучасну йому практику: В комедії — писав він — виступають особи низького походження, як господар, литвин (білорус), циган, козак, жид, по- ляк, скиф, турок, грек, італієць¹²⁾. Очевидно Довга- левський розумів під комедією інтермедії, які були в моді, а які зовсім справедливо він назвав народніми комедіями.

Інтермедії з драми Якуба Гаватовича:

**Розвиток польської інтермедії в XVI
і на початку XVII століття. Найдавніші зразки**

такої народньої комедії переховала нам польська драма Якуба Гаватовича з 1619 р. Польська драматична творчість в XVI в. не була природним витвором, але штучно виплеканою ростиною. Відділ релігійної драми убогий. Ренесанс не лишив великого впливу. Шкільна драма, яка буйно розвинулась в західній Європі, дала в Польщі кілька невдачних проб. Вплив реформації обмежився до кількох полемічно-релігійних діяльогів без більшої вартості. В інших галузях драматичної літератури, як на полі моралітей комедій, виказує польська драматична література XVI в. тільки безвартісні проби. Щойно під кінець XVI в. набрала більшого значіння єзуїтська драма, якій однаке не можна призвати артистичної вартості.¹³⁾

Причиною цього явища як в Польщі, так і на Україні була недостача постійної сцени й та обставина, що не було більших міст, а міщенство було по більшій частині напливове й неосвічене.

Наскільки можна думати з того, що досіль відоме з історії польського театру в XVI в., завязки польської комедії в формі інтермедій звляються досить пізно. З двох ніби-то інтермедій, доданих до „Суду Париса“ з 1542 р., одна музична в злуці з костюмовим танцем, а друга це рід циркової забави. В 1579 р. з'явилися інтермедії на єзуїтській сцені в Пултуску, але вони бліді, не забавні й моралізуючі. На справжній комізм здобулася польська інтермедія щойно під італійським впливом і під впливом загального зросту цивілізації в часах відродження. Справжні три польські інтермедії (досіль відомі) походять з 1604 р. Й додані до моралітета Юрковського „O polskim Scyliusie“. Одна з них представляє шляхтича на лихім селі, що занедбує діти й господарство, а на лови вибирається вистроєний і пересвідчений, що це додає йому багато поваги. Друга інтермедія малює того самого шляхтича, як він наймає у місті домового вчителя для дітей і не хоче навіть стільки заплатити, скільки платиться за турецького коня. В третій інтермедії вертають до дому два підхмелені селяне, котрі кра-

дуть по дорозі з поля, що можуть, аж сполошує їх дідич.¹⁴⁾

Так звана „Коротка інтермедія“ (*Intermedium breve*) заснована на анекdotі про наївного селянина, що пробує віддати до школи сина. Цей мотив, властивий середновічній французькій фарсі, з'явився в Польщі перший раз на єзуїтській сцені в Пултуску 1579 р., а на народній сцені дещо пізніше в згаданій інтермедії. Селянин Вирва йде з хурою дров до міста й забирає з собою сина Лаврінка, щоб його віддати до школи. Ставши в місті, лишає хуру на вулиці й питаеться за школу, а син іде за ним, несучи під пахою гусака для бакаляря і заїдаючи хліб з сиром. Вирва питаеться наперід жака, потім льоката за бакаляря, безупинно перекручуючи це слово на каламар'я або бакуляр'. Жак і льокат сміються з нього, та не уважаючи на це, він приходить до учителя і, гарно кланяючися, віддає сина до школи. Вирва це проста людина; на кождім ступні зраджує незнання і хотів би, щоб його сина відразу призначено найкращим учеником і щоб його видатки не пішли на марне. І він був колись через тиждень у школі та брав навіть участь в урочистості на св. Григорія, але незабаром його прогнали з неї. Однаке ця урочистість зробила на нього таке враження, що тепер бажав би бачити сина як найшвидше її учасником, а потім і королем жаків. Бакаляр' приймає сина, Вирва йде на торг і відразу починається наука. Насамперед бакаляр' велить Лаврінкові вмити собі ноги, але коли хлопець не хоче зробити цього й заявляє, що вдома мати мила йому ноги, його простягають на лавці й добре його перетріпують. Вирва просив дуже, щоб не катовано йому сина, отже повернувшись з торгу, забирає його додому, а рівночасно домагається звернення гусака. Однаке бакаляр' збуває його жартом, а селянин забуває язик в роті й відходить з нічим. Ця інтермедія мала досить велику славу в Польщі й вийшла 1612 р. друком п. з. „Комедія про Лаврінка до школи та з школи“.¹⁵⁾

Драма Якуба Гаватовича. Як що й ще яку польську інтермедію можна віднести до часу перед появою драми Гаватовича, чому наразі стоїть на перешкоді недостача хронології, мало це змінило-б характер тодішньої польської інтермедії, ясний з поданих вище інтермедій. Пятиактова драма Гаватовича, має заголовок: „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświecłego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego“. Містерія про відрубання голови св. Іванові Хрестителеві була в Польщі найпопулярнішою. Вже Скарга згадує її яко загально відому в XVI в. драму, коли говорить: „Як коли показують зрубання св. Івана: приправляють живії людині миску під шию, а він показується умерлим, хоч в дійсності живий і здоровий“.¹⁶⁾ Однак текст цієї містерії невідомий. Другим текстом мав би бути той рукопис, в якім мала находитися старовинна пісня танцюючої Іродіяди¹⁷⁾, а третій це драма Гаватовича. Проф. Брікнер здогадується, що останні обидві драми ідентичні¹⁸⁾. За те вказує на іншу чотиряктову драму про Івана Хрестителя з хорами, подібну дещо до трагедії Гаватовича, з 1629 р.¹⁹⁾ Драму Гаватовича виставлено в 1619 р. в Камінці Струмиловій на ярмарку, що припадав на день того ж святого. Тодіж і надруковано її.

Вона написана віршом. Прольог викладає зміст драми: відому з святого письма історію про Івана Хрестителя і царя Ірода й Іродіади. Драма без літературної вартості. З сучасним життям суспільности вяжуть її тільки дві сцени „заміські інтерм'єї“, одна на кінці першого, друга на кінці четвертого акту. У автора цих сцен серце чутке на кривди народніх мас. Зокрема треба це сказати про сцену „заміські інтерм'єї“ на кінці четвертого акту. Тут хвалиться чорт тим, що він зробив на світі: „І ми не дармували. Ми обіхали цілий світ, приводячи людей до злого. Дуже часто витатимемо гостей в своїм пеклі. Мене тільки про це запитати. Маю силу пяниць, костирів (грачів у кістки), танцюристів, картярів, розбійників, і навіть і тих драбуг, що ходять серед темної ночі й усе чигають на розпусту, спізнюючи свої зальоти й роз-

пусні перелюбства, коли достануться до нас на пекольне ліжко з жінкою. Маємо досить і шинкарок, в яких дуже кохаємося, що мають несправедливі міри, а через наші чари всіх завертають до себе та приписують їм крисок. І тих, що пишно вбираються, а сильні в своїй гордості, досить наведено до пекла, коли тільки попробуємо цього. А надо все найбільше чистуватимемо чарівниці, наші вірні служебниці, котрих носимо під Київ, коли перемінимося в ожог, за те, що вони не хочуть дармувати в тім, що їм повеліваємо. І буде гарний бенкет з ними. І ворожбитів і лікарів і ріжних хвакторів з тими, котрі знаються з ними або вдаються до них, повно достанеться до нас, що ледви для них стане місця. І тих, що держать злі фунти або міряють коротким ліктем. Не вилічаю багатьох інших, з котрими починаємо собі так сміливо немов з братьми, а надто кохаємося в собі, що нічого такого не зачнуть без котрого небудь чорта. І буде цього до нещастя, що ледви місця їм вистарчить. В наших пекольних палатах маємо досить вірних слуг“.

Найцінніші з драми Гаватовича, п'ятий акт якої нагадує анальгічні сцени з українського народного вертепу, українські інтермедії, перша після другого акту, а третя після третього акту. Не зважаючи на це, вони надруковані на самім кінці книжки.

Продав кота в мішку. В першій інтермедії з'являється двох селян: Стецько з горшками й Климко з котом у мішку. Перший, багатий господар, наймає другого до себе на службу й обіцяє добре годувати його, варячи ріжні страви в горшках, котрі закупив на ярмарку. Другий годиться і хвалиться своєю вміlostю ловити звірів. Ось і зловив лисицю, котру держить у мішку та пропонує Стецькови купити. Після торгу купує Стецько звіря. Климко відходить і обіцяє незабаром вернутися, а тимчасом бере горшки й одіж Стецька. Останній розвязує міх і відсіль вибігає кіт. Тимчасом вертається Климко, перевбраний в іншу одіж, і приносить горшки, накриваючи їх своєю одіжю і присипаючи травою. Коли Стецько докоряє йому за шахрайство, Климко запевняє, що він

не зробив цього, й показує йому купу з горшками та впевняє, що це лежить ошуканець, котрого й радить вибити „палицею гаразд по хребті“. Йдучи за його радою, Стецько бє власні горшки, за пізно зауважує свою помилку та йде до пана поскаржитися. Климко знову показується на сцені і цинічно заявляє, що пан той, котрий „знає в світі гаразд махлювати“.

Джерело інтермедії. На тему цієї інтермедії відома в нас приповідка „кота в мішку не торгують“ або „купує кота в мішку“. Ця приповідка це мабуть скорочення до догми оповідання на туж тему в нашій устній словесності. Такі оповідання є вандрівного характеру. Джерело оповідання про купленого кота в мішку відкрив Драгоманів у німецькій книжці про мандрівки UlenSpiegel-а або Eulenspiegel-а, жартуна, що робить по більшій часті гайдкі жарти ріжним особам, з котрими сходиться. Назва походить звідтіля, що він мав в одній руці сову (Eule), а в другій дзеркало (Spiegel). В початку XVI в. Томас Мурнер звів до купи мандрівки цих жартунів і надрукував у 1519 р. Опісля ця книжка передруковувалася багато разів і перекладалася на ріжні мови, а нові видавці викидали й додавали нові ріжні анекdotи відповідно до свого смаку й читаючої публіки.

І саме в Мурнеровім зводі мандрівок UlenSpiegel-а найшов Драгоманів дві історії, які зведені в одну в інтермедії про кота в мішку. В першій іде оповідання, як UlenSpiegel, розсердивши за те, що в Берліні кушнір не заплатив йому грошей за роботу, яку він, причепивши до букві наказу господаря, зробив так, що з шкірки наробив великих і малих вовків і попсував через це шкірку, постановляє пімститися на кушнірах у Липську. Коли липські кушніри зібралися увечір перед Великоднем і заявили, що радо попої-ли-б дичини, UlenSpiegel бере у господаря своєї гостинниці кота, обшивав його в заячу шкірку, показує його кушнірови зпід поли та продає за чотири срібні гроши й за шість феників шкірку. Кушнір приносить куплене до дому свого цехмістра, де зібралися його товариші. Їм захотілося забавитися ловами на заяця

і вони випустили кота в обгородженім городі, нацькувавши на нього собаку. Кіт вискочив на дерево, замявкав і втік до дому. Кушніри хотіли побити жартуна, але *Uleenspiegel* перемінив свою одіж і став іншим так, що вони не пізнали його.

Другій половині інтермедії Гаватовича відповідає інша історія, де *Uleenspiegel* гостює у бременського епископа, любителя жартів, що дуже бавився своїм гостем. Нарешті жартун утомився і вдає побожного так, що епископа нарешті обіймає досада. Тоді *Uleenspiegel* умовляється з гончарихою, що він платить за всі її горшки, коли вона сповнитиме все, що він їй накаже знаком, а епископови говорить, що без слів заставити бабу, яка продає горшки, побити свій товар. Епископ закладається на 30 гульденів. Обидва йдуть на ринок і *Uleenspiegel* починає рухи, які баба гончариха удає, нарешті дає їй знак бити горшки. Вдома епископ годиться віддати 30 гульденів, коли *Uleenspiegel* скаже йому, як він зробив свою штуку. Жартун поясняє свою немудру хитрість. Епископ наказує йому мовчати про цю справу й обіцяє за це подарувати вола. Цей подарунок дістає *Uleenspiegel* з числа 16 волів, які епископ добуває від своїх лицарів і слуг, обіцявши їм виявити секрет способу, як *Uleenspiegel* одержав силу над гончарихою. Васалям епископа відалося, що секрет невартий волів, але їм прийшлося потішитися тим, що їх пан зажартував з ними.

При кінці XVI, а найдалі на початку XVII в. мандрівки *Uleenspiegel*-а, переложено на польську мову під іменем *Sowizdrzał* (*sowa*, *zdrzadło*, *zwierciadło* = дзеркало), бо вже в 1617 р. краківський епископ завів у реєстр заборонених книжок „*Fraszki nowe Sowizdrzałowe*“ і „*Sowizdrzał nowy*“. В однім з таких видань є обидві історії навіть не в перерібці, а майже в дословнім перекладі німецького зразка.²⁰)

Найкращий сон. В другій інтермедії з драми Гаватовича виступає трьох селян: Максим, Гриць і Денис. Перші два продали воли на ярмарку. Раді, що не відроблятимуть уже ними „шарварку“, збираються

служити на флісі: гнати дараби й човни на ріці. Третій Денис догоняє їх і просить і його взяти до товариства. По якімсь часі Денис просить їсти, кажучи, що він забув купити хліба. Та хліба немає й у товаришів подорожі. Зробивши деякий шматок дальшої дороги, селяне чують запах пирога й, пошукавши, находять пиріг у траві. Денис говорить, що пиріг за малий для трьох, і предкладає лягти спати, а після того присудити пиріг тому, кому присниться найкращий сон. Усі лягають спати. Коли обидва товариші сплять, Денис зідає пиріг і потім будить їх. Кождий оповідає свій сон. Максим був у небі, опис якого подає, де Бог їсти велів носити. І його поставлено там за стіл заїсти страви, які вилічені далі. Грицько був у пеклі, де сказано йому, що па віки терпітиме муки. Тепер почав Денис оповідати про себе. Коли він лежав, ангел прийшов до нього, вхопив його за волосся і посадив на небі. Там побачив Денис Максима, як уживав. Просив його дати кусник, та Максим не хотів, але все показував з неба на той пиріг. Опісля ангел поставив Дениса коло пекольного вогню, звідки почув крик Грицька, щоб Денис зів, що має, бо Грицько терпітиме там вічні муки. Нагло поставив його ангел на траві й він зів пиріг. Не хотіли такого товариша подорожі Максим і Грицько, від яких утік Денис, щоб вони не побили його.

Українське народне оповідання про найкращий сон. На ту саму тему находитися в збірнику казок Афанасєва таке оповідання: Ішов хахол з покосу, та й з циганом зійшлись разом. „А куди ти, чоловіче, йдеш?“ — „А додому, цигане!“ — „Ходи-ж зо мною за товариша“. — „Еге!“ От вони йдуть, та на дорозі найшли печене поросся. От циган продумує, якби йому самому поросся зісти. „А як же, каже, чоловіче, ми поросся зімо?“. — „А як же! поріжмо, та й зіджмо“. — „Ні, чоловіче, каже циган; або я більше зім, або ти, та й не згадаємо; а нехай ляжемо спати, та кому кращий сон, присниться, тому і поросся зісти“. — „Еге!“ Тільки чоловік і береже цигана, поки він засне. Циган захрапів. Чоловік поторкав, потор-

кав цигана — він спить. От він вийняв у нього окраєнь хліба, та і зів усе поросся; а опісля ліг, та і спить собі гарненько. Циган схвативсь та торк, торк того чоловіка: він проспався. „А який же тобі, чоловіче, сон снівся?“ — „А щоб тобі, цигане! мене збудив, а міні такий гарний сон снівся“... — „Та оповідай же, цигане, твій сон, а я свій (каже) подумаю, ти мене так торкаєш, що я свій сон зовсім забув“. — „Ну, каже, чоловіче! міні сон гарний снівся! Дивлюсь я біля нас кінь ходить, такий гарний: нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова. От як я сів на того коня та побіг, та побіг — тільки і видно! Біжу по степу, на степу стоїть стовп, біля стовпа драбина. Я зліз з того коня, привязав його до стовпа, поліз по драбині: ліз, ліз вгору, високо — високо: Дивлюсь — аж там небеса. Я виліз на небеса, ходив, ходив по небесах, та й найшов хатку. У тій хаті відхилив трошки двері — там світиться. Бачу — сидить сам пан Біг, вечеряє, та й каже до мене: іди (каже) до мене, цигане, вечерьяти! Так я, чоловіче, з самим Богом вечеряв!... Так бач, який міні сон снівся! — „Та й міні, каже, снівся під цю штуку, тільки трохи не такий: устав я, аж ходить кобила, біла да така пранцювата! Світка на ній підвязана віжками, з лози стремена почіплені, обродь на ній уся зірвана. Так я сів собі на ній та й поїхав. Іхав — іхав, іхав — іхав, аж опоганіло... Тільки дивлюсь: стоїть стовп, біля стовпа драбина, а до тогі драбини стоїть привязаний кінь — такий гарний, нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова“... — „Отож, чоловіче, я на тому коневі іхав“. — „Еге! Так я, каже, зліз з тієї кобили, пустив її по степу, та й поліз, по драбині угору. Виліз високо-високо; дивлюсь — аж небеса. От я походив, походив собі по небесах, бач — стоїть хатка. Я відхилив трошки двері, дивлюсь — аж ви сидите з паном Богом, та вечеряєте. А, — ти, цигане, махнув на мене, та й кажеш: вернись, чоловіче, та зіж поросся: Я вернувсь, зів поросся, та і ліг: і спав собі гарненько“... — — „Дак ти зів поросся?“ — „Та усе,

каже, зів. „Подивись — он де тілько кісточки зостались!“ — „А, дурню! це міні тільки сон такий сниться“. „А я, каже, не знов; ти-ж на мене махнув, щоб я вернувсь та зів поросся“. „Нехай же тебе побєлиха година! Цур тобі, пек тобі, дурню! нехай тебе сира земля прийме! Не піду з тобою за товариша, розчураюсь! Та й пішов циган додому.“²¹⁾

Джерело інтермедії. Однаке далеко близше до змісту інтермедії про найкращий сон однооповідання з так званих „Gesta Romanorum“ (Римські історії). Належать вони до найпопулярніших і найбільше поширеніх творів європейської літератури в середніх віках і містять оповідання, легенди, анекдоти, які походять з ріжніх джерел. Цей збірник повстав правдоподібно в XIII в. в Англії з кількох менших ціlostей, відомих уже передтим, а потім побільшився новими додатками так, що зрос до числа 181 розділів. Перша згадка про існування в XVI в. польського перекладу Римських історій появляється в 1553 р.²²⁾

Одно з польських видань Римських історій, передруковане д-ром Яном Бистроньом у „Bibliotec-i Pisarzów Polskich“ краківської Академії Наук, має яко ХХIII історію „Приклад, щоб ми пильнувалися чортівської зради, щоб нас не зрадив“. Ось що тут оповідається: „Пішло трьох товаришів у дорогу, і одного разу притрапилося їм, що не мали нічого їсти, лише один малесенький хліб знайшли, щоб купити, а їсти хотілося їм дуже. І говорили так між собою: Хочби ми поділили цей хліб на три частини, таки кождий з нас не наїться своєю частиною. Сказав їм один: Покладімося тут на шляху й спімо, а комуснитиметься найкращий сон, хай зість тоді той увесь хліб. Відповіли йому інші товариші: Годимося на це. Й почали спати. Тоді той, котрий піддав цю раду, вставши в часі, коли вони спали, зів увесь хліб так, що не лишив жадної одробини своїм товаришам. Опісля збудив своїх товаришів, говорячи: Устаньте швидко, вже час, щоб кождий оповів свій сон. Перший сказав: Любі товариші, дивний сон снився мені. Бачив я одну

драбину, спущену з неба, котрою ангели сходили з неба й виходили, а зйшовши, взяли мою душу з тіла. Коли я там був, бачив я св. Трійцю, Отця і Сина і Святого Духа. А таку веселість мала моя душа, що такої ні око не бачило, ні ухо не чуло, як я там мав веселість. Це мій сон. Опісля сказав другий: Я бачив, що чорти гаками вирвали мою душу з моого тіла та взяли її до пекла й говорили мені так: як довго буде Бог на небі, так довго будеш на цім місці. Потім сказав третій: Слухайте моого сну: Я бачив, що якийсь ангел прийшов до мене та сказав мені: Приятелю, чи хочеш побачити, де твої товариші? А я відповів: Хочу, бо маємо між собою хліб зісти, а вони певне відійшли з хлібом. А він сказав мені: Єсть хліб коло вас, але ходи за мною. І вів мене до небесної вулички, а тільки я вложив свою голову до неба, як він це звелів мені, я побачив, що ти був у небі, як ти сказав, і сидів ти на золотім стільщі, а мав перед собою багато страв і вина досить. І сказав мені ангел: Отсе твій товариш має тут багато роскішних страв і веселості, а тут пробуватиме на віки; бо хто раз увійде до неба, вже на віки не вийде з нього. Опісля сказав: Піди ще за мною, а я покажу тобі, де є твій другий товариш. А коли я йшов за ним, вів мене до пекольної брами, а там бачив я тебе в пекольних муках, як ти сам сказав. І сказав я до тебе: Товаришу, жаль мені того, що ти в таких великих муках, а ти відповів мені: Як довго Пан Біг царюватиме в небі, так довго тут пробуватиму, бо я заслужив на це. Устань швидко, зідж увесь хліб, бо відтепер не побачиш ні мене ні моого товариша. А коли я це почув, вставши, зів хліб, як ти велів мені.²³⁾

Зайнявшись дослідом походження українського народного устного оповідання, дійшов Драгоманів до висліду, що воно не місцевого й не устного, а за кордонного й книжного походження, й з'явилось на Україні не ранше появи в ній Римських історій, отже не ранше XVI в.²⁴⁾ Вже саме число осіб, в інтермедії три, в українськім устнім народнім оповіданню дві, вказує на те, що редакція оповідання пізніша від ре-

дакції інтермедії. Інтермедія близька до тексту прикладу з Римських історій. Зрештою треба ще виждати, чи не найдуться готові зразки обох інтермедій в німецькій, чеській або польській мові.

Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Оброблення сюжету інтермедії про найкращий сон на підставі народної перерібки з двома особами маємо у Степана Руданського, в його приказці „Пан і Іван в дорозі“ з 1858 р. Пан з Іваном відбувають мандрівку по світу. Прийшлося ночувати. Пан задумує ошукати Івана. Пропонує попоїсти, але почати з торби Івана. Згодився Іван:

Добре, пане! — Іван каже,
Зняв свою торбину ...
На травниці зелененькій
Простелів світину ...
Поноїли таки добре :
Бомара здушили ...
Рано встали, до спідняння
Торбину кінчили.

Надійшов другий вечір і панові треба було починати свою торбу. Але пан ні слова собі, положився спати, поклав торбу під голову й почав замовляти Івана, що він робив би, якби мав велике поле, як те, де вони ночували. На це сказав Іван, що він орав би, засівав би хлібом, ходив би до Одеси по сіль і мав би гроші. Що інше зробив би пан. Він збудував би на цім місці місто. Там стояв би у нього палац, крамниці під ряд деинде, а ще далі перекупки з булками, а тут дві різниці. Тоді запросив би пан Івана до себе балювати. Спасибі — сказав Іван, краще положитися спати. І незабаром зачав Іван хропіти коло пана, а потім і пан почав сапіти.

Тільки цо пан заенув добре,
Іван підійнявся ...
Та до наїської торбини
І сам присотався.

То і курку, і печеню.
 І кавалок кинки...
 Все, що було у торбині.
 Стеребив до кринки...

Пробудився голодний пан, та не було що їсти. Розбудив Івана й запитав його. А Іван здигнув племчима й відповів:

А що ж, пане, та-ж ви вчора
 Місто будували. —
 Тут стояло дві різниці...
 Там булки стояли...
 А по місті, звісне діло.
 Собаки ходили...
 То вони-ж то ванцу торбу
 Певне стеребили!

Посвистав пан по торбині, та нічого було діяти. Пішли далі мандрувати. На силу добились до села під вечір. По дорозі стрітили гуску, яка зблукалась. ЇЇ сковав Іван у торбину, а коли прийшли до пустої хати, спорядили її й посадили у піч. І знову пан задумав одурити Івана. Запропонував положитися спати. Кому присниться краща закуска, має дістати на другий день цілу гуску. Постелив Іван світину й ляг спати.

Серед ночі захрапів пан,
 Іван пробудився ...
 Ізїв собі цілу гуску,
 Та й знову положився ...

Рано збудив пан Івана й давай оповідати, як то Бог запросив його до себе на бенкет, які то страви там подавали та як його припрошували всі святі.

Ані слова: — Іван каже.
 Вана і правда, пане!
 Я сам бачив, як ви їли
 Якісь марципани...
 Та дивлюсь, що не голодні.
 Маєте закуску ...
 Та й сів собі коло печі.
 Та й стеребив гуску!...

Коли пан довідався, що це дійсно правда, здімів димом голодний, а на це сказав Іван, що пан хотів когось ошукати, а ошукав сам себе.

Так ця приказка Руданського вяже найдавніші українські драматичні сцени з новою українською літературою, в якій маємо ще сценку „Дивній сон“ в „Сценах і оповіданнях з українського народного життя“ Петра Раєвського. Два робітники, москаль і українець, ішли разом в місті. В дорозі українець захотів їсти й почав просити у товариша: „Чуєш, руський: Чи немає у тебе чого небудь попоїсти? У мене, не тобі кажучи, така проклята жінка, що й шматка хліба не дала на дорогу, у дорозі, каже, їсти нездорово, а тут, далебі, аж шкіра болить, так їсти хочу. Москаль признався, що він має з собою і мягкий хлібець і печену курку, але поснідає з цього той, кому присниться кращий сон. Зблізилася ніч і подорожні полягали спати. Вранці проснувся москаль і збудив українця. Москаль оповів свій сон, як то він ходив по квітчастому полі. До нього зійшли два ангели з неба й понесли його просто до Бога, а він кричав: прощай, товаришу подорожі, не побачимося! Опісля українець оповів свій сон. Він сидів у раю коло Бога, коли й москаля наднесли ангели, а Бог глянув і сказав: „Не треба мені кацапів, ось у мене єсть Грицько!“ І москаль признав сніданок українцеві.

Життєписні дані про Гаватовича. Життєписні дані про Гаватовича завдячуємо Михайліві Павликіві. Гаватович або Гават родився 17 марта 1598 р. Тут скінчив лише початкову школу й ще хлопцем опинився в Бережанах, на хлібі Катерини Анни зо Штемберку Костки Сенявської, жінки Адама Єроніма з Грушеві Сенявського, коронного підчашого, де жив при однім з домашніх учителів молодих синів Сенявської: Миколая, Олександра та Прокопа, з котрими поїхав опісля до Krakova вчитися. В 1615 р. яко 17 літній майже хлопець здобув собі в ягайлонській академії ступінь бакаляря штук і фільософії. Здається, зараз після того Жолкевські покликали його на учителя до своєї маєтності Камінки Струмилової, де яко 21-літній моло-

дець виставив свою „трагедію“ про смерть Івана Хрестителя“ з двома українськими інтермедіями. Регіні з Фульштина Жолкевській і присвячена трагедія Гаватовича. Та зараз на другий рік Ст. Жолкевський погиб у битві під Цецорою і він знову пішов під провінцією Сенявської. 1622 р. 14 мая він висвятився на латинського ксьондза і відтепер до смерті жив під прізвищем Гават. Зразу ксьондзував у замковій каплиці Сенявських, а потім у фарнім костелі. В Бережанах був Гават пробощом до кінця 1628 р., після чого від тої самої родини Сенявських одержав одну з найбагатших латинських парафій на Україні у Вижнянах, перемишлянського повіту. Плебаном у Вижнянах став у січні 1629 р., й пробув там до 1669 р., після чого переселився до Львова як греміяльний канонік римо-католицької капітули.²⁵⁾

В часі облоги Львова Богданом Хмельницьким 1655 р. Гават був у Львові й, коли перше посольство міста до Хмельницького 15 жовтня не повелося, Гават був одним із тих „славніших достойників міста“, котрі з власної волі пристали до попереднього посольства, щоб ще раз піти до Хмельницького — просити його покинути облогу. Цим разом Богдан Хмельницький прийняв посольство з великими почестями та згодився покинути облогу Львова за малий окуп. Ще більшу роль відграв Гаватович в осени 1672 р. в часі облоги Львова Турками. Помер 1679 р., записавши архикатедральному латинському костелові, де був головою Братства Божого Тіла, 1000 золотих польських.

Справа авторства інтермедій з драми Гаватовича. Разом з „Трагедією“, яку виставив 29 серпня 1619 р., будучи бакалярем, оголосив друком 13 своїх літературних праць — по найбільшій часті костельного характеру: з того 8 оригінальних, 3 перекладені з латинського, 1 по часті оригінальна й 1 вийнята з більшого латинського твору й передрукована. З оригінальних праць Гавата 3 написані віршом (2 польським, 1 латинським), 5 прозою.²⁶⁾

Всі ці писання Гаватовича — лико. Справжню літературну вартість мають лише інтермедії, додані до його драми. Безвартісність письменської спадщини Гаватовича ставить нас перед питанням, чи дійсно Гаватович написав українські інтермедії. Сумніви викликає вже сам заголовок драми Гаватовича: „Tragedia albo wizerunek śmierci przeświętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego. Na pięć aktów rozzielony. Przydane są intermedia dwoie. Napisany przez Jęzoba Gawathowica Leopolite, nauk wyzwolonych i filozofiey bakalarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark przypadający na dzień tegoż Jana Świętego Chrzciciela roku Pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“. (Трагедія або образ смерти пресвятого Івана Хрестителя, божого посланника. Поділений на пять актів. Додані й дві інтермедії. Написаний Якубом Гаватовичем Львовянином, бакаларем визволених наук і фільософії. Виставлений в Камінці на ярмарок, що припадає на день того ж Івана святого Хрестителя року божого 1619. Друкований на яворівськім передмістю у св. Миколая). В тексті заголовку, як показують підкреслені слова, звертає на себе увагу те, як зазначив Гаватович, що в книжці міститься й інтермедії. Вони додані, хоч весь інший зміст заголовку стосується до слова „wizerunek“ і приписаний заслуг Гаватовича. Та й це говорить дещо, що сцени „заміські інтермедії“ надруковані в тім місці, де приходили у виставі, а українські інтермедії додані вкінці драми. Год припустити, щоб в часі тодішнього шаленого польонізаційного напору автор хотів зазначити тим робом окремішність української мови. За авторством Гаватовича не промовляють ні польонізми, звичайні на території західних українських земель, ні припадковість та кої самої будови вірша в сцені „заміські інтермедії“ українській інтермедії. За те такі написання латинкою, як „rokupy“ (покупилъ), „choty“ (хотѣлъ) і т. д. поруч „byw“ (быль) „imyu“ (имѣлъ) і т. д. та церковно-славянські впливи промовляли-б за кириличним текстом, з якого непослідовно транскриував Гавато

вич при видауванню інтермедій латинкою. До того тодішні літературні факти показують, що діяльоги не були новиною в українських школах. напр. у львівській школі Стєвропигійського брацтва ученики віддекламували вірші Памви Беринди 1616 р., що й вийшли тодіж друком, в 1630 р. „Вірші“ з трагедії Христос пасхон Скульського, а 1631 р. „Размишленіє о мучі Христа Спасителя“ Йоанікія Волковича, які також рівночасно вийшли друком. Тяжко було-б пояснити, колиби українська вдача, наділена з природи гумором і схильна до пародії, задержалася на таких сухих діяльогах.

Коли разом розглянути такі сумніви, видається найправдоподібнішим, що з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., стоїть подібно справа, як з піснею про козака й Кулину, доданою до брошюри Яна Дзвоновського з 1625 р. або до „Prażonki“ з 1640 р. І як, зоки Дзвоновський пустив друком пісню про козака й Кулину, співалася вона вже в „Mięsopust i albo tragikomedi-i na dni mięsopustne“ з 1622 р., а певно й давніше, так, можна здогадуватися, її тексти інтермедій, доданих до драми Гаватовича, були відомі вже передтим. Їх автором міг бути один з учеників ягайлонської акаademії або якої іншої польської колегії, Українець, наділений літературним хистом. Традиція писати інтермедії живою мовою з одного боку, а наука в польській школі з другого зберігли автора від написання своїх інтермедій тодішньою книжною мовою українського письменства.

Значіння інтермедій з драми Гаватовича. Переховані латинською азбукою інтермедії з драми Гаватовича тим цінні, що представляють собою незвичайно важний памятник тодішньої живої української мови.* Побіч прикмет північно-українського діалекту, яким в XVII і довгий час у XVIII в. складалася значна частина літературних творів у живій українській мові (інтермедій, різдвяних і великолініх віршів тощо), бачимо тут цікаві окремі прикмети українського говору тої околиці, серед якої лежить Камінка Стру-

молова, де відбулася вистава драми Гаватовича й українських інтермедій,

З маленькими виїмками інтермедії Гаватовича мають той самий віршовий розмір, що початкові вірші кожної строфи пісні про козака Й Куліну, опублікованої також в польській брошурі з 1625 р. Цей восьмискладовий вірш це сумішка силябізму з тонізмом, хоч дуже скомплікованим способом. Маленькі виїмки творить звичайний тоді в польській літературі й перенесений звідсіль до української тринацятискладовий вірш. Вірші інтермедій мельодійні, коли при читанні їх задержати звичайний український наголос. Польонізми в фонетиці, формах і словах не разять дуже, коли взяти під увагу те, що це літературні памятки з 1619 р.

Реалістичні картини інтермедій виблискують ще й сьогодні свіжостю, хоч який нехитрий їх зміст, зрештою, як і їх попередниць в західно-европейських літературах. Цю свіжість завдають інтермедії великої силі побутових сценок і чисто народніх зворотів, а їх обидві можна ще й тепер грati з користю, що вже само дає гарний доказ їх літературної і мистецької стійності. Словом — як перші почини української комедії інтермедії з драми Гаватовича раз на все займають своє почесне місце.

Важні також наші інтермедії для досліду культурних впливів західньої Європи на Україну. Їх автор, безумовно людина з західно-европейською освітою, вмів перешліпiti інтернаціональні мандрівні сюжети на український ґрунт і дати цінні для нас веснянки нашої драматичної літератури.

Інтермедія українця з жидом.

Татаrin зловив німця. Розвиток української інтермедії, як і нашої старовинної драми взагалі, не йшов нормальною ходою. І представити навіть в хронологічному порядку розвиток української інтермедії це трудна річ. Поза щасливим винятком з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича, інтермедій не

друковано в XVII і XVIII віках, бо уважали це за щось занадто низьке й вульгарне. Тексти інтермедій переховувалися в рукописах, з яких мало що дійшло до нас, і то в пізних копіях, нераз дуже попсюваних. До інтермедій, які для нашого огляду не мають ніякого значіння, належить інтермедія „Татарин зловив німця“, додана до польської драми „Володислав Ягайло“ з 1663 р., в якій німець силкується говорити ламаною польською мовою, а татарин макаронічною українською мовою.²⁷⁾

Котра віра краща. Властивою-ж і хронольгічно найближчою українською інтермедією середини або другої половини XVII в. є „Інтермедіум жид із русином“. Цю інтермедію опублікували др. Ів. Франко та проф. В. Перетц. В рукописі йде вона по уривкови містерії на Благовіщення, однаке немає даних з певністю сказати, чи інтермедія відноситься до цієї містерії.

В інтермедії появляється жид з тхориками в руках. Його здоганяє українець і питает, де був і що вторгував, і хоче йому товаришити. Коли жид пристає на його товариство, українець починає сумніватися, чи випадає йому бути в товаристві з жидом, бо останній нехрист і не визнає Бога в Трійці. Крім того жид розпяли Христа на хресті. Жид борониться, що вірить у живого Бога й виповняє його заповіди, що Бога не можна розпяти, бо Бог є без тіла. Він вірить, що прийде Месія. Українець переконує жида, що Месія уже приходив, бо тоді ставалися предивні знаки: світ камянів, земля тряслася, каміння розпадалося, а всяке створіння змінилося з огляду на божий жаль. Жид каже, що не знає цього, а вихваляє свою віру, як українець свою. Останній закидає жидові, що у нього немає свят. На це заявляє жид, що колиб почав вилічати всі свої свята, ні стало-б у бороді українця ні-одної волосинки. По порозумінню наперед вилічає свої свята жид і за кождим разом вириває волосок з бороди українця. Нарешті зупиняється, бо без талмуда не може собі пригадати більше свят. Опісля українець починає вилічати свої свята, наперід по одному, а коли дійшов до неділі всіх святих, вирвав

усю бороду жидові. Інтермедія кінчиться плачем жида по бороді.²⁸⁾

Правдоподібне джерело. Др. Іван Франко вказав на правдоподібне джерело сюжету цієї інтермедії аналогічних оповідань. Цим джерелом є анекдот, що в польськім перекладі увійшов до книжечки „Магазин анекдотів“, виданої у Варшаві 1793 р. В томі IV на стор. 16—18 є таке оповідання п. з. „Виграна в суперечці“:

„Два паломники, француз і еспанець, зійшовшися в гостинниці, розбалакалися про почести кождий свого рідного краю, вихваляючи один понад другого добре прикмети свого народу. Еспанець, бачучи, що в багатьох точках Еспанія не може дорівняти Франції, кинувся на релігію, в тій певности, що бодай в цій точці візьме гору.

— А що? — говорить до француза, чи таке в твоїм краю богослуження і честь Богу, як у моїм? У вас, коли священик іде з паном Богом до хорого, то йде сам один священик із хлопцем, що дзвонить. А у нас в Еспанії з якою пошаною ведуть священика! Ніколи інакше, тільки кілька сот осіб довкола нього зо свічками, а інші несуть довкола нього смолоскипи; кождий, хто зустрінеться з ним на вулиці, хочби мав найпильніше діло, покидає його та йде супроводити священика. Навіть король і гранди, коли їм це трапиться, мають собі за честь нести бальдахим над священиком.

— Це правда, — сказав француз, — але чи знаєш, чому це так? Отже в Франції, здавна правовірній, не треба Пану Богу великої асисти, бо він певний, що його не зустрінє ніяке лихо. Але в Еспанії, де так багато жидів (ця суперечка велася ще перед прогнанням жидів із Еспанії), треба, каже, Пану Ісусові великої асистенції, щоб знову не розпяли його жиди.

— Як то! — обурився еспанець на француза, — чи й щодо релігії хочеш удержані перевагу над Еспанією? Хиба не знаєш, що маємо далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся в цілій бороді?

— Перепрошаю дуже, — відповів француз, — французьких святих далеко більше!

І завівши еспанця до присутніх, сказав: „Ось, мої панове, цей еспанець говорить, що в них далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся на бороді й на всій голові. За кождим еспанським сягтим, якого назве, хай він вирве мені волос із бороди! Зате я за кожного названого французького святого вирву йому“.

— Згода! — озвався еспанець.

— Але, бідолахо, обідру тобі цілу кастильську бороду, — кепкує француз.

— Ну, гляди лишень, щоб ти сам не стратив своєї паризької фризури! — відповідає еспанець.

Обидва стають проти себе, буються об заклад, складають „за руки“ зnaчну суму, яку має одержати той, хто переспорить другого. Починає француз: „Святий Діонізій“ — і вириває еспанцеві волос із голови. „Святий Ігнатій“, — мовить еспанець і те саме чинить французові. Француз: Св. Людвік, еспанець: „Св. Тереса“. Француз: „Св. Мартин“, еспанець: „Свята Ксавіє“. Француз: „Свята Кльотильда“, еспанець: „Св. Ізidor“. Француз: „Св. Брунон“, „еспанець, вирвавши французові нараз два волоски, аж йому слози закрутися в очах, сказав: Св. „Козьма й Даміян“. Розсерджений француз і болем і пакостю і стратою своїх двох волосків, а до того збоявшися, щоб і даті за його одного святого еспанець не приводив йому двох, ухопив еспанця обома руками за вуси та, крикнувши: „Однадцять тисяч святих дів!“, вирвав йому вуси до решти. Тут був кінець суперечі, бо не тільки еспанець не придумав більшого числа святих або хочби й такого великого, але з болю бідолаха не міг сказати ані слова та зрікся свого заставу“.

Укладчик „Магазину анекdotів“ черпав свій матеріал в багатьох випадках з французьких книжок, з багатої в XV до XVIII віках літератури забавних анекdotів, і там треба шукати первозвору сюжету інтермедії.²⁹⁾

Про сюжет анекдота на східно-слов'янському грунті говорить др. Франко в розвідці, „Котра віра ліпша?“ (стор. 30—45).

Українські редакції анекдота. Для нас цікаві передовсім українські варіанти цього оповідання. І тут маємо дві редакції. Одну записав др. Франко в Нагуєвичах, дрогобицького повіту, яка виглядає як безпосередній відгомін інтермедії. Ось нагуєвицький текст: Посперечалися жид з селянином, у кого є більше свят, у жидів чи в українців. — Слухай, Іване, каже жид, — скільки у нас є свят, стільки я тобі волосків з голови вимкну. — Добре, — каже Іван, — а я тобі так само, скільки і у нас. Почав жид рахувати. — У нас є Судний день — то раз! Трубки — то два! Кучки — то три! Гамана — то чотири! — Пейсах — то пять! Зелені свята — то шість! — Ну, далі! — каже селянин. — Що далі? А у вас хиба більше? Ну, у нас є перше Різдво — то раз! Друге Воскресіння — то два! Та й так вилічає далі по одному, по одному й за кождим жидові один волосок мік! А далі сприкрилося йому та й каже: — А потім є трьох святих! А потім є сорок святих! А нарешті є всіх святих! Та й за цим словом, як ухопить жида обома руками за пейси, як торгне з усієї сили, — чисто вирвав.³⁰⁾

Друге оповідання, записане Володимиром Гнатюком в Пужниках, бучацького повіту, дає пояснення, чому поляки обстрижені. Ось причина: Мав українець одного коня, а міщанин поляк другого. Орали поспів в полі. Алे як прийшло одного святого, прийшов поляк до українця й каже: „Ходімо орати“. — „Я не піду, в мене нині свято“. А він вимкнув йому один волос з голови та й пішов додому. А як прийшло трьох святих, прийшов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. А він каже: „Я не піду, бо в мене нині трьох святих“. А він вимкнув йому три волоски й пішов додому. А як прийшло сорок святих, приходить знов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. — „Я не піду, бо в мене нині сорок святих“. Він вимкнув йому сорок волосків з голови й пішов

додому. А як прийшло латинських всіх святих, прийшов українець до поляка й каже: „Ходи, підемо орати“. Каже поляк: „Я не піду, бо в мене нині всіх святих“. А українець як злапав поляка за чуприну своїми пазурами, то ні волоска не лишив йому. На той знак тепер в Польщі голови стрижуть, бо їх так обскубав українець, а вони, як взяли собі звичай, та й дотепер.³¹⁾

В цім оповіданню бачимо вже виразну ціль пояснити дане явище, при чім місце жида зайняв тут сусід українця поляк. Цей сюжет досить поширений і в старовинній анекдотичній українській літературі яко суперечка Тараски-жидовина з християнином — блазнем (скоморохом) за віру, при чім вищість віри доказується вилічуванням свят і вириванням волосся. В цій редакції має анекдот назву по більшій часті „Слово о в'єрѣ христіянской и о жидовской“. Одна з дальших редакцій цього сюжету стала темою приказки Степана Руданського з 1858 р. II. з. „Рабін і Запорожець“, через що знов одержуємо лучник між давніми українськими інтермедіями й новою українською літературою.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. З польського підручника риторики кінця XVII в. опублікував М. Марковський виришки з драми: „Comunia duchowna ss. Borysa i Hleba“ з українськими інтермедіями. Драму виставляли вихованці полоцької колегії єзуїтів. Що торкається змісту драми, не переповідаємо його, бо драма й так не заховалася в цілості.

Розмова про театральні декорації. Перша інтермедія находитися перед початком драми, а її акція відбувається в костелі. В захованім уривку інтермедії гарбарь і селянин розмовляють про ті декорації, що були потрібні для виставлення драми. Увесь комізм побудований тут на невдатних замітках селянина з на-

годи пояснювання йому гарбарем незрозумілих речей.
При кінці обидва хвальяться своїми синами.

Гарбарь. Не бурчи, дурнило, щоб нас не зогнали;
Як почнуть нас хвостатъ, щоб не пристогнали.
Я єсми прийшов спіка моого послухати;
Учуеш, як хорошенъко буде казати.
По лацінську як ріпку гріззе. Як візьме читати,
Повна світлиця його усюди чувати.
Як лапку коли сести медвідь візьме малій,
Так мармолить мій спіноч на своїм Альварі (латин-
ська граматика).

Гарбареви не уступає селянин у вихвалюванню
свого сина. Хоч його син має щойно рік, виганяє свині
з городу, а дасть раду й бохонцеві хліба. Як народився,

Третього дня почав смалити капусту,
Чи редку бувало даси, чи то капшу густу,
І пальці осмокче. Дай, Боже, дождати,
Буде землю, сусіде, кому там пахати.

По цім відривку наступає прольог. Виходять два
ученики й проганяють гарбара з селянином.

Гарбарь. Чи чув, сусіде, згонять того, хто не має
Такої карточки? Паничок ось отої роздає.

Селянин. Дай же і нам, напяtko, продай готовую
Карточку мені одну, а йому другу.

Міжтим перед сценою товпа все росте й серед
неї ведеться така розмова:

Гарбарь. Апанас, ходи до нас, ну і ти, Іване,
А ти чого присерся, мужику, при тій пані?
Не мнітеся, мовчіте, а он прийшла Хведя,
А Овдуня не хотіла ждати і обіда.

Селянин. І он, сусіде, і наш Синиридон прибрався,
Він і Микита межи людьми показався.

Гарбарь. Пане куме, іоправ накривленую шапку.
Назад горло, а наперед оберіш спі лалку.

Селянин. Паненко, от муха тут сіла, ізгоши рукою,
Бестія, на що вона ипть кров мас твою!

Гарбарь. Другая по другій от сидить стороні,
Покусають тя споренько. Ну, ти Синридоне,
Втри ніс, табакю таки заспавесь,
Дуру того під носом, як лопатою, наклавесь.

В такім тоні ще хвилю перекидаються словами,
а потім починається вже сама драма.

Украдена кобила. В пятій сцені драми, де оповідається про те, як козак, висланий скарбником Святополка Ериманом з листами, губить коня і догадується, що його укraли вояки Святополка, є кілька місць, написаних народньою мовою, які творять окрему цілість. Козак кладеться спати, „кобилу до рук привязавши“. Тоді показуються два дракони, що довго вже волочилися, але змогли вкрасти тільки шкіру кобили. Перший дракон згадує, як то передтим легко було виволокти, „що Бог лав мужикові дурному“, а „тепер ледви на гною облізлий собака лежить де на селі, а скотина усяка покинула“. Немає чого вкрасти й на панськім дворі. Нараз запримічують, що спить козак і пасе кобилу, привязавши до рук.

2 дракон. Що чинити, Іване? Колиби як дурного
Ошукати, кобилу вкрасти з рук його!

1 дракон. Бачиш, кобила ходить по грязькім болоті
І ледво може хвостом облізлий молоти.
Так учиним: у грязі тут шкіру утоним.
А зверху трошки всінку болотом покрошим.
Да мнимати буде, вставши, що у грязь унала
Кобила, а облізлий хвіст тільки задрала.
І не буде нас гнати, дастъ спокій усьому.
Сміх учиним і собі і тому дурному.
Уткин, Юську, я коня одгетуль спроважу.

I драгон. Зараз і штуки моєї, Іване, докажу.

Сни, дурний, більш кобила тобі не присниться.

I драгон. Продавши, пане Юську, треба поділиться.

Пробудивши і не заставши кобили, догадується козак, що її украли вояки Святополка. Витягнувши шкіру, утоплену в болоті, задумує продати її. Саме надходить жид, що й купує шкіру яко турецькуй хоче інакше добувати зиск:

Чи не зиск тут, панове? За так мало грошей
Турецькую скіру купив, товар так хороший.
Покину орендарство, буду гандлювати,
Уже корцом в аренди не хощу держати.
В куті мескаю, ніхто нива не скостує,
Ні тобаки, ні меду ніхто не торгує.
Я нива ковенського бажу наробити
З бочок ячменя двадцять, а коли сипти
Мед слящецький роскажу, такий гирдяка
Буде і лоб закрутить твердий дубеняка.
Уже неодну жменю соли успнати
Казав у пиво, селедціх головок наихати.
Щоб смачненько мужнству пяному було.
Бажу єласти бугуну, щоб лоб закрутило.
По старім неохвоцо цомуєсь тягнуть гості,
А як год мине, жиде, заплати старості.
Уже кущем остану, буду продавати
Турецькі скіри, буду їми торгувати.

В такім веселім настрою кладеться жид відпочивати й накривається шкірою. Зявляється чорт, що говорить по польськи, як чомусь і козак. Чортові не дуже добре ведеться в останніх часах. Хвалиться, що радитиме Святополкові зігнати зо світа своїх братів і самому вступити на престіл. Хоче записати собі всі злочини на світі, та немає у нього ні пергаміну, ні навіть кобилячої шкіри. Нараз запримічує, що жид відпочиває під цікорою, отже велить йому вилізти зпід неї й починається між ними розмова. Чорт закидає жидові, що доливає води до горівки й робить людям шкоду в інших напоях. Жид звалює це на Лейбу.

який до того й до табаки сипле завше чемериці, а до редки смаженої логтику з мажниці". На питання чорта, хто вкидає свинський кал до меду, відповідає жид, що це робить Борух, який всинає гною до звареної капусти.

На чергу приходять гріхи християн, в першій мірі панів. Жид нарікає:

Но виписес, мій дябле, на панів усього,
Хоць звіс скіри із світа цілого.
Горе жидів! І панове тепер салберами,
І пан тепер зарівно мкитить з жидами.
Пан один за півтора тепер жида стойть:
Торгує, барисує, як на то пристойть.
От тое, пане дябле, хотій написати.
Позичивши, панове не хотять оддати.

Чорт питаеться, чому жид не говорить, що не має справедливости між вірними, немає взаїмної любови. Волить один гріш узяти від жида, як три від вірного. Чому в тій самій корчмі, де тягне зиск жид, не заробляє католик? Чому не сказав жид, що селяне терплять велику кривду від панів, а пани розпихають свої животи їх кровю і їх потом? Як худоба, набирають тіла. Чому не сказав жид, де діваються великі податки й доходи з сіл і з мита? На питання, чи не має ще якої скарги, жид нарікає, що студенти здіймають часом жидам шапки й зачіпають їх на вулиці.

Чорт називає це дрібничкою, тим більше, що в разі, як хтось нападе на нього, він все ховається до школи. Важнішу річ забув жид, а саме, що жінки дуже вистроюються, не щоб подобатися своїм чоловікам, але щоб дати принаду іншим. Чорт не вертає шкіри жидові, але й ще хоче ужити його за коня. На це жид:

Пане дябле, лів мілі на мні не заїдес,
Сам себе осукаєс, сам себе заведес:
Тильчак і хороби у мене всенікій.
Пусти, пане дябле, кісточки біdnї!

Не помагають і дальші прохання жида, чорт сідає на нього і відізджає.³²⁾

В цій сцені побутові риси приперчені протиалькогольною пропагандою.

Танець перед смертю. Найстарша відома інтермедія XVIII в. це інтермедія, додана до „Прольогу (властиво діяльзогу) на „Воскресеніе Христово“, списаного „року Божого 1719“. В інтермедії виступають баба, дід і чорт:

Баба. Дідушу мій, порадо моя, вже дикій минулинико поля,
А то пам више вкажала там божая воля!
Уважаймо-ж, дідоп'ку, щоими же межи людьми...
Одтепер же вешелими із собою будьми.
Бо як вижу, що і люде вешеля вживають:
Попитаймося їх, чи гаражд ся мають.

Так шепеляво говорить і дід. Дальші цитати приводяться в звичайних, невикривлених шепелявостю формах.

Дід. Боже, дай же добрий день і як ся маєте?
Хоч єдин ізмеже вас мене ци знаєте?
Заволікся дід з бабою, до вас тут запитав.
Щобим ся за здоровя вас усіх запитав.
Як вас вижу, недармо ви ся тут зібрали,
Ачейбисьте тое і нам з бабою сказали.
Не дбайте, що на міні курман лати.—
Мене колись брали усі людє в свати!
Я то вмівав з людьми розмови чинити
І кожного молодця міг я оженити.

Баба. Лини ти, дідуся мій, з людьми розмовляти,
И бим рада з тобою оттут погуляти.
Нехай лихо пронаде, я-ж горілку маю.
Тебе як приятеля свого звитаю.

Баба й дід п'ють горілку, опісля задумують потанцювати й пожартувати. Немає тільки дударя, щоб заграв, а дід гарно поскакав би собі з бабою. Хочуть запитати людей, чи немає якого музики, котрий заграв би їм, або якого співака, котрий хоч заспівав би.

Готов і зараз добре заплатити, колиб тільки притрапився. Зявляється чорт:

Одні день, бабко і ти діду милий,
Вижу, що сєсте весолі і дуже підніклі.
Музики питасте? Я грач чужоземський
І водочай потішний, а жартую вселенський.
Як заграю, не кождий в танцю весело скаче,
А піший з танечників і ревне заплаче.
Я такий музикант естем: як скоро заграю,
То тим, що танцюють, некло отвираю.

Баба. Заграй же нам, музико нац, нехай потанцюєм,
Ачей красно граєш, нехай тут почусм.

Чорт. Вже, бабо, дрібно грають, а ти дрібно танцюй,
До некла вандрувати зо мною ся готов!

Баба. Грай же нам, музичко нац, уже ми танцюєм,
А тобі великую плату обіцюєм.

Баба з дідом танцює, а чорт приспівuje:

Танцюй же, бабо, танцюй,
А до некла ся готов.
І дід з тобою
Разом зо мною.
На утіху князю
Будеш ся веселити,
А більше служити.
Люшинерови,
Славному князю,,
Треба ся поклонити!

Баба. Грай же, біс драв твою мать, бо я тобі плачу,
А я з дідом хороше оттут поскачу.
Один тому час, заживаймо-ж світа,
Коли нам хоч в старости служать літа.

Дід. Іскрутилася ти, бабо, грача зневажаеш,
Тот чоловік дивний, чому не вважаеш?
Він грає та й співає хороше, як бачу.
Не протився, музико, я заплатити рачу.

Ото баба ся впила, перебач, прону тебе.
Не бійся, ми заплатим тобі, ставлю себе.

Чорт. Не фрасуйся, твоя баба, як пугач в хліві:
Я її в пеклі для тебе поставлю на ліві.

Тут признається дід, що й він і баба люблять тепло, й питает, де лежить це пекло.

Чорт. Іще, діду, пятьсот миль, за морем великим,
А до него усе треба іти полем диким.

Дід. Хочби там ізраз бувати, як ся там поводить.
А горілку та пиво пити там ся ци годить?

Чорт. Там пива, як смоли, і сірки достаток,
Багатий край в нас, повно пак всего і подостаток.

Дід. Провадь же нас з бабою до своєго пекла,
Коли не бороните заживати тепла.

Чорт. А трас, діду з бабою! А горілки пити
Перестань, вже в пеклі будеш з нами жити.

Чорт жене їх до пекла. ³²⁾

Тема інтермедії не хитра у своїм переведенню. На сцену виведені беззубі дід і баба й на їх шепелявости побудований головно комізм інтермедії.

Богач і Лазарь. З того самого збірника, де находитися інтермедія: Дід, баба й чорт, відома й песа про богача й Лазаря, яка також має форму інтермедії. Перлина всесвітньої літератури — притча про богача й Лазаря була від перших християнських часів до наших днів одною з найбільше улюблених тем для проповідників, співаків, лірників і драматургів. На цю тему виставлено 1701 р. в московській академії драму „Ужасная измѣна счастливиаго житія“ українського походження, а при трагедії М. Козачинського „О смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша V“ з 1733 р. була також інтермедія про богача й Лазаря, але не дійшла до нас.

Зміст інтермедії про богача й Лазаря такий: Вигнаний богачем з його двора убогий Лазарь просить Бога забрати його з цього світа та прийняти його

душу в свої руки, щоб більше не бути тягаром для людей. Ангел докоряє немилосердному богачеві, що сам довгий час веселиться, а убогого не прийме ні на одну годину.

О горе тобі, що сь не мав над Лазарем милості,
Ото підіши за тоб до вічної темноти,
Де будеш ся з Іюципером мучити,
А виши нинішні у Авраама покарм міти.

Там у небі богач прохатиме рятунку в убогого Лазаря. З тими словами забирає Лазаря, обіцюючи йому вічну щасливість в небі. А до окруження звертається ангел ось з якими словами:

І вам розказую, щоб ви тіл взяли.
По звичаю християнським поховали.
Того богача ви не слухайте, як живо.
Бо й ви з ним будете в пеклі мати житво.

Богач не вірить, щоб „тую трудовату душу до неба взяли“. Чи післав би Бог ангелів по душу того, „которий в жадній сукні не ходив“? Брат богача покидає його та йде з Лазарем, щоб довідатися там правду. Обіцяє приглянутися там усьому та все вірно оповісти богачеві. І музика відрікається свого ремесла й покидає свою скрипку та супроводить Лазаря, щоб він вставився за ним перед Богом. Покидають богача не тільки слуги, але і його рідна донька. Богач дивується:

Що ся за чуда такі стали.
Що ми ся всі поодрікали?
Не тілько слуги мої не хотіли мні служити.
Але й дочка моя не хотіла мні ся покорити.
За тим трудоватим пішла мерцем,
А мене вже не хотіла звати вітцем!

Та він не дбатиме про неї, а заживатиме роскоші на цім світі, бо немає йому рівного й багатшого над нього в його державі. Виходить смерть і питается богача, чому вивищає себе над усіх. За те, що

був на світі такий гордий, житиме тепер в пеклі з Люципером. Богач бачить, що не може вже відкупитися своїм багацтвом. Не слухав ні пророків ні церковних учителів, а тепер не може обмитися з гріхів. При відході з цього світа богач дає раду приятелям:

Приятелі, вже з того світа одхожаю.
А вам чинити так не позволяю.
Віз милостиню иницім й убогим давайте,
А з дворів своїх не впинхайте.
Вже ся тепер, други, жегнаю,
На тамтім світі вас очекиваю.

Смерть. Ну вже, богачу, нічого не здрігайся.
Моєй косі не вельми лякайся.
Можеш тим світом погордіти,
А в пеклі з Люципером весілля міти.

1 чорт. Го, го, го, гостю наш пожаданий.
Сусіде мицій і брате коханий.
Давно-сьмо тя к собі пожадали,
Щобисьмо тя в своїх руках мали.
Прийди вже до нас, будем утіхи заживати:
Смолою, сіркою будемо перепивати.
Я вже твою ионесу до пекла душу,
А своїх товаришів по твоє тіло запрошу.

2 чорт. Стій, брате, почекай.
Л мені тую душу в руки дай,
А я пред своїм старшим нех похвалюся
І на впіцпій гонор вознесуся,
Бо то я тое все учинив,
Щоби віп з нами братерство мів.

Чорти забирають богача:

Ходи, вже тя Люципер жадає,
А Цербер давно з смолою ти чекає.
Наготовалисмо тобі з діхтем сірку.
Наллялисмо крайнью муздірку.
Знаю, що такого напою не пивав,
Якого тепер з наїп будеш заживав.

Перед дверми пекла кається богачева душа, що роскіш націм світі втрутила її до пекла, бо вона горділа убогим Лазарем, а догоджувала все роскошам свого тіла. Богачева душа надіється ще на воскресшого Христа. Однаке ангел перестерігає її грішити такою надією. Злою надією дурила вона себе, коли задля неї сміливо грішила. За багацтво, за роскіш, за догоджування тілу, за бунти рабів має тепер богач мешкання в пеклі, плач по весіллю, горе по роскоші, сірчасте море по всіх достатках. Мало поживши, гнитиме тіло, а душа на віки лишиться в пеклі, бо по смерті немає каяття, коли душа достанеться до пекельної гути.³⁴⁾

Про цю п'есу зазначив проф. Перетць, що вона користю відрізняється своїм реалізмом серед інших, що мають той самий сюжет, нічим не уступаючи драмі Юрія Кониського, відривок якої правдоподібно неприпадково заховався в тім самім рукописі.³⁵⁾

Сварка на Великдень. В тім самім рукописі є відривок інтермедії, в якій виступають які дієви особи селянин і його жінка. У відривку нарікає селянин, що вже ніщо не поможе пасці.

Вже не єсти мені свиненого!
Пійду до дому свого власного!

Жінка йде й говорить:

Де-ж ідеши, мужу, чом не песьчи насхи?
Подобнось ей одбіг у якоєсь Каськи.

Селянин гнівний, що жінці хочеться ще блазнувати, й відгрожується, що „почне києм лоскотати“ її. На це говорить жінка, що перше згине племя чоловіка, ніж він зможе зробити ужиток з кия. Селянин відходить, а жінка говорить до публіки:

Ой, так, сусідоньки, тиї мужі поганці звикли чинити:
Коли йому хто що вчинить, то ся він почне на жінці мстити.

До корчми іде, почнеться упивати
 І на жінку бідну серця добивати.
 З корчми прийшовини, не встигне сісти.
 Зараз почне жінці лаяти, аби му дала їсти.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Виступивши у викінчених зразках, які не засоромлять найкращих західно-европейських попередниць, українська інтермедія дуже часто сходила з тої висоти. Коли порівняти інтермедії з драмами Гаватовича з інтермедією в драмі про Бориса й Гліба та її подібними, запримічуємо велику ріжницю: там наївний і природний гумор випливає з ситуацій, а тут автор вимушує гумор перекрученнями слів. Там бачимо справжнє життя, типи, а тут карикатури. До свого найвищого розвитку піднеслася українська інтермедія в інтермедіях, доданих до різдвяної і великовідній драми Митрофана Довгалевського.

Різдвяна й великовіднія драма М. Довгалевського. Трохи не половину опублікованих досі текстів українських інтермедій переховали дві драми, різдвяна й великовіднія, учителя поетики київської духовної академії, єромонаха Митрофана Довгалевського. До обох драм додано по п'ять інтермедій. Різдвяну драму „Коміческоє дійствіє“ виставлено 1736 року 25 грудня, а великовіднію драму „Власнотворний образ человіколюбія божія“ 1737 року 10 квітня (ст. ст.). Перша складається з одного акту, що обіймає 4 сцени з прольгом на початку, епільгом на кінці та кантами й інтермедіями по кождій сцені, друга також з одного акту, котрий обіймає однаке прольог і п'ять сцен з п'ятьма кантами й інтермедіями. Темою першої драми є поклін магів народженому Христові, повбивання дітей у Вефлеємі й погибель Ірода, а темою останньої драми є відкуплення „натури людської“ божою любовлю. Обидві штуки Довгалевського написані на зразок єзуїтських шкільних драм; вони незвичайно нудні, позбавлені всякого життя і живої дійсності, зовсім,

не цікаві, а від давніших драм ріжняться тим, що не має в них мітольогічних фігур і є менше алєгорії.

Найцінніша ріжнича обох драм від своїх попередниць та, що обидві вони невеличкі, а побутові картини по кождій їх сцені, коли їх разом узяти, — не зустрічаються позаду поза сухими продуктами шкільної науки. Вони без сумніву були не тільки притягаючою силою вистави в 1736 і 1737 рр., але й сьогодні представляють великий історично-літературний інтерес заради своєї живості в мові та змісті. В рукописі вони йдуть по кантах, але в часі вистави їх грали між сценами драми.

Інтермедії з різдвяної драми М. Довгалевського. До різдвяної драми додані інтермедії: 1) Поляк-астрольог між українськими селянами, 2) Загадковий сон, 3) Козак, лях і москаль, 4) Ярмарок, 5) Україдена кобила.

Поляк-астрольог між українськими селянами. Як в першій сцені „Коміческого дійствія“ виходять три східні царі, познайомлені з „наукою астрономської справи“, так в інтерлюдії по тій сцені виступає Поляк-астрольог, що говорить по польськи. Він уроджений шляхтич: своє шляхетство унаслідив по матері, що уродила його в часі свого дівоцтва. З кровію матери унаслідив також розум Катона й хоробрість Гектора. Знає, що діється в пеклі та в небі, але не має „фортуни“. Він без чобіт, без одіжи, про шапку й не питай. Однаке має „мудру голову та знає шафувати золотом“, а цілий його маєток це „перспектива астрономської штуки“ (люнета). Надходить селянин і питає його за ймення. Почувши від незнайомого, що він все згадає, коли орати на хліб, закликав Пархома:

Пархім, іди-ж сюди, ось чорт приніс з неба
Чоловіка сюди до нас, почуючи розмови.

Пархім хоче вивести до астрольога свою рябу ·
корову.

То віш чого чи не знає
З манажії, якож буде теля, може і вгадає.

Питає його, що він за один:

Л що бак ти у черта, іскажи, за штиця,
Чи миш, чи кажан, чи перепення.

З його відповіди слово „астрольог“ перекручують на „остронуг“,

Що він наперед летючою хватас.
Около неба звізди ізбираб.

Зявляються циган і білорус, прозваний литвином.
Циган мас ось яку справу до астрольога:

О сеж і я тута. В мене єсть кобила.
Три роки жеребна, да ще не родила
Лошати. Чи не вгадаси, дядьку.
Яке буде, чи вороне, чи яке на взлядку?
Коли вороне, дам добру заплату:
Памятатимец і до смерті, тату.

Білорус говорить по білоруськи. Питає, скільки в нього пчіл, чи живі вони в бортах, чи не рушив іх ведмідь, вкінці, коли треба посіяти горох. На те все обурюється астрольог латино-польським макаронізмом. Перекручуючи його слова, селяне підозрівають його, „що він надувсь до оранди“, себто хоче взяти в аренду іх землю, насміваються з нього, відбирають у нього „перспективу астрономської штуки“ та проганяють серед погроз:

Возьмім лини його в руки хоронечко.
То він перестане крутитися швидечко.

Загадковий сон. Друга інтермедія це безпретенціональна картина побуту найвного й забобонного селянина. Виступає тут селянин, якому приснився дивний сон. За його виясненням ходив до дяка, питав і інших людей, але ніхто не відгадав. Снилося йому, що ангел з рогами прибрався до нього. Він гульк на небо й побачив, як величезна звізда билася з місяцем.

лоч місяць не пускав, звізда перлася до нього. Злякавшися, почав хреститися, молитися і лізти до порога. Та тут свиня вхопила його за руку та й на стіл, а з його правої ноги упав постіл. За відгадання цього сніща обіцяв дати перісту корову. Він прикликав Пархома, а цей радить звернутися до Кузюберди, останній знову до баби Насті. Як на те вона приходить за милостинею і, довідавши про сон, виясняє його в прихильнім для селянина дусі. Тимчасом ворожка циганка підслухала їх розмову, приходить і буцім-то відгадує сон та виясняє його. Коли селяне дивуються її прозирності, вона витягає зза пазухи селянина хустину. На це звертає увагу баба. Селяне збираються бити циганку, завести її до війта й забити ногами в громадську колоду. З біді визволяє циганку її чоловік. Як в інтермедії селянин бачив у сні величезну звізду, котра билася з місяцем, так у другій сцені, по якій інтерлюдія слідує, маги доносять Іродові про чудесну звізду, яку вони бачили на небі.

Козак, лях і москаль. Коли попередня інтерлюдія малює нам наївних і забобонних селян, третя інтермедія має глибший суспільний підклад. Тут перший раз зявляється козак, що співає таку пісню:

Мати моя старен'кая.
Чи ти мені раден'кая,
Моєй молодості?

Був у турка під руками,
А в татарів з кайданами
У самій жалости.

Тадже, правда. тепера нема добра всюди.
Дармо працюєм, виставляєм груди.

Бог виручив мя оттуду,
А тепер місця не найду,
В дому не сидіти:
Ліси, поля спустошені,
Луги, сіна покошені,
Порозпускав діти.

Тілько-ж правда, що треба вибирати на Бога:
Той всім сесть в добрий простая дорога.

Пійду знову на Січ, мати,
Пійду долі в Низ шукати.
Козацькая доле.

Ачей буду потугою.
А в москаля заслуюю.
Мати-ж моя, оле.

Спитаю, чи не буде хоч на Низу добра.
Чи не траниться де піймати лиса або бобра.

Буду турків воювати.
Мечем слави добувати,
Буду воювати!

Кармазини з луцанами.
Шати драти з сутанами.
Зовсім буду брати,
З очей не спускати.

Егей, колиб виять, як була козацькая слава,
Щоб розпустилась всеюди, як нірими пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа у літі,
Як Бог позволить побрати турецькій діти
Лбо ляхів на той час трапиться піймати
І сім кінем козацьким по ребесах дати.

Козак ховається, а зявляється лях. Він вибрався на лови на перепелиці. Рад би мати ще другого пестрого яструба, щоб наловити більше перепелиць. Домагається, щоб піддані принесли йому бажаного яструба. Зявляються білоруси та складають панові простий, щирій привіг: на здоровля панові, пані та всім діткам. Цей привіт не подобається ляхові й він велить хлопцеві дротяним мотузом вибити насамперед війта яко найстаршого: бити, товтки, валити, палити, — а потім добре вибити й другого. Для цього зовсім не дивно вбити „хлопа як скурвого сина“. Другий білорус просить і його перетріпати й пустити додому. Лях велить і йому відмірити сто київ. „Хлопську відвагу“ він приписує помочі москаля або козака. Його

лють безмежна. Грозить постинати підданим шиї до пня, а з України прожене козака. Згадка за останнього викликує у нього спомини про давню славу Польщі. Він рад би підвести всю шляхту, не тільки в межах Польщі, але й на Україні, щоб усюди гомоніла польська слава. Він перехвалюється, що відбере не тільки Київ, але й що околиці Глухова відбере огнем і мечем. Тоді вибере шляхта знову королем Лєшінського. А тоді дасть Польщі поміч французький король і Польща забере всі землі аж по Полтаву,

Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy.
Mospanie Zdupypadski, panowie Guwnowie!
Sehodźcie się do porady, bierzcie armię swoją.
Klaniam się jegomości panu Sraczkowskiemu

Gdy kozacy będą napadać surowo,
Stójcie, nie bójcie się, kładcie głowę z głową.
Nie bójcie się, waszmość. Gdyby tu kozacy przyszli,
My by tu ich kańczugiem w lasy wprowadzili.

(Щоб відібрati першу почесТЬ нашої слави. Мospaне Zdupypadський, panove Гівнове, сходіться на radу, беріть свою armію. Klanяюся йогомости panu Sraczkовському Коли kozаки gостро нападатимуть, стійтe, ne бйтесь, kladіть голову з головою! Не бйтесь, вашмости. Колиб тут прийшли kozаки, mi-b тут uveli їх kanчukом в ліси).

Самі назви шляхтичів вказують, що ляцького хвалька змалював автор інтермедії карикатурними рисами. Тривіальні імена дібрані навмисне. Почувши такі перехвалки пана, kozak говорить:

А доки-ж ви. бестелюги, будете звегати?
Чи то ми вас не зможем киями прогнati!?
Земку! О земку. пшидко давай порятунку.
Ось тут добичі візьмем неодну вже сумку!

На ці слова зявляється mosкаль :

Што оні тебе, гаспадін. pan казак. ne ругают лі?

Козак. Де-ж пак не дають?! Оттак дають, що аж лихі!

Москаль. Дабро ти, казак, вось ми убером іх тіхо.

Поляк закликає своїх узяти за зброю, щоб не утратити жадного вояка.

Москаль. Казак, іріймайса, не бойса, бері з плечей своїх,
А я tot час уберу долгополіх оттіх!
А што здесь о рубежах ані спаміналі,
Будьто ляпночки Україну в областях держалі.
Дабро, вот покажем рубежі киутамі на спіні.

Козак. І добре, земочку, щоб другий памятає,
Да і дідчій своїй дитині заказав!

В цій інтермедії виступає в цілій наготі жорстокість і нелюдяність польських зайд-панів з одного боку й незавидна доля тубільного українського селянства з другого. Сильно підкреслений тут національний антагонізм між селянською Україною і шляхетською Польщею.

Як в інтермедії Поляк хвалиться силою і грозить перебити селян, але несподівано зявляється козак з москалем і бітю Поляка з його помічниками, так і в третій сцені різдвяної драми Ірод хвалиться своєю могутністю і посилає вояків, щоб вибили діти у Вифлеємі, але божий декрет передає його смерти, що разом з діяволом забирає його до аду.

Ярмарок. В четвертій інтермедії виїздить селянин з жидом на ярмарок.

Селянин. Гей, соб, який кат, воле, тобі тепер стався?

Жид. Поганяй зе свиденько, в дорозі не гайся!

Ну поспійся скоро в ярмарок, Іванце!

Селянин. Сиди-ж бо, коли сідци, остицій поганче!
Як покину, то візьме діяволова мати.

Жид. Як покинес, то не дам твоєї заплати.
Коли щіло приїзdes, я платити буду.

Селянин. Я із горла видеру, як року добуду.
От, бачин, як хватався на ярмарок дуже!

Жид. С'цоб наперед с тасою розобратьсь, друже.

Селянин. Уже-ж бо тут розинай, олендару, ташу.

А ми, вашенъ, бика поведем на нашу.

Жид. Скоро-з вертайся с нає, будес глядіть гасі.

Селянин. А там же хто буде доварюватъ камі?

От інце я тобі ѹсось забув ісказати,

Бо Одарка веліла деңдо купувати.

Жид. Сци-з такос казала, дай зе на наперу.

Селянин. Отже як там еси був, казала й бүмберау

Кунити галку мунитукову і перцю,

Ладану, воску, калії і курки, да й ложечку чёрцю.

Жид. Кази-з, сю ѹсце треба ік ваєому святу?

Селянин. Га, люльку і чубук добрий кунити мойому свату.

Назустріч їм надходять три ксьондзи. По привіті жид просить на горівку. Ксьондз купує за шістака й хвалиться, що вони не такі, як „проклята схизма“. Нараз зявляється москаль і домагається, щоб негайно дати йому підводу. Випитавши ксьондзів, що один з них учений єзуїт, другий крижак, а третій бернадин, москаль запрягає двох, а третьому велить поганяти, обіцяючи, що в Броварах або Полтаві змінить почту й пустить їх кормитися на добрій отаві. Цим грубим жартом і кінчиться повна живости четверта інтерлюдія.

Украдена кобила. Пята інтермедія нагадує нам гумористичну сцену з украденою кобилою з польської драми про Бориса та Гліба. Тут маємо представників жидів, греків, волохів і циганів. Виступає жид, що тужить за утраченою кобилою:

Ох, о вей мір, який мні тепер смуток стався,

Сю в дорозі до мене капарник прибрався!

Цорний год на його голову, нехай йому смуток.

А цим зе буде їздив у мене хомуток?

Капарник брав кобилу, та забув взяти узду:

Я знаю, сю він прийде, я трошки позду.

Ох мір, заль зе бо буде! Хороша була кобила:
Хонь відки іду, то вона не заблудила.
Зна і в ноці оранду, цує пах великий,
Сіна не показуй, иоки не дам горівки.

В такім тоні ще далі висловляє жид свою тугу по кобилі. Надходить грек і насмівається з жида ламаючи українською мовою (Гей, дурна твоя голова тако учинила). До них прилучається ся ще волох з ріжним товаром: тютюном, трубками, ножами, іглами і т. д. Він пропонує жидові купити у нього кобилу, яку велить вивести свому хлопцеві. За неї жадає п'ять рублів. До торгу приходить при помочі Грека, що стає для обох сторін перекладчиком. Але що не розуміє румунської мови волоха, купує кобилу за сім рублів і тішиться купном:

О тепер зе хвалю Бога, єщо такую кобилу купив,
А єще недорого за неї заплатив.
Узе-з тепер Сора її не пізнає.
Бо її вона так, як тая, хвостом киває.
І ся, бацу, буде добре медок затинати.
Щоб цигане взе її не доздали брати.
Як ту кобилу самі з рук ухватили
І до свого сатра очевисне веадили.

Як на те появляється циган, що забирає жидові куплену кобилу. Між ними вивязується такий діяльго:

Циган. А хто тут, бачу, мене зневажає
І злодієм великим мене називас?
А в мене самого кобила проіала:
Колиб де пізнати, то-б і родина його памятала.
Ха, ха! Але, бачу, і жиди вже коні волочать.
Тільки бідних циган злодійством порочать.
Ось як і сей жид власну кобилу у мене вкрав.

Жид. Я в волосина купив, будеши ты на тое брехав!

Циган. А се-ж моя кобила, я здамся на люде.
Коли в неї пятна під хвостом не буде.

Жид. Так єщо, хонь пятно есть? Ты ходи по паша,
То мозе ты ізбудес оттого зуганан!

Циган. А твое око коле на циганській жуцани,
Да може нас знають лучше тебе інави:
Кому гуляти, кому веселитись з паном.
А ти хочеш іще що скурати з циганом?
Лахло, ходи, ось свого злочинця зловив.

Жид. Бресес ти, як собака, ісце ти мене не охоляв.

Циган. Візьми, хлопче кобилу, до шатра поведи.
А я старому собаці уріжу бороди.
Або запряжу його в хомут, скурвого сина.
Щоб памятала до смерті його дитина.
Щоб він заказав роду своїому купувати.
Циганського добра в себе не держати.
А тепер придатку дам сергієм по плечах.
А ти, собачий сину, щоб знаєся на речах!

Інтермедії з великомирової драми М. Довголевського. До „Власнотворного образа чоловіколюбія божія“ додані такі п'ять інтерлюдій: 1) Білорус у тенетах, 2) Чорт, жид і циган, 3) Невдалий торг, 4) Пиворізи. 5) Козак-визвольник.

Білорус у тенетах. Як в першій сцені великомирової драми Світ Божий і Правосудіє Господнє сперечаються з собою за сотворення людини, а їх примирює Милость Божа, так в інтермедії, що йде по цій сцені, двох селян сперечається з собою, де закинути сіти, а третій їх єднає. Двох селян заставили тенета, а третій виходить до них на пораду.

І селянин. Гай, гай, Грицьку братухо, і ось пожальєся. Боже,
Що то за місце було ось зблизьку пригоже.
Неодного се хлібом попогодувало.
Да не за великий час, як не теє стало.
Тут бувало стовинце лучшого звіряти.
Як світ світом, такого не було видати!
Бачця-б, колиб уміло, то-б проговорило,
Що неодному парці націнцю обміло.
Першенький Пархім Жижка, мовляла-ж Дроздиха,
Одсіль схватився на ноги не з якого лиха.
Также Понаський Спаський у зліднях кушався,
Ні світ, було, ні зоря, той потеліпався.

Все буваю, як Марко, по неклу товчеться:
 Гляди, той іре, аж у три ногиблі гнеться.
 А тепер сидить собі, як журавель у просі.
 Тілько-ж, що хоч, говори, єсть щось в його носі
 На щож, як і націнене од лиха ірацює.
 Що в Бога день на ступі і в журнах танцює.
 А коли попадеш той вісъмак і лядськую
 Або шеляг зламаний, конійку якую,
 Не збагнеш, куди вткнути, — весього душа хоче:
 А що дай, да й кождому-то таки оироче:
 Жінка гризе голову, а тут діти в крики:
 Хочби вже якого, то зобуть з полетики.
 Хиба інде і съого хліба зашитаю.
 Коли-ж інци, то і прощай, брате Николаю!
 Жінку з дітьми зблизьку десь зацуприкую.
 А сам пріч, куди очі, і почемчикую.
 Шкода балагурити і світом иудити,
 Нумо тілько синтаймо тенета розбити.
 Давав Бог, братця, людям і нам обіцявся.
 Я-б таки, бачця, тута чогось сподівався.

Другий селянин інше місце порадив би:

Ідав хліб і без того твій батько, да й мати.
 Я-ж кажу, що ти скрутни. Що тобі без іранці?!
 На щож було наперед брехать, як собакі?
 Якийсь тебе кат тягнув сюди воловодом.
 Мії і трапилася зйтися із дурним Іродом!
 Чого ти за се годен?

Були-б і побились, колиб не зявився був третій
 селянин і не спинив їх:

Стійте! За яку трясцю спілелися виубитися?
 Плюньте на мару, згиньте, покиньте казитися!

2 селянин. Тху на тебе все лихо, як злякав проклятій,
 Старій вже, як собака, да от глуповатій!
 Ти-б казав: бугай дурний веренцить, рибас.

3 селянин. Я бо казав: Хто тебе в шию попирає?

І селянин. Та де в лиха ире в шию? Тут сором казати:
Дала мі і товарища Іродова мати.
Чи не місце-ж, от, як бачин, чим воцо благеє?

З селянин. Чи інш-ж?! матчин сину, се хиба-б таке?

І селянин. Отже він не те човне, скрутівсь да звертівся:
Що не верчу нокинуть, да годі — насівея.

З селянин. Чи справді? Ну перестань к кату, не казися!

Закидають сіти. В тім самім часі надходить до ліса литвин, щоб відвідати свої пчілки в бортах, і попадає в тенета. Селяне думають, що це звір попався в тенета, бють його по голові, щоб не вирвався з сітей, і вбивають його. За пізно спиняє їх третій селянин:

Стійте, братици, що се ми встукали таке?
Звір, не звір, щось так собі ні сеє, ні тее.
Се ми із роду такого не видали дива:
Там чорне, там біле, голова вся спва.
Колиб ми от за сеє в лихо не ионали!
Чомує у мене разом літки задріжалі.
Чус дух, що не жарти, се вже икпійсь дідко!
Нумо ми в ноги, от як тенер людей рідко!

Міжтим надходить двох його синів: вони застують батька вмерлим і при помочи жаби оживляють його. Воскресший оповідає про те, що бачив на тім світі. Там на божім гумні святі молотять, а Петро з Павлом волочать усі сніпочки. Коли він зайшов туди, де заходить сонце, там проклята змія ходила з огнем. Побачивши його, кинулась за ним. Він на втеки та сховався до кузні. Коли вона далі жадала його видачі або зіпхнення з неба, Кузьма й Дамян, що разом з ним зачинилися в кузні, спустили його з неба й тут загостили до нього сини з жабою. Дякує Богу, що зійшлися всі три разом. Надходить ксьондз і питає, хто кликав сповідника. Довідавшися, що литвин був у небі, допитується його, як поводить ся там папі, й дістає відповідь, що „поминай уже, як звали; пропав він, та й годі. Йому небо й не

снилось у сні". Зігнувшись, двигає дрова до пекла, а довкола нього скачуть і грають чорти й підганяють його дубчаками.

Мотив сну приходив уже в одній з інтермедій, доданих до драми Гаватовича. Що торкається мотиву про другий світ, такий мотив розповсюджений і в казках українського народу. Безщасного Івана посилає пан на той світ, а коли не піде, грозить його зарубати. „Ото той Іван пішов знов, а дядько його іде за ним позаду. Ото прийшов Іван до дверей, одчинив двері, увійшов туди з дядьком, а його питаютъ: „чи по волі, чи по неволі?“ — По неволі, одказав Іван. — Коли дивиться, аж покійний пан старий, того пана батько, дрова возить у пекло; а вони, пекольники кажуть: „А ну лишень, випрягай пана да запрягай дядька: нехай трохи пан оддише“. Тоді, як запряг Іван дядька, да як привіз разів зо три дров, — так, що дядько вже заклявсь: „більше не буду нікуди Івана посылати!“ — А вони тоді пішли з пекла: Іван пішов уперед, дядько іде позаду“.³⁶⁾

Чорт, жид і циган. В другій сцені великородньої драми Милость Божія вводить в рай чоловіка й обявляє йому заповідь: „еже не ясти отъ древа Богоъ заповѣданного“, однаке Прелесть спокушує його. В другій великородній інтермедії чорт робить з жидом союз, гостро забороняючи йому їсти хліб, але по відході чорта жид зараз нарушує його приказ. Чорт говорить по церковно-слов'янськи. Коли відійшов чорт, жид відразу рішений не виповнити умови:

Елей, цорний год йому, хоце ішдурити.
А я таки не хоцу, щоб йому слузити.
А я таки все буду тут орандувати:
Горілку, мед і пиво буду продавати.
Або по ярмарках проїздзатись буду
З одного да па другий з тим, щого не збуду.
А він, капарник, казав, щоб хліба не їсти,
Та все горнув на тоє, щоб там з ним засісти!

Елей, цорний год, хотів мене осукати.
Не казав хліба їсти, щоб з світа зогнати.

Він не буде істи тільки одної свинини. Противно
у цигана, котрий появляється тільки й думки, що про
поросся, сало й ковбаси. Він питає жида, чи не міняє
він, кіньми.

Жид. Ми не того роду, щоб кіньми міняти. —
Мні дай тілько напітком всячим смакувати.

Циган. А сала або ковбас продавати не дуладось?
Колиб вони тепер, тоб-то смакувалось!

Жид. Не кази скромного, я й слухать не хочу,
Як більше буде казати, то навтеки скону.

Циган. А ти тепер не єси скромного, жиде?
Дак се, як бачу, твій шест ніколи не зайде.
А сергієвой же ти не їдав звірнин?

Жид. Нас рав бо нам приказав не їсти свинини.
А сам узе на той світ пісев іще вщора.
Там він генер єсть в небі вола соробора!

Циган. Коли-ж так, вже й його ділько к собі справив:
Бо колиб він в небі був, небо-б заплюгавив.
А й ти тута не хочеш їсти кабанини,
Дак мандруй з дідьком туди-ж до своєї родини.
Або іди в підводу к царю Фараону,
Будеш возить, як працде, на собі шквадрону.

Невдалий ярмарок. Селянин іде з сином на
ярмарок:

Батько. Не заїздім далеко, станьмо ік дорозі,
Та я пійду на місто, а ти сидь на возі!

Син. Добре, татку, будемо на возі спідіти.
Тілько не забудь к святім дещо покупити.

Батько. А я того найбарзій, що сама казала:
Вона і благовісного яйця споминала.
Сіди-ж, синку, да й гляди: от на возі міхн!

Син. Казала іще мати, щоб продав оріхи.
Батько. Чи не казала іще чого на місті купити?
Син. К святому Воскресенню чи не купини свити?
Батько. Ого іще казала шахрану на паску.
Син. То, то, татку, купи і запаску.
Батько. Добре, синічку, куплю, ось візьму свитище.
Син. Уже-ж наразом купи Солоє і динице.
 Гребінь, і веретено, і люльку для Яця,
 Черци, курки, галузу покрасити яйця.
 А мині на чоботи кармазину, тату.
 Горщок макітру, мілю і соли у хату.
Батько. Ну, вже-ж піду на місто, щоб нам не баритись.
Син. Та вже тебе я знаю, що ти рад напитись.
Батько. Не бійсь, синку, іс тес веремя тенера.
Син. Та я знаю, що тес буде, як і вчера,
 І о такий пияній був, що в роті ні зуба.
 Що, як вдарив по мармузі, так ще болить губа.
Батько. От я сього, Нилинку, нічого не знаю,
 Що я чиню пияній: чи бю, чи подаю.
 Ну, не бійся, дитячко, не буду вже пити:
 Боліб тільки до дому денцо покунити!

По відході батька надходять три московські яриги
 й, прикувавши увагу хлопця до волових рогів, які
 буцім-то хотіли здійняти, крадуть колачі. Надходить
 батько й питас сина:

А що, синку, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?
Син. І от за малим з вола не проїзди роги.
Батько. Що такес, синічку, з нашого бичати?
Син. Ет, не що зъюмочки хотіди знімати.
Батько. Се-ж ти, бачу, колачів не встеріг на возі.
 Я то казав, щоб самій повезти небозі.
 Я сподіававсь на його, негідного сина.
 Аж но воно придбало, чортова дитина.
 Якби взяв, щоб не влучив, куди утікати.
 То-б воно памятало, як то доглядати
 Вітцівського добра, а йому все сміхи.
 А того не зна блазень, що із воза міхн

Пропало, та вже сидить дідча собі тихо.
 Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо.
 Ачейби вже тетюха його потрусила,
 То-б дідча дитина так вдруге не чиніла.
 Батько бідний товчеться всеюди головою.
 А його воза глядіть покинув з бідою.
 Так він того ні чичирк, щоб того доглянув.
 Лиш я куди вичакнув, то він к чорту граниув.
 Щоб я лиш ся де подів, а воно не дбає.
 Щоб худібки доглянув, того не гадає.
 Нехай же, хотів купити ік святім шапчину.
 Ходи-ж тепер без шапки, неотецький сину.

Та тут знову надходить ярига та пропонує батькові купити у нього шапку. Батько хоче купити синові шапку, але не згоджується в ціні й, посварившися з яригою, проганяє його:

На, коли хоч, з денгою алтин за шапчину,
 А придачку до копи коликою в спину.

Про подібну пригоду чоловіка з маслом з москалями оповідає українська народня казка. Виправила жінка чоловіка з діжкою масла до міста, щоб продав там масло й купив дітям гостинця, а їй очіпка. Наказувала, щоб добре глядів, щоб у нього не вкрали масла москалі, як це притрапилося сусідові. Приїхав чоловік на базар, випряг воли, привязав їх коло ярма, а масло зняв з воза, поставив на землі й сам сів коло нього. Як хто приходив і питав його, що продає, відповідав, що масло, але не показував, щоб хто не украв. Так сидів він, — уже сонце й з півдня звернуло, а ніхто не купував у нього масла. Два москалі, що ходили по базару, запримітили, що він сидить на маслі, змовилися, що один зайде ззаду, а другий підійде до нього з переду й пічне говорити. І так зробили. Коли не вдалося забалакати його, придумав москаль таку річ. Піддурив чоловіка, що вийшов указ від царя, щоб його взяти у салдати, отже хоче помірити його, хоч він горбатий, палицею. Чоловік повірив, піdnісся і, заки

скінчилося міряння, другий москаль успів забрати масло й відійти з ним так далеко, що не було його видно. Приїхав додому, жінка допоминається гостинця для дітей, а очіпка для себе й довідується що чоловік не привіз нічого. Питає, чи може укraли масло. А чоловік і каже: „У кого, в мене? бісового батька!“ Жінка: „Та ну не дратуйсь і давай уже гостинця дітям, а мені очіпка!“ — А він: „Бісового батька не хочеш?“ — „То-ж-то, каже жінка, я казала, що москалі вкрадуть масло!“ А він тоді й каже: „Та то сучого сина москва: приходили люде зранку — ціле було, приходили у обід — не продав і не показував — ціле було, а вони, сучого сина москалі, надійшли по обіді — і масла нестало: хто його зна, де й ділось“. — „А бач, каже жінка: я тобі казала, що у тебе москалі вкрадуть! Де-ж? такий росторопа!“³⁷⁾

Пиворізи. В четвертій інтерлюдії виступають пиворізи, наперід один, потім другий. Вони вміють і малярство. Тяжко живеться їм „без кондиції“ і вони скитаються по світі, шукаючи за поживою. Один вибирається до міста Коропа, де для любителів горівки все найдеться захист, а другий готов йому товарищти. Селянин, який надходить, звертається до пиворіза за відповідю, „чи Кавель Кавеля вбив“. Пиворізи велять йому закрити очі й замальовують його обличче. Приведені вйт і титарь проганяють пиворізів, що посмішкуються з своєї долі.

Козак-визвольник. В пятій сцені Милость Божія виводить першого чоловіка та праотців з аду й вертає їм первісну волю. Ролю визвольника відограє в пятій велиcodній інтермедії козак. Ця інтермедія має суспільно-політичний підклад, бо показує одну з найбільших кривд, які терпів наш народ, — кріпацтво, а до того нелюдськість польських панів. Щоб змалювати тяжке положення українського народу, автор не оминає ярких і карикатурних рисів. Лях вивозить селянина в клітці й шукає для нього купця. Він не жалує схизматицької крові. Бо тепер настала така одміна, що селяне ворохобляться проти панів і разом з козаками воюють з Польщею. Тому він продає

своїх підданих, а свій хліб зароблятиме воюванням, поки сил стане. Зявляється жид і каже:

Добре, васець, говори. Пердинський моспане.

Ля цув, єшо підданих хощес продавати:

Не продавай зе, васець, зволь заорандувати.

За підданих жадає пан сто золотих. По війні мають бути гроші готові. На питання, чи селяне знають орендаря, відповідає один:

Знаю, як була в його велика комара

Овець, дак ми помалу те все прибрали,

Чи-сита, чи худенька, не перебирали.

Жид. У ноці, о вей, пане, щоб і мене не вкрав.

То я їм буду на шіц руки, ноги вязав.

Лях. Ja, arendarzu, tobie tak i przykazuję,

Niech jeden i drugi z nim związani nosią.

(Я, орендарю, і приказую так тобі, хай один і другий ночують звязані).

Селянин. А будь ласкав, паночку, змилуйся над нами.

Хоч самі ми будемо володати руками.

А то несвіцький еором прийшлося терпіти.

Несподіване лихо! Ось в тюрмі сидіти

Прийшлось, а тепер, моя нещасная доле,

Тілько що був бичатком віїхав у поле.

Аж ось ти, пане, біжни до мене на илву,

Да і казав взять у мене кобилчину спву.

А мині сказали бика запрягати.

Дак я вже то сюд, то туд, да й покинув жати

І посбівав додому, да всовтався в лихо.

Нікуди вже будчати, тілько спдіг тихо.

Зявляється визвольник в особі козака:

Щоб то се за причина і як розважатц.

Що лахи пішлихвости людей продавати

Почали? Да не знаю, що то з того впіде.

Як на ляха година нещастіва прийде!

За те, що хрестянську кров жидам орендують.

Десь то на себе лихо якеєсь віщуєть.

Іа ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи,
Бо ми вже взяли добрe лиховецькі здохи.
Тільки їх помаденьку будемо пуздати.
То воїни заречуться хрестяни продавати.

Селянин. Ей, будь ласкав, козаче, визволъ зъвого лиха:
Як прийдеш до мене, дам вівеа пів міха.

Козак. А тебе то сей ляпуга узяв у кандали?

Селянин. Еже так, козаченьку, тут і почували.

Козак. А за що ти, іневідого, людей даси в муку?

Лях. Jak żywyy, nie daje (Як живий, не даю)...

Козак. Або не чув гуку,

Як од тебе хрестине отсій кричали?

Селянин. Ще ото маю. Хотів засдати на канали.

Як на роботу. Так його стали ми просити.

Щоб не слав туди. Аж жіць прийшов, щоб кунити

Нас, а він і заиряг у ярмо Ногата.

А надо мною зищавесь, собачая лана.

Да ще упер у тюрму, щоб тут нам сидіти.

Козак. Не бійся, чоловіче, буде сам вертіти

Хвандами, як будемо в ярмо заирягати.

То вже не одважиться людей продавати.

Панок просить милосердя, бо він не мав цього
Й на тямці, але жід свідчить, що того, щоб людей
продавати, він не знав. На це козак:

Jak ty съего, нехристе, не знаси пічого?

Селянин. І вже заплатив усі еім без золотого.

Козак. Вийми, ляпине, із тюрми съого чоловіка

Іа сам клади із жідом голову без крика.

Жід. О міні, наше козаче, треба до Олика

Міста на ярмарок!

Лях. A bądź laskaw, mospanie, na mnie swego sluge:
Już dałibóg nie będę tego czynić w drugie.

(А будь ласкавий, моспане, на мене, свого слугу;
вже далебі не робитиму цього вдруге).

Козак. Годі калантурить, зволь шию в ярмо класти.
Да поїдем до мене з жідом овець пасти. ³⁸⁾

Справа авторства інтермедій. Подаючи в 1865 році замітку про обидві драми Довгалевського з різдвяними інтермедіями, висловив М. Петров думку, що ці інтермедії це твори Митрофана Довгалевського.³³⁾ В 1897 р. висловив цей заслужений дослідник української літератури XVII й XVIII в., окрема драматичної, здогад, що різдвяні й велиcodні інтермедії, додані до драм М. Довгалевського, міг написати ученик М. Довгалевського Сава Лебединський, син козака, з Мглина, стародубського полку, котрого Довгалевський в своїм каталогізі для синтакси назвав „учителем комедії, що відзначається тонким дотепом, а слабий в науці“.³⁴⁾ Видаючи інтермедії в „Кіевск-ій Старин-і“ в 1897 р., зазначив знову М. Петров, що він переконався, що інтермедії написав не Довгалевський (як Петров думав передше), а його ученик, відомий ученик поетики Сава Лебединський. Крім вище наведеного аргументу тут мотивається думка тим, що в рукописі, принадлежнім М. Довгалевському, інтерлюдії переписані з помилками. Тут і запримітила редакція „Кіевск-ої Старин-і“, що не уважає цього здогаду переконуючим.³⁵⁾

Ще раз поновив Петров свою думку в історії української літератури XVII й XVIII віку. Незгідність числа пяти інтермедій з чотирма сценами різдвяної драми М. Довгалевського навела Петрова на думку, що інтерлюдії писав не сам Довгалевський, а інші особи під його наглядом, правдоподібно студенти академії, його ученики, між котрими були й люде з талантом до писання комедій, як Сава Лебединський. Зрештою й інші інтермедії до шкільних драм писалися студентами, а не учителями. А все-таки автори інтерлюдій старалися приложить їх зміст до змісту драми.³⁶⁾

Ні трохи не заперечуючи можности участі учеників у писанню інтермедій, треба зазначити, що нема даних відмовляти Довгалевському їх авторства. Правда, при інтермедіях не зазначено, хто й коли їх написав, але взявши під увагу те, що вони находяться в повному обємі в тім самім підручнику поетики, а інші поетичні твори приходять у відривках, а далі й те, що між поодинокими сценами обох драм і інтермеді-

ями бачимо своєрідний паралелізм, що більше — де-коли інтермедії лучаться з згаданими драмами змістом, можна схилятися таки до первісної думки Петрова, що автором інтермедій є М. Довгалевський.

Незгідність числа інтермедій і сцен драми цим разом нічого не доказує. Бо напр. Довгалевський називає свою різдвяну драму „Коміческое действие“, а в своїй поетиці дає теорію комедії, яка не має нічого спільногого з його власними поняттями про драму важного змісту. Комедія на його думку відрізняється від трагедії: 1) матерією, бо представляє явища простого, приватного життя, забавні й веселі акції, а трагедія — важні й серіозні; 2) особами, бо в комедії виводяться неважні особи, напр. господар, літвин, циган, козак, жид, поляк, скиф, грек, італієць, а в трагедії — полководці, царі, герої; 3) викладом: комедія викладається словами простими, звичайними, жартівливими, а трагедія — словами важними, метафоричними; 4) пристрастями: в комедії пристрасти спокійні, в трагедії — бурхливі; 5) кінцем акції; в комедії кінець веселий, коли навіть початок сумний, а на відворот в трагедії можливий веселий початок, а кінець мусить бути нещасливий. І хоч інтерлюдії Довгалевського в багато дечому відповідають його теоретичним поняттям про комедію, все-таки він не назвав їх комедіями тому правдоподібно, що вони не містять в собі складових частин драми, на які вказує Довгалевський, себто в них нема прольога, протази, епітази й катастрофи.⁴³⁾

Значення інтермедій Довгалевського в історії української літератури. Інтермедії Довгалевського представляють собою найвищий щабель розвитку української інтермедії: щодо змісту, оброблення і мови. В своїм змісті малюють інтермедії Довгалевського тодішнє дійсне життя, і то найцікавіші боки суспільних відносин. Широкі верстви українського народу — український селянин, загулюканий, темний, за-бобонний і економічно попеволений. Його використо-
ус жид, над ним виконує право сили та знущається

нелюд-польський пан, а його визвольником від панських знущань стає запорожець, якому в дечім помагає москаль. Крім типів згаданих трьох супільніх верств виступають тут цигане, дотепні та збиточні пиворізи, темні білоруси і т. д. Словом — у Довгалевського живо та яскраво змальоване кріпацтво українського селянина й ціла незавидна його доля.

І не байдужне авторови закріпощення українських народніх мас. В його інтермедіях чується енергічний протест проти кріпацтва, якого даремне шукали-б ми в тодішній московській літературі, наскрізь пройнятій сервлізмом. Правда, одна справа не свідчить добре про розуміння національного поневолення України Московщиною у Довгалевського: хоч поляки й москалі однакові історичні вороги України, в його інтермедіях виступає більша ненависть до поляків ніж до москалів, але треба памятати, що Україна вела довгий час з Польщею завзяту боротьбу за православну віру й традиція цієї боротьби затемнила сучасну національну небезпеку для України з боку Московщини. В змалюванню національних бід України трапляються й анахроністичні сцени, як згадка про висилку на канальні роботи. Та не зважаючи навіть на згадане застереження щодо національної небезпеки з боку Московщини, інтермедії Довгалевського представляють щодо свого змісту вершок української громадянсько-національної свідомості в цілій інтермедійній літературі.

Що торкається оброблення, інтермедії Довгалевського це ряд невикінчених, а згрубша нарисованих картин. Комізм випливає не так з ситуації і характерів, як більше з рубашних і тривіяльних висловів. Але що сама основа інтермедій поважна й порушує пекучі питання тодішнього життя України, тому й одержується з інтермедій поважний і сильний настрій та глибоке вражіння. Для змалювання тяжкого положення українських народніх мас добирає автор ярих красок і карикатурних рисів; не диво, що герої інтермедій являються деколи звичайними весельчаками, — одначе в цілім ряді сцен виблискує справжній український гумор, що бичем сатири ударяє по всяких несправедливостях кріпацького

лихоліття. До цілості достроюється жива народня мова, що має в своїй основі північно-український діялект, мова без порівнання вільніша від польонізмів і інших чужих налетів ніж усі українські інтермедії до Довгалевського.

Добрий знавець української літератури XVIII в. Павло Житецький висловив думку, що у Довгалевського було невиразне розуміння того, що з інтермедій могла-б виробитися комедія. Причиною такої думки є те, що коли давніще вставлялися інтермедії в середину драми, Довгалевський звів їх в одну цілість так, що вони займають в його драмах окреме місце як доповняючі частини кождої з них. Лишалося тільки зробити ще один крок наперід — творити інтерлюдії незалежно від серіозної драми, групуючи їх довкола самостійного осередка акції. Але для цього треба було визволитися від церковно-релігійного ґрунту, на якім виросла українська драма.⁴⁴⁾ Та на такий ступінь не здобувся Довгалевський.

Вплив інтермедій Довгалевського на пізніші інтермедії. Вплив інтермедій Довгалевського бачимо в інтермедіях одної драми, виставленої 1742 р. далеко поза межами України в новгородській семинарії. Префектом тієї семинарії був тоді єромонах Іннокентій Одровонж-Мигалевич, родом зо Львова, вихованець київської академії. До виставленої драми Стефанотокос додані 7—8 інтермедій, з яких кілька належить до отсієї теми.

В одній з них про сон цигана виступають циган і литви. Циган, що прибігає по відході раскольника в пустиню, рекомендує себе в довшім монологізі відомими нам з інтермедій Довгалевського рисами:

Чхабей! чхабей! чхабей! ха! ха! се-ж і я. нанове. до вас |
Ходив-бродив, а тут таки на ічміг застав.
Бідна мої головонько! Якай то мої хорошая урода!
Як то ми було од ющенка нановане і вигода!

Як же то буде нас і не шанувати?
 Наше то діло, діти, замки кувати, людей очикувати.
 Та і жаданчата мої не посідінє ремесло мають:
 Бо кури красти, дітей манити добре же узнають.
 А якби солонину або поросятину, хотіби під небесами
[знала,
 І відтіль би як кольвек вже обкрасти догадались!
 А коли поворожить о щасті і приході, то нехай пійде до
[моя] Солохи,
 Обголіть його добре, хоч не поможет ні крохи.
 Бачитъся, і жаданчата й Солоха і я доброс масм ремесло.
 Но побачили-б ви і самі, панове, тілько не добре їх занесло.
 Сподіваюся, що за промислом веї розйшися.
 А чайби на сало або ковбасу чи не здобулися:
 Бо вже бідин жаданчата третій день не їди.
 Трохи з голоду зовсім не омали:
 Я би і сам натріався хотъ собачини.
 Коли нема пороситини або солонини.

В інтермедії тільки циган говорить українською мовою, перетиканою москалізмами й польонізмами. Мрії цигана про сало й ковбасу перериває своєю появою старушок літвин, уже відомий з інтерлюдії Довгалевського. Цей селянин уміє і „пчелки видирать і меду подідать“ і обіцяє навчити цигана „кілі наводзіць і всього знахарства.“ Він приносить з собою ѹ „сокол маць“, також відому вже з інтермедії Довгалевського. Літвин радить продати птаху на ярмарку. Це використовує циган:

Тобі приходиться запрягатись, бо нема кобили.
 Одна кобила була і ту вчера вовки задавили.

Літвин годиться тягнути, але за більшу плату. На це циган:

Да добре! Тілько впрягайся, а я умію ноганяти:
 Плечі добре витягай і горб впворочай!

Опісля підганяє літвина „сергієм“. Знов мотив, відомий з інтермедії Довгалевського.

Відомий також з інтермедій Довгалевського мотив про лік на голод приносить інша інтермедія. Зявляється тут голодний циган з словами:

Коли люде чули, щоб цигане з голоду пропадали?
 А ми уже таких віків, бідині дождали.
 Хоть добре шалберуватъ умісм.
 Хоть лішніх над циганів і ніт злодіїв.
 Однакже тепер приходять з голоду пропасти.
 Робити не хочеться і ніде чого украсти.
 Коликий день не бувало в роті куска хліба.
 Гинну, умираю, як на сухім піску риба.

Хоче спробувати іншого щастя, чи не переспиться голод або чи не присниться що добре у сні. Кладеться спати і в сні показується йому ковбаса, він ловить її зубами, але пробуджується з нічим:

Щось було і хорошенъко тепер мії ирпенилось:
 Бачиться, що около губ ковбаса да сало білось:
 А як бідині циган до ковбаси проснувся,
 Йк бачу, на сало не здобувся!
 Іще ляжу, інче щастя спробую.
 Колиб тілько побачить ковбасу тую!
 Може її піхто не вірве і кліщами,
 Так її хвачу голодними зубами.

Кладеться спати й знову показується ковбаса. Він біжить за ковбасою, не може її здогнати й вертається назад. Тепер надходить німець-лікарь і починається сцена між німцем і циганом, частину якої наведу як зразок звичайної методи в гірших інтермедіях, де дешевенький комізм випливає часто не з ситуації і характерів, а викликаний нерозумінням себе членів двох націй або освіченої і неосвіченої суспільної верстви:

Лікарь. Doles forsán? itane?
 (Чи прищадково не хорий? не так?)
Циган. Ми сели бідині цигане.
 Коликий день хліба не йши.
 Од чого всі майже й животи помлія.

- Лікарь.** Varia sunt mi medicamenta ad manus
(Великі має ліки при собі.)
- Циган.** То правда, що неодного чоловіка уже ти обманув.
Тільки, як бачу, і обманувати мало чого помогає.
Коли, як собака, бідний циган пронаадас.
Колиб то мій попала ковбаса або кусок салі.
Всі-б там в животі мій бід перестала.

Таке забавне непорозуміння іде далі. Лікарь показує циганові всілякі ліки, які останній перекручує. Циган показує на рот — на знаїк, що він голодний, а лікарь думає, що його болять зуби, й велить сідати циганові, щоб вирвати йошу зуба. Циган тішиться, що лікарь погодує його, і то ще з такою пошаною, бо велить йому наче гетьманові сідати. Просить поставити на стіл печене поросся, а побачить лікарь, як добре тріпатиме його, як хрупотітимуть кости в зубах. Тимчасом лікарь вириває зуба. Циган з жалем виривається, а лікарь бє свого хлопця за те, що пустив цигана, котрий не заплатив йому за труд.⁴⁵⁾

В інтермедії, як грек коня купував, мотив якої відомий з інтермедії Довгалевського, грек говорить макаронічною українською мовою. В інтермедії виступає грек з товаришами. Грек хоче купити коня. Торгує його у баринника цигана, однаке цигане, побравши гроші, втікають з кіньми.⁴⁶⁾ Ламаною українською мовою говорить і жид в інтермедії про спір раскольника з жидом. Жид хвалиться, що вміє „горілку з медом добре продавати“. До нього хай іде той, „хто хоче доброго пива“. Коли бував на війнах, усі боялися його, бо

Нераз од заяни утікав і церевики поспадали.

Обидва уважають себе старовірами. З цього виходить непорозуміння. Судить їх циган.⁴⁷⁾

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Деякі мотиви інтермедії Довгалевського повторюються в інтермедіях, доданих до великодньої драми Юрія Ко-

ніського п. з. „Воскресеніє мертвих“. Драма Юрія Коніського походить з 1747 року, як свідчить отця замітка в його поетиці на шкільний рік 1746-47: „Яко зразок трагікомедії маємо також недавно уложену мною трагедокомедію про воскресіння мертвих і про винагороду в будучім життю як добрим, так і злим“.⁴⁵⁾ Ця замітка находититься на кінці поетики; а що драма уложена з приводу Великодня, тим самим і означується дата написання драми.

Тому, що між змістом драми й доданими до неї інтермедіями заходить своєрідний паралелізм, подається отсє короткий зміст драми Коніського. В першім акті з'являється на сцені хлібороб, що оглянув засіви збіжа на полі. Зогниле зерно й те, що зійшло, наводить його на думку про воскресіння людського тіла на страшнім суді. З селянином зустрічається священик і поясняє йому, що в будучім життю добрі будуть щасливі, а злі будуть мучитися. Представниками добрих і злих людей є Гіпомен і Діоктит. Останній забрав у першого маєток, позбавив його чести у людей, зруйнував його цілий дім, вкінці вlamався до нього-в ночі та вкинув у тюрму його жінку й матірь. Потім знову напав на Гіпомена, закував його в кайдани й посадив у тюрму. А коли Гіпомен нагадав йому суд, Діоктит зразу висловив надію на свої тісні звязи з суддями, яких можна підкупити, а потім, уважаючи нечестю для себе ставитися на суді з Гіпоменом, постановляє вбити його й заплатити за його голову. Уособлене терпіння просить Бога визволити Гіпомена від знущань Діоктита й пімстити останнього, але уособлена відрада дає відповідь, що обидва дістануть свою нагороду в будучім життю. В четвертім акті Гіпомен умирає від ран з душевним спокоєм, а Діоктит від пянства в страшних муках! Їх позамогильне життя: Гіпомена в раю, а Діоктита в пекольних муках — малює п'ятий акт.

До драми додані пять інтермедій: 1) Закрутки, 2) Утеча жида, 3) Лік на голод, 4) Убитий дяк, 5) Брат утопленого ляха.

Закрутки. Паралельно до хлібороба першого акту великомирової драми виходить в першій інтерлюдії на сцену вірно представлений селянин, що оглядає своє поле. Він радіє гарним урожаєм і бажає, щоб збіже „без капости в цілості доспіло“. Тимчасом його сини приводять до нього зловлену в житі бабу, що сиділа там раком і крутила. Тим розбилися його надії на добрий урожай. Селянин веде бабу до війта й обидва, не хотячи поганити своїх рук, віддають бабу яризі, який бе коти. Селянин держить на козла бабу, а москаль бе її. Питаючи за нагороду, одержує відповідь, що візьме собі бабу, й невдоволений цим, проганяє усіх.

Утеча жида. На реальних фактах насильства побудована дешо неприродна друга інтермедія. Як в другому акті Діоктит обиджає Гіпомена, так у другій інтермедії жид є жертвою польської сваволі. Ось як жалується він на обиду, яку пан наніс йому:

О вей мір! Скарав мене Бог з таким лихим паном!
Десь би гіреого лиха не зпав і під татарським ханом.
Як під ним був: забрав всю, що було, худобу,
А іще, колиб був не втік, прибив би до гробу.
Нехай йому аренда, і зінка, і яти!
А узе більше не хоцу от нього терпіти.
Будьто більше панів нема, тілько пан Подстолій, —
Од котрого я утік тілько що не голий.
Так мене зо всього, так ограбив цисто,
Сздо ні в кагал явитись, що вийти на місто.
Забрав миски, талірки, ложки і сукнани.
А послі хотів мене забити в кайдани!
Я бацу, що лихо. Порадивенсь з зоною.
Покинув її з дітьми, сам утік ранивою зорою.
Під такого то пана поїався був в руку,
Сздо мині з зінкою її з дітьми учинив розлуку.
Нехай йому, як казуть, і хомут і дуга!
Він собі пан Подстолій, я йому не слуга.
Будьто дуцого пана не знайду другого?
Колиб тілько не натрапив знову на такого!

Зявляється пан Бандолій, у котрого хоче жид сісти на аренду. Але Подстолій не хоче пустити жида від себе, бється з Бандолієм на шаблі⁹ та приказує селянинові, що саме надходить, розрубати жида на часті, щоб не дістався ні одному ні другому. На цю пропозицію каже селянин:

Так чорт його вгада, колиб таки голий,
Щоб знати, де хрепі пороєли жидівські;
Та ми-ж таки і не кати, наше Пердунівський.

Подстолій бс його. На це селянин:

Ой, лихо, не вдержуєсь. Нашове міряне,
Ратуйте, хто в Бога вірує, бо духу не стане.

(Говорить тихо).

Ой, колиб тут мій земко, може-б і ми знали.
Бо ми таких чортів нераз в чирмачки вбралі.

Бандолій. Ale гѣбај (Але рубай)!

Селянин. Так кладіть, може і вгадаєм,

Однак свиней рубали, ще й жидів спітаєм.
Ей, поганю християнську сокиру!

На це надходить москаль, співаючи, й питас, що за шум.

Селянин. Як же не шуміти,

Що нацення мов близгу узяли ляхи крутити?
А шаблі-ж то коло уній мов дулі літали!

Москаль. А чого не зрубіл лі тебя?

Селянин. Чорт же їх знає! Може вже ізрубали.

Тут як свине шаблею, так я так злякався.
Ішо трохи-трохи, тобі кажучи, по уній не в... вея.
Да й так гляди, москаль уже і з душі пустився:
На хтем божий прощав би, колиб ванець не нагодився.

Москаль. Да за чого ето тебя?

Селянин. І о, не знаєш, за чого? От за те,

Що чого наші батьки з роду не чували,
Ішоб християнську сокиру да на жидах калили.
Тую, що к Великодню свині рубасм.

За қару москаль запрягає ляхів. Одначе незауздані пани розбили москаля, котрий вину цього приписує селянинові, та всіх проганяє.

Лік на голод. Паралельно, як у третім акті Гіпомен зближається до смерті, в інтермедії по нім виходить на сцену циган, що трохи не вмирає з голоду. За порадою циганки він кладеться спати. Сон манить його салом і ковбасою. Він скоплюється, та нема що їсти, хиба ракова юшка. Жінка велить їсти й лягти, бо хоче посмарувати йому кости. Циган слухає, циганка вкриває його сіткою, а звязавши сіткою ноги, бє цигана. Він виплутується, бє циганку києм і проганяє її.

Убитий дяк. Як у головній драмі вмирають Гіпомен і Діоктит, так в четвертій інтерлюдії вмирає молодий дяк, невинно зарубаний ляхом. Починається інтермедія монольогом білоруса, котрий хвалить Бога за те, що вони змогли побудувати нову церкву з чотирма дзвонами, що мають чесного старого попа, паламаря й молодого дяка, доброго такого, що шанує всіх людей, день і ніч пильнує церкви, не пе ні горівки, ні меду, ні чого іншого крім води. В церкві співає він, як соловій, а в школі гарненько учити дітей. На це прибігає шинкарка й повідомляє, що лях убив дяка в шинку:

Ох, мині лихо! Що мні тепер робити?
Приніс ляха недобрий в дім мій чесний піти:
Пяніци, ледація всі вікна повибивав
І дячка молодого шаблею· порубав,
І втік з конем, не знаю, в сторону якую.

Литвин не вірить і йде наочно переконатися. Назустріч ідуть селяне з мертвим дяком. На питання литвина, що несуть, відповідає селянин:

Ось, ходи, погляди!
Тепер нас привів лях до втрати і біди,
Посік, порубав зовсім дяка молодого,
А вже нам не найти такого другого.

Литвин. Ох, мосй бедзі! Як ви тето допуціні?

Селянин. І о, будьто ми на той час з ним в шинку сиділи! Лянуга, кат зна, відки мов тобі вихром прилетів, Нелай шинкарка скаже, як лях дика вбив.

Литвин. Як же хочіце, дак ви її призвавіце.

1 селянин. Ну лини ти, Мосію!

2 селянин. Добре, Оноурю, дак я її припру сюди
На суд.

(Привівши шинкарку.)

Ну, ішані Федорова, от ми за тим-громада
Тебе кликали!

Шинкарка. За чим? Гажіть. Я слухати рада.

Селянин. І о, за чим! За тим, чи ти донесла старому,
Що лях обтяв шаблею дика в твоїм дому?

Шинкарка. Я донесла? А що? Чи вам тое пlesкати?
Ніколи міні: он, треба горівку давати.
Я і сама на силу вхнатиася в комінату,
Як лях з шаблею за диком вбіг в хату.
З лику самого прийшлось було чуть не вмерти.
Процайдте! Міні ніколи і носа утерти.

Литвин радить вислати погоною за ляхом, але не знаєть, куди посилати.

Селянин. Куди гнати? І трохи не взять, де опинився лях:
Тобі десять доріг, а йому один шлях.

Литвин радить закинути сіти. З тим згоджується селянин.

Отак лучине, як за їм носилати маєм!
Шкода-ж ішкани і хвоста міть, колись тут ніймасм.

Литвин закідає сітку й ворожить булавою:
Лесавіс, баравіс і балотніс, ка мис приходзіце
І в тетой прозбі ви мис помажіце.

Чорт гонить ляха в сітку. Він питает, хто жене його в сітку, й дістает відповідь від селянина:

Ось кров дякова вигтає ванцеї.
Простім сюди ближче до нашого столу:
Ти та, ляштуго, справив дяка до росолу?

Лях хоче заплатити пять кіп головщини за дяка. На це селянин:

Ось, негідний сине!

Як же ти дешево ставиш дяка дорогоого?

Двадцять вас не стойть за одного такого.

I селянин. Чого з ^{ним} калентарить? Ну лппи ти, Мойсію.

Візьми мерця, несіть в церков. я. Іяха за шию
Вчепивши п'ятом, поведу, як хорта.

З конем, зо всім втоплю в болото до чорта.

Литвин затинатиме його дубчаком по шиї, щоб зnav собака, як убивати христіян. Потім женуть ляха в болото.

Брат утопленого ляха. Як п'ятий акт веді-кодньої драми малює позамогильне життя Гіпомена й Діоктита, так п'ята інтермедія це властиво продовження четвертої й займається позамогильним життям утопленого ляха. А саме лях шукає брата, що його втопили селяне за дяка в болоті. Стрічається з ксьондзом, що картає його за непошанування костела й kostельних свят, за пянство й гільтяйство й оповідає йому, як попереднього дня він почув голос його брата в болоті, котрий терпить за свої гріхи: пянство, злочини й гільтяйські розбої. Обидва стають навколошки й моляться, щоб Бог післав його до чистилища. Приходить утоплений шляхтич і просить ксьондза відпустити йому гріхи й перепровадити його до чистилища. Та тут зявляються селяне, що давно замітили, як якийсь злий дух ходить ночами по їх селі, громадою пішли відшукувати його й саме зустріли утопленого ляха з його братом і ксьондзом. Один з селян говорить.

Постій лппи, куди ти ведеш цього злого духа?
Давно ми вже, громада, на його чатуєм.⁴⁹⁾

Значіння інтермедій Ю. Кониського. В своїй великолітній драмі доторкнувся Ю. Кониський найбільшого місця тодішнього громадянського життя України, а саме загарбування козацькою старшиною чужих маєтків безборонних козаків. шляхом найбільших несправедливостей, і став по боці покривджених. В інтерлюдіях оборонцем народніх інтересів є москаль. До того ступня національної свідомості не піднісся їх автор, щоб вивести козака або запорожця як одного з головних своїх героїв.

Автор інтерлюдій не пішов тут слідом за Довгалевським, від якого брав теми й типи до своїх інтермедій. Як в першій різдвяній інтермедії Довгалевського селяне насміваються над поляком-астрономом, так в першій інтерлюдії великолітньої драми Кониського селянин, що оглянув свою ниву, з іронією згадує про мудрагелів, які буцім-то відгадують, що буде. Паралілею до ворожки Насті в другій різдвяній інтерлюдії Довгалевського є в інтермедії драми Кониського баба чарівниця, що робить закрутки в житі. Спільні тут і там мотив запрягання ляхів у ярмо або підвodu, спільні персонажі: селянин, литвин, лях, жид, циган, москаль і змальовані вони однаковими рисами тут і там. У Довгалевського старий литвин попадає в сіти, заставлені на звірята, а його вбивають селяне, — в інтермедії Кониського селяне навмисне розставляють сіти, щоб зловити ляха, й убивають його.

Все-таки невільничого наслідування немає, хоч інтерлюдії драми Кониського стоять нижче щодо своєї внутрішньої вартості. Але й вони зближаються до народніх понять і підхоплюють вірно народній світогляд і забобонність, суспільні антагонізми між православними українцями й католицькими поляками, симпатії й антипатії українських народніх мас. Однаке в порівненню з інтерлюдіями драми Кониського підклад у Довгалевського далеко глибший, малюнок рельєфніший і типи не такі бліді, а значно живіші.

Справа авторства інтермедій драми Кониського. Сумніви щодо авторства інтермедій, доданих

до драми Юрія Кониського, викликав лист полковника Опанаса Лобисевича з 30 вересня 1794 р. до Юрія Кониського, тоді вже могилівського архиєпископа. В листі між іншим читаємо: „Не за моєї пам'яті, а може на рік перед моїм приїздом до київської академії відограно там трагедію, написану вашим преосвященством, „О воскресенії мертвих“. Її маю. Але не маю і ніде не можу дістати інтерлюдій до цієї трагедії, написаних або вашим преосвященством або славним Танським, природним віршописцем попросту, під манеру Плявта (во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ). Коли була нагода дістати їх і мати, тоді дитинна нетямущість про це не подумала; задоволилася тим, що кормилася з чужих уст, що чула від іншого кілька віршів. А коли зрозуміння добрих прикмет відкрило їх ціну, тоді вже не було нагоди. Одинока ще надія на бібліотеку вашого преосвященства, в який, не можливо, щоб не було цього твору. Як у всілякім крою убрання, так у всякім наріччю мов є своя красота; а до того, коли й дим батьківщини солодкий, то ця воня паходів рідних думок найсолодша.

„Для чести нації, нашої матери, яка завжди мала у себе великих природою і ученостю людей, яка стільки світил випустила для любителів своєї батьківщини, для тих, котрі вміють під корою просторіччя знайти дорогоцінні думки, прошу ваше преосвященство дуже прислужитися мені інтерлюдіями, чи вони Танського, чи ваші, звелівши скопіювати їх і доставити мені почтою до Петербурга, хай вийде на світ, хай принесе славу (дасть величіе) своїй батьківщині наш Пляйт, наш Молер, коли не що більше. Бо я памятаю деякі вірші, опис Великодня, утечу чорта й смерти, смерть Юди: прегарні описи.

„Наперід дякую за прислугоу вашому преосвященству: посилаю при тім Вергіліївих пастухів, переодітих мною в український кобеняк“.⁵⁰⁾

На підставі цього листу історики української драми XVIII в., як Петров і Морозов, висловлювали думку, що автором, інтермедій, доданих до великодньої

драми Юрія Кониського, був згаданий „славний Танський, природний віршописець“. Вистарчить вказати на слова Лобисевича, що драму Юрія Кониського з інтерлюдіями виставляли не за його памяти, а може рік перед приходом його до київської академії, з одного боку та на зміст запамятаних ним віршів з описом Великодня, про утечу чорта й смерти та про смерть Юди з другого боку, щоб раз на все перестати прикладати цей лист до авторства інтермедій, доданих до великої драми Юрія Кониського.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедії. Вже інтермедії Юрія Кониського зійшли з тої висоти, на яку піднісся Митрофан Довгалевський у своїх інтерлюдіях. Однаке українській інтермедії не судилося далі розвиватися в напрямі, вказанім Довгалевським і наслідованим Юрієм Кониським. Повне політичне поневолення України з боку Московщини та знищення решти автономічних інституцій України „Второю, що доконала вдовусиротину“, позбавило київську академію її значіння як культурно-літературного осередку для України й відчинило широко двері заливові України московською літературою.

Смерть, вояк і хлопець. З періоду упадку української інтермедії походить і „інтермедія на три персони: смерть, воян і хлопець“. Вона розробляє одну з найпопулярніших тем української народної словесності про боротьбу вояка зо смертю. Знайшов її М. Тихонравов у збірнику всіляких народніх творів з 1788 р. Однаке вона є давнішого походження і вийшла з шкільного середовища та, заключаючи по мові, зложена в землі, де українська мова виставлена на польські впливи.

На сцену зявляється вояк і хвалиться своєю непобідженостю. Він, „войн славний, всьому світу справний“, багато відносив побід. Хоче спробувати боротьби зо смертю, як тільки вона попадеться йому під

руку. На це надходить смерть і перестерігає його, що який був сильний Самсон і мудрий Соломон, а смерть показалася сильнішою від Самсона і мудрішою від Соломона. На питання вояка, яку має зброю, відповідає смерть :

Ото : косу, граблі, застути маю.
 Інце царей і королей і гетьманів стишаю.
 Не вважаю я на святий патріархи,
 Законую я в землю владики і великих монархій.
 І інце з тобою, воїне, могу ся спробувати,
 Лук інце щастя стяти.

Вояк наставляє шаблю, а смерть косу. Він говорить :

Вставай, смерте, тута зо мною,
 Будем битися з тобою.
 Хлопче, подай мні стрільбу !
 На смерть буду.

Хлопець подає стрільбу, а смерть перестерігає вояка, щоб не довіряв тілесному здоровлю, а згадав на небесне царство й вічне життя, бо бачить, що сильні і мудрі вмирають. Не сковаються єони перед смертю ні в келіях, ні по дворах. Нехай не надіється вояк і на проминаючу красу, яку смерть оберне в темноту. Вояк стріляє і говорить :

Авжеж побачимо, хто кого звоює,
 Той жив додому піде.

Він застрілить смерть, бо вона заїдає людей по світі й відводить їх до темних могил.

Уже не будеш людей заїдати. — каже до неї, —
 Буду на тебе з лучниці стріляти.

Вояк стрілив і говорить :

Смерте сухоребра !
 Стрілив воїн у твої ребра.

Смерть падає, а вояк хвалиється:

Уже пан смерть застрілив
Так, як сам хотів:
Уже не буде більш людей займати
І на поєдинок воїни призовувати.

Однака смерть підноситься і знову представляє йому необхідність умерти:

Сам Христос плоттю умирав
І нам свій образ показав.

Вояк питає, по що смерть страшить його могилою і вимахує над ним косою, коли він дуже добре стріляє зо стрільби. На це смерть:

Востани, воїне, ко Богу,
Ото зараз підеши під ногу.
Кто творяй, воїне, таковая.
Яко же ти твориш вся злая?
Яко же свиня, лізеш до калу,
Ото зараз упадеш к земному долу.

Вояк падає, кається, що грішно провів своє життя, а тепер

Горе буде одспасомому у муку!
Подай, воїне, смерті свою руку
І з людьми вже попроцайся,
А тут і не обавляйся.⁵¹⁾

Козацькі байки з костиром і вояком. Між бібліографічними рідкостями бібліотеки Йосифа Крашевського находився також діяльог на Великдень з інтермедією п. з. „Bajki kozackie z kostyrem i żołnierzem“, писані почасті польською, а почасти (в ролі козака певно) українською мовою. Згадка про цю інтермедію цікава тим, що до тексту діяльогу додано інформацію, як мали виглядати особи, котрі виступали в інтермедії. Ось цей опис. Жид носить за плечима коробку з крамом, а крам такий: одна онучка чорна, а друга зелена, хутряні шматки, дві купки піску, шма-

ток лисиці, сукняні кусники, люлька, цибух, пушечка з табакою, трошки тютюну, якісі коріння. В руках жида є ліска. Козак велить зробити велику соломяну булаву, обшити хустками й почорнити. У нього ріг за поясом. На себе надіває хутро або що небудь. Дудка мусить мати остижену бороду з великими вусами, а одяг який небудь. „Костири треба великий шабалтас, а кости хоч деревяні, великі і сермягу яку-колівек“.⁵²⁾

Вістки про інші інтермедії. По першім, третім і четвертім акті драми Лаврентія Горки „Іосиф патріярха“ з 1707/8 р. зазначені інтермедії, які на жаль до нас не дійшли.⁵³⁾ Так само недійшли до нас чотири інтермедії, що належали до драми Михайла Козачинського „Благоутробіє Марка Аврелія“, виставленої у Київі 5 вересня 1744 р.⁵⁴⁾

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія. Інтермедії відогравали ученики шкіл, а їх носителями й ширителями серед широких українських мас були мандрівні школярі й дячки. В давній Україні разом з церквою будували й школу, де жив пан-дяк з своєю дружиною співаків і церковних читців. При одній церкві могло бути двох, навіть трьох священиків, але завжди був тільки один дяк, вибраний громадою за добрий голос і за добре знання церковних служб. Від дяка вимагали також таланту педагога, бо він мав сам виучувати помічників при сповнюванню церковних служб. Яко вчитель школи називався він лан — бакалярь, а яко її управитель — пан-директор.

З учеників одні жили в школі, інші доходили. Часто голодували школярі в школі, однаке потішався кождий з них солодкою надією, що стане колись дяком, а потім може видрапається і на попа. Шкільна наука починалася звичайно від букваря, потім розширялася на псалтирь і часословець та вивчення церковних напівів усіх родів. Ця наука не приходила легко, як свідчать вірші школлярського походження:

Коли то я, панове, першого дня прийшов до школи,
Дали мині їсти і пити доволі.
І зараз мене дяк до себе узяв,
Аж третього дня книжку у руки дав.
І сказав мені першу літеру аз, —
Коли мя затне по нацеці раз ;
Відп, глагол, добро, живіте. --
Візьміть його, хлопці, і на столець положіте :
Сеть, зело, земля, і же, како, люде, мисліте, пан,
[он, покій. —
Хочу утеchi, а хлопці за мною, як у пропій ;
Рци, слово, уноку, твердо. —
Що в мині дріжали кости й жили, як ткацькоє бердо :
От, ци, чер, ша, ща, йор, йорп, —
Утікаючи, забиваемся з гори :
Ір, —
Унавем у вир.
Ю, я, от, кен, —
Кусали мя ззаду, як пси ;
Аж коли прийшли до нещасної фіти, —
Тоді-ж мя стали всі оттії поганиці оступом бити.⁵⁵⁾

Інший варіант цієї вірші оповідає, як першого дня по приході до школи „дали їсти і пити доволі“.

А на другий день іще мя .ліпше приймували,
Всі пинці округ мене з горицати стояли.
Єдні до мене борицами за здоровля перепивають.
А другій қулаками під бік мя штурхають !
А я тілько ся поглядаю і мишлю, що маю чинити.
Ци втікати, ци з тими ся поганцями бити.

Коли дяк написав: аз, буки, не було гіршої муки для нього, бо за першою буквою вдарив його „в чечельство рукою раз“, а коли показав другу букву, „зраз взяв канчук в руки“. „Потім іншиї літери почав споминати і канчуком по хребту добре затинати“.⁵⁶⁾

Ця школлярська вірша перейшла в народ, де одержала таку форму :

Ой, як мене моя мама та дала до школи,
 Ой, зазнав я бідний там тяжкої неволі.
 Казав мені бакалярь промовити ; аз, аз. —
 А як же я не вимовив, він по пиці раз, раз.
 Крикнув же він у друге : »А ну, кажи : букп !«
 Ой, ще-ж бо я не вимовив, попав в його руки.
 Крикнув далі в третій раз, щоб вимовив : віде, —
 Авжех його жвава рука по чуприні їде.
 Ой, як сказав у четверте : вимовляй — живіте !
 Нуте-ж, хлопці, зараз його на лаву кладіть !
 I просився, і молився, а ще більш злякався,
 Бо таку задали хlostу, що й світа цурався.
 Шійпюв же я до домоньку та й татові кажу :
 Ой, як мене свічник забив, що я тепер зляжу.
 Побіг, ще я і до мами, та ще й до сусіда :
 Ой, кудп-ж я навертаєсь, скрізь за мною біда.
 Шійпюв же я до корчмоньки побитий і глухий.
 Лигнув собі горілоньки махайлик і другий.
 Від квартоньки горілочки, доброї спvухи,
 Стався міні світ, як башка, а люде, як мухи.⁵⁷⁾

А вже найбільше дріжав слабий ученик перед суботником, який доставався кожому, хто в суботу перед паном бакалярем не дав доказу, що затямин добре все вивчене за тиждень. I не зважаючи на це все, неодин з школярів не діждався, здійснення своїх солодких мрій, хоч закоштував нераз гіркого коріння науки.

Суха наука в школі не могла вдоволити живої природи хлопців. Остання сотворила для задоволення своїх потреб масу збірників з віршами в церковно-слов'янській, книжній українській, народній українській і навіть польській мові, а цим збірникам спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків судилася дуже почесна роля в історії української літератури.

I спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків називали також пиворізами від їх замилування до пива. Голодні ходили цілими товпами по вулицях міста й одержали ще назву миркачів від першого слова пісні, якою складали бажання господарям за милости-

ню. На Різдво й Великдень приходили до домів горожан з привітними віршами й святочними кантами. В часі літніх ферій розходилися беззахистні бідаки по цілім краю з засобами своєї шкільної мудrosti, щоб зібрати якісь грошеві запаси на шкільний рік. При такім своєріднім ходженню в народ деякі так і лишалися в селі, а саме ті, що одушевлялися „капустою, горохом, ріпою, бобом, вареним в салі, щасливими вечерами й блаженними ночами“. Багацько з них опинювалося на Запорожі, де знаходило своє покликання в каламарі військового писаря.

Однаке головним пристановищем для всіх мандрівних школярів була сільська школа. Одні ставали дяками чи помічниками місцевих дяків, інші йшли дальше, привикши до мандрівного життя, повного всяких пригод. Таким робом самі умови виробили в старій Україні щось в роді рухомої школи з мандрівних школярів, що скоро перемінювалися в мандрівних дяків. Не винісши з школи якогось заокругленого знання, гляділи вони на народ звисока, який саме настрій влучно віддав у своїх віршах монах Климентій:

В простого мужика простий есть обычай,
А в письменного особий, політичний звичай.

Щоб докладніше познайомити читачів з їх життям і звичаями, подається отсе короткий життєпис Іллі Турчиновського, що волочився по школах в перший четвертині XVIII століття.

Був сином березанського сотника. Зразу вчився в місцевій березанській школі, а потім в нижчих класах київської академії, відки мати взяла його додому для пomoчи в господарстві, де він „за домашньою суєтою забув усе“ — й почав тому подорожувати, „щоб більше світа побачити та знання придбати“. Зразу був домовим писарем при сінявськім сотникові Мандрикові, а потім вирушив з двома товаришами пошукування пригод до Могилева. На дорозі посварилися. Його товариші, „люті діоклитіяне“, трохи не вбили його, однаке обмежилися тим, що відобрали

у нього гроші. В пограничнім селі Поповій Горі його прийняли до „дяківської половини“ й він найшов захист у парахвіальній школі, але „люті діоклитіяне“ донесли на нього компанійському сотникові, котрий стояв у цім селі, що Турчиновський по дорозі дяків у школах обиджав, забирає у них книжки та гроші, тому тим самим шляхом вони не можуть вертатися назад. Сотник велів відобрести у нього гроші, книжки й одіж і кинути його до вязниці, як злодія, а за відображені річи звелів шинкарці подати суддям і товаришам його подорожі меду. Почався веселий бенкет з співанням; приневолювали співати й засудженого, „одначе я, — говорить Турчиновський, — хоч і пробував співати, але за густими слізами не міг і голосу відвести“. Від шуму й гамору учасників бенкету збудився компанійський отаман, що тоді спав на печі. Показалося, що це був давній знайомий батька Турчиновського. Справа прийняла інший зворот. Турчиновського випитали, як треба, вернули йому весь маєток його, а клеветників вкинули на цілу добу до вязниці. Мало того — компанійський сотник лишив його при собі писарем. Але не такий був Турчиновський, щоб висидіти на однім місці. Випросився він у сотника до Могилева „для вивчення латинської мови й побачення по світі людського обходження“. Перезимував у Могилеві при церкві св. Покрови, а на весну вступив до єзуїтської школи. Припадково почув його спів православний епископ в церкві Господнього Преображення і, довідавши, що співак був православний, закликав його на співака. Єзуїти прогнали його від себе якого схизматика. І на новім місці не обійшлося без пригод. Посварився він з регентом, архиєрейського хору, котрий, лютий на нього, в часі всеноочного на Великдень „пхнув його а хорів через залізне поруччя“. „Летів я — говорить Турчиновський — з хорів на діл і, коли не потрапив на жіночі голови, був би розбився об мармуровий камінь. І багатьом жінкам ушкодив я голови, а одній старущі і вся голова зламалась, яка по трьох днях і вмерла“. Регент, боячися архиєрейського гніву, прийняв католицьку віру й далі переслідував Турчи-

новського. „Втікаючи перед цим лихом“, випросився він у архиєрея з двома співаками до міста Шклова, де найшов місце регента при монастирі Благовіщення. Тут прожив він чотири роки. Та й тут, як звичайно, найшлися у нього вороги. Один раз разом з якимсь мандрівними двома студентами з Київа на Великдень „виправив“ він „діяльот з інтермедією, на якій зібралася велика маса побожних, і римлян, і самих єзуїтів, і домініканів, і жидів“. Місцевий органіст домініканського кляштору, підмовлений католицьким духовенством, закликав його до „органів співати“. Турчиновський відмовився, не зважаючи на приказ губернатора. За те органіст з замковими драгонами вибив його так, що йому було вже три чверти до смерти. Прийшлося лічитися від побоїв, однаке по виздоровлінню обиджений зо своїми співаками застав „того органіста в нічнім часі в шинку й відплатився йому також киями й шаблями“. По цій пригоді не можна вже було лишатися в Шклові, тому Турчиновський, „забравши всіх співаків, дубом по ріці Дніпру пустився в низ“. По дорозі судно наїхало на корчі, пливаки з бідою вирятувалися завдяки прибережним рибалкам, а їх маєток разом з судном пішов під воду. Якось дostaлися до Чернигова. Тут два товариші Турчиновського вступили на службу до архиєрея Радіона Жураковського, а сам Турчиновський разом з іншими чотирма співаками знайшовся по проханню генерального обозного Якова Лизогуба в Седневі яко дячок. Жив він там цілий рік, щоб заробити на одіж, і, „трохи приодягшися“, прибув до свого рідного села, де застав ще в живих батька і матірь і всіх своїх рідних. „Вдома трохи поживши“, вирушив до Переяслава, де й прийняли його на регента до „катедри“. В 1718 р. оженився і в тім самім році переяславський єпископ Кирило Шумлянський висвятив його за заслуги яко співака на священика для рідного містечка Березані. Так скінчилася кар'єра Турчиновського яко мандрівного дяка. Але й яко священик перетерпів Турчин-

новський немало наслідком свого неспокійного характеру.⁵⁸⁾

Прегарно змальовані типи пиворізів в одній з величодніх інтерлюдій Митрофана Довгалевського.

Та не зважаючи на те, що пиворізи позволяли собі на грубі жарти у відношенню до народу, вони все-таки тішилися підмогою і симпатіями народу, бо ширили між ним літературний і артистичний смак: рисували, писали всякі куншти, співали церковні пісні й канти, а це все задоволяло релігійні почуття народу.

Зрештою свої недостачі відчували й самі пиворізи та представляли їх навіть у сатиричнім тоні. Ось який великий засіб знання пиворіза в одній вірші:

Я у письмі по коліна броджу:
Знаю я, що то за книга
Торколов, знаю, що псалгира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто, хиба в рік читаю.

Головною хибою пиворізів було пянство і в збірниках XVIII в. є ціла література пиворізного характеру в формі звичайних церковних читань і співів. В однім рукописі Церковно-археологічного музею при київській академії нашов П. Житецький велику скількість таких творів з ось якими заголовками: „Правило ув'єщательное пияницамъ, п'єваемое не въ церквахъ, но в школахъ“, „Отъ посланія бахусового къ пиворѣзамъ чтеніе“, „Отъ притчей пиворѣза Березовскаго чтеніе“, „Синаксарь на память пияницамъ о изобрѣтеніи горѣлки“, а крім того пісні на всілякі ірмоси, тропарі й кондаки. Один з кондаків на п'ятий голос має такий текст: „Радуйтесь, пиворѣзы, и паки реку: радуйтесь! Се радости день приспѣваєтъ, день, глаголю, праздника рождественского зближается! Востаните убо отъ ложей своихъ и воспріймъте всякъ по своему художеству орудія, содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партесы, — егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, приймутъ васъ козакы во кровы своя“. ⁵⁹⁾

Зливаючися з народньою масою, пиворізи перемінилися з колишніх латинників у псалтирників, а про свою латину говорили, що „стóть латина привязана під тином“. Широко відома вірша про премудрого Грицька родом з Коломиї. „Був собі Грицько родом з Коломиї. Учився він дуже мудро сім літ на фільософії. Шіснадцять літ в письмі гмирав, а все по латині збирав (шпирав?), а на сімнадцятім азбуку прочитати знов. З великою мудростю до батька приходить; батько письменних в дім пастухів зводить, щоби його запитали і, що знає, стрібували, бо хвилозоп“. Пастухам зразу ніякого, але потім осміляються і кажуть: „І ми ту латину знаєм і тебе ся запитаем, як в вас по латині: женуть в поле свині, скажи, васпан, нам!“ Узяв Грицько книжку в руки й пішов до хліва, став у кутку „з презенцію, мовить свиням орацію: алянтус, свинянтус, згризантус травантус на стернискус!“ „Уже три дні, як свині не їли; як ся поперли, кучу вивалили. Батько Грицька за чуприну: „А на що ти, песій сину, маєш їх лаяти? Аж утікати мусіли всі“. І пан дав йому сто батогів, коли побачив успіхи його науки. „Грицько побачив, що то кепська справа, мацнувся ззаду, сукмана дірава: фацу, драла на всі ноги манівцями, без дороги, не боявся страху: такий мудрий був.“.⁶⁰⁾

Інший варіант краще кінчить утечу Грицька, який по розігнанню свиней „в обі ноги мановиком, без дороги, руками махає, пісеньку складає сам о собі“.⁶¹⁾

Ще дещо про життя пиворіїв довідуємося з їх різдвяних і велиcodніх привітів.

Різдвяні й велиcodні вірші та діяльоги.

Вірші на Різдво Памви Беринди. Найдавнішою друкованою і взагалі найдавнішою відомою памяткою цього роду є вірші сромонаха Памви Беринди, видані у Львові 1616 р. Є це найранший доказ, що ученики наших шкіл, як зрештою було це тоді в звичаю скрізь на заході Європи, виголошували вже з по-

чатку XVII в. привітні вірші на Різдво, а так само без сумніву і на Великдень.

Памва Беринда був відомий як друкарь і знаменитий лексикограф. Його „Лексикон славенороський“ вийшов перший раз друком 1627 р. Беринда вмер п'ять літ пізніше: 1632 р. Що торкається його книжечки з 1616 р., вона присвячена львівському єпископові Єремії Тисаровському, до якого Беринда відзивається такими словами:

Прийми, о архиерею великий, значиши,
Яко в речах непохібне дільний і бачний,
С честними мні отци презвітерми своїми,
Віриими во всем послужительми твоїми
За колиду і щодрій день книжечку тую
Празника зацного на памятку святую,
Ботрая то през діток ест деклямована
І для утіхи на день тот з друку видана.⁶²⁾

Крім віршів на Різдво додані тут вірші на Степана первомученика, на обрідання Господнє, з ляменту над Василієм Великим і на Богоявління. Плян деклямії-віршів на Різдво такий, що по прольозі, деклямованім першим хлопцем, ідуть річи дальших хлопців, а по річи сьомого ученика є епільог, деклямований мабуть восьмим хлопцем. Уже тут слідно комічний елемент в річи пятого хлопця, а саме в перевідження оповідання пастухів:

І преч юж отиедши, почалисъми співати
І з радости оное гойне вискакати,
През поле до стад своїх що в скок ся маочи.
В пицалки весело собі заграваючи.
Потом пісни почалихми просто складати
І при музиці настирской кориговать.
Наконец, гдисьми юж до конярь своїх пришли,
Тамехми, як і перие, все зась вцале нашли,
Где тих і овечкі нам веселя додали,
Гдисьми їм в пицалки наші разне заграли.
Бо, бегечучи, почали різко скакати,
Радости і веселя нам збитъ додавати,

По горах і по долах ся уганяючи.
Нас скоки своїми удобромистяючи. ⁶³⁾

У вірші на Богоявлення обіцяв Беринда „і на Христос воскрес знову рифми зложити“ ⁶⁴⁾, однаке його діяльог на Великдень не відомий досіль історикам української літератури. Найближчі діяльоги, різдвяний і велиcodній, принесло „Перло Многоцінноє“ Кирила Транквіліона Ставровецького. Перший і другий уложеній до деклямування для п'ятьох хлопців, а по діяльогах наступали орації для слухачів.

Тут ці орації поважні. Але від поважного до комічного тільки один ступінь. За прикладом Німеччини, Чехії й Польщі за поважним тоном привітів пішли — зокрема у людей з сатиричною жилкою — пародії і в студентські привіти швидко продерлися комічні, навіть тривіальні елементи. Так бачимо тут той самий процес, який ми бачили з інтермедією в сухій і нудній містерії і пізнішій шкільній драмі.

Школлярська нужда у віршах. Полишаючи на боці поважні різдвяні й велиcodні вірші як неналежні до теми й менше вартні під літературним оглядом, треба тут спинитися над віршами тих авторів, що були наділені гумористичною жилкою. З них цікава для цього огляду передовсім та група віршів, що малює велику нужду школлярів.

В одній вірші нарікає її декляматор, а може й автор, що він не міг нічого собі зварити, бо колиб хотів був заложити кухню, мусів би був „заставити остатнюю сукню“, бо в котрий кут не погляне, не бачить нічого, „а в запічку тaborом вошеш лазить много“. Тут багаті дячки в убожество й журби так, що на хребтах повиростали ім горби.

Маєм твари висхлиї кождий із голоду.
А натерпілнємося зимна і холоду,
Кождого дня встаючи до церкви дзвоонити.
А колиби не піннов, то дяк почне бити.
Іди голий і босий до церкви читати,
Чи маєш ти чботи, не будуть питати!

Але скоро крикне дяк: до церкви вставайте,
Зараз ея, небожата, до дзвону хватайте. —
То липний за повороз скоро тільки порве,
Вже руки од морозу неспівдко одорве.⁶⁵⁾

Голодні дячки звертаються до параходіян з проханням:

Просимо-ж вас, нанова, о нас памятайте,
А до школи нам страви і хліба давайте.
Бо носите колачі од кума до кума,
А до школи принести нема у вас ума.
Не принесете до школи жаден солопинки.⁶⁶⁾

Інша вірша підносить, що параходіяне неласка-
вим оком глядять на дячків, бо

Приходять свята або вже й настали;
Принамі бісіті нам хоч по грому дали.
Самі ся, вижу, добре шануете,
Єдин другому иорося на свята дарусте,
Носите вечері од кума до кума.

Тільки ніхто не догадається принести до школи. Тому вірша звертається з проханням: не забувати й на неї, приносити до школи книші й пироги та наказати жінкам, щоб деколи і з молоком у дзбанку загостили до школи.⁶⁷⁾

В дальших віршових продуктах того ж роду є прохання о гроши на якусь одіж. Мав і декляматор чи автор „шату дорогую“, яку латав сім літ, але як прийшов до даного містечка, подер й.

І мавем штани, що-м їх пів року латав.
І так наш пан дяк прибрав та їх у мене украв.
Я неборак у штанах добрих хотів пійти на вечірниці,
А наш пан дяк, приоздобившись, у моїх штанах пійшов
[до молодиці].⁶⁸⁾

В одній великомісячній вірші маємо солодкий спомин про кращі часи для дячків. Тоді

Програми школу пинцій укривали,
 В яких єсти повно єсть і на горі.
 Одесивали пятиріч чій сухарі.
 Од масла сюді хриниуть, заледво мовять.
 А по обіді писанками у зуби дзвонять.
 Но кутіх теж повно перепічок,
 Не зрахував би їх хоби наймудрішій пророчок.
 Около церкви ласка божа і на цвіттару.
 Ох, мій Боже тодішній і предвічний цару!
 Тілько пасок, солонини, колачів, як звізд в небі.
 Неслучин в той час пинцій учинив своїй потребі.
 Во тої люде були набожні, церкви напльнували,
 Ніхто при пасені, як тепер, не стояли.
 Але ви тут пинцій спосіб маєте,
 Кождий паску свою постерігаєте.
 Хотівсім я був давні аїта згадати
 І пасок кілька до школи достати,
 Але мя Хавтур, Бог йому заплатить, попадив,
 Дай, мовпть, тій річі спокій, аби ся не зрадив.⁶⁹⁾

Не краще малася справа і на Різдво. Один дячок говорить про себе, що знав би вже багато письма, колиб дяк давав йому частіше їсти.

Але часом два рази або раз
 І дялого ми в серцю на дяка ураз.
 І так з лиха голова дуріє:
 Хоч перада душа, та говіє.
 І через поневолинні пости
 Поехли у міні жили і кости.
 Правда, часом рад дяк пире дати.
 Тілько біда, що півідки взити.
 Бо з віршем з двадцять хат обігну, мало що достану,
 А прийшовши до школи, ледво дяка в душі живого застану.
 Бо який такий біжить з губою, як з холявою, до горицати,
 Аж наостатку ніцо міні і посербати.
 І так вони у мене з горицаток деруть,
 Власне, як иси стерво, і рвуть.⁷⁰⁾

Школярські вигадки. Щоб лекше дістати поживу та гріш на одіж, школярі й дячки не тільки пе-

ресурсовали в малюванню власної нужди, але й багато чого здумували. Факти з власного бурлацького скідання, повного преріжних пригод, переплітали видумками, прибільшували їх або освітлювали їх з спеціального боку для осягнення спеціального настрою і ціли.

В одній вірші, виголошенні на Великдень якому 1730 р. десь на території західної України при дверях церкви в часі виходу людей, питає він паразвіян, що їх так багатьох напхало до церкви. Передтим рідко кого було видно, а тепер набито, як „у Мошка в хаті“. А що при виході великий стиск, здержує зібраних словами:

Стійте, не тісніться, дверей не ломіте,
Прошу вас, діля Бога, церкви не заваліте!
О витайте, бабусю щебетухо, бачу, низько ся хилляєш.
Ци тим, що на аренді кватирку добре вихідляєш?

Коли баба ховається за плечі інших, вказує на неї пальцем. По перехвалках, як то, будучи гетьманом і керуючи обозом, спотикався „з курми, лежачи під возом“, або як мав „з гусьми поєдинок“, звертається до лівчат:

Го, го, го і дівчат много!
О витайте-ж, очей не зривайте па мене гаршого!
Усі, стоячи, позипляли есьте губочки,
А стрижете оченьками, як козочки.
А до церкви лінуетесь, не хочете ходити,
Правда, бо вам страшно і поклони бити.

Вимовляються від поклонів тим, що кости тріщать їм у плечах. Зате,

ми коли почнем у дзвони дзвонити.
В той час вам ся почнуть молодці синти.
А хоча котрая до церкви убігає,
Не слухає набоженства, як ся одправляє.
До стільця пильно очима заглядає,
Як дяк з хлоцями на голоси співає.
В церкві Господа дурить клепачами,
А в танець пішовши, то музику шелюгами.

Он тата, що стоїть у куті, як святаця,
 А втанець як пійде, брикає, як телиця.
 А сюди по ти, сюди, що стоїш у куточку!

Далі оповідає свою візиту в її домі на Великдень. коли її застав у пору перебирання білизни й вона заборонила йому показатися на будуче в її домі.

Зрештою і він не хоче більше бути у неї. Правда, пора-б йому оженитися, та нема чим заплатити за шлюб. А котра тільки вийшла-б за нього, за ним „би роскоші зажила“, бо ніколи „би кавалка хліба до зубів не приложила“. Та годі й дівчатам сваритися за нього, коли він не буде „жадної брати, бо узвіши дівку, то як з туром ся турбувати“. Волить „собі узяти молодицю“, бо її буде „обертати на всі боки, як теліцю“.⁷¹⁾

Інший дячок пригадує міщанинові Іванові, як приходив до нього просити хліба, але той хотів заставити його молотити ячмінь. Зрозумівши це, не чекав і хліба, але почав утікати з хати, немов опарений. Бігаючи, як шалений, щоб не лишитися голодним, найшов на Хоминовім городі дві моркви й ними заспокоїв свій голод, щоб тільки не служити,

Бо трудно ся з Богом бити,
 Коли ся не хоче робити.

Оженився -б, якби міг де стати „паном попом“. Правда, й перша небіжка за ним „роскоші заживала, завше семого дня пастернак з хріном їдала“. Його душа тужить за краєм дармоїдів, де „школа пирогами накривана“, де йде „сметяний дощ“ і він потрібує лише рот підложить, де падає пироговий град, де замісьць „снігу бриндзя, як сніг, з міха ся сипле“, а споміж неї спадає масло пласками, де „доми з самих сал муровані, а лоєм замісьць вапна шмаровані, книшами, пирогами побиті, а паленицями зверху накриті“, де „двері з пілтів, а ковбаси до її защіпки“, а замісьць „колодок пшеничні галушки“. Туди має він іти, бо в тім містечку, де живе, на таких, як він, „господині не дуже

ласкаві“, не дають їм „хліба ні жадної страви“. Вірша кінчиться погрозою:

Бо як ви нам старания не будете давати,
То скоро по воскресенню будемо собі деинде місця шукати.
А ізівши паску,
Не стоймо о дівочу ласку.⁷²⁾

Школярські видумки нераз дуже наївні. Один з дячків оповідає про свою мудрість, коли ще з рідним братом пас вівці. Тоді завжди брали його пастухи на нараду, як вели на заріз чужу козу. А перед господарем ось як „за них як юриста одповідав“,

Мовячи, що ми собі полягали спати,
А вовк знивидка напавши, не дав нам шкуру зняти.

Або теж тая коза була вже старая:

Могла її зісти колька якай.

Без вісти згибла, не знати, де ся діла.

Бо вчора ся з медведем строго бвла;

Як його за хорбаку зубами порвала,

Аж йому шкуру була обідrala.

Або теж іншая її коза ізїла,

Бо вона жадною мірою згинути не-міла.

Тілько бувало ходить, на іншую ся скрива поглядає.

Чому вона згибла, ци хто її знає?

Або теж кози самі її згубили,

Бо її вчора всі судили,

А вона судові іще ся спротивляла:

Нехай же вона ві на кого не дивує, що собі достала.

Бо інде могла її ягниця вбрікнути,

То вона ся і од того могла звернути.

Або вона з землі на дерево упала

І там вона собі голову зломала.

Або її могла напасті мотиллиця,

Отож і нам на бордюг шкури половиця.

Так завжди подав добру причину господареві й ніколи не був винуватий. Та й святилося пасти вівці, бо, вівці пасучи, дуже „роскішне вживав, як пампух у маслі, завжди плавав, масла; сира, бриндзі достаток ставало“.⁷³⁾

Здатний пиворіз також до війни, однаке „верх печі сидіти“, а саме, колиб піч була на коні, а він

верх печі воював.

А окруж хліба в руках держачи, добре його утинав.⁷⁴⁾

В багатьох віршах змальований гумористичним способом радісний настрій з приводу свят, які прийшли по довгім пості. З приводу приходу Різдва говорить одна вірша:

Слава Богу, того ми тепера дождалися,
Що за шість неділь з ковбасою опять повідалися!
Я-ж казав; шутка, що позавчора свині галасали!
Аж то люде ік святкам все ковбаси дбали:
Липи почули, що Різдво вже не за горами,
Не ехотіли більш сидіти над огірками.
Зараз стали шататись між скоромним крамом:
То з гусими, то з курми, то з битим/товаром.⁷⁵⁾

В одній вірші витає дячок зібраних, що

собі підвесили,
З ласки божої наїнся й нашили.

На однім неборакові тріщить пояс, „натасувався другий галушок, як соли мажку“. Один напхався ковбасами, а в другого стоїть живіт „за камінь лою“,

Бо колиби іще трохи облінив смолою,
Не иробила би гарматня куля,
Хочайби була, як волоськай дуля!
Не перестерігав другий і політики.
Але разом у рот клав мяса по три штуки.
Вони ся раді того дочекали.
Сербаючи з миски, і не одихали.

Досить було терпіти біду, „бо через той піст на джуру люде пропали“.⁷⁶⁾

Найменше вже дивне, що котрий пиворіз допав щасливої години, їв, поки не розхорівся:

Христоє воскрес ! І часлива година !
 Благословенна ковбаса і солонина.
 А порося до сокола би ся рівнalo,
 Бо коби крала мало, то би попід небеса літалo.

Такого вражіння дізнав дячок, коли „печеню і ковбасу і поросся добре затинав“.

І так мя тая ковбаса розібрала,
 Аж мя матуся водою одливала.
 І мовить : спику, інче борицьку п'явру, . . .
 А по хребту добре кием уберу.⁷⁷⁾)

Великодня вірша — діяльог. Деколи різдвяна або великодня вірша була побудована на зразок віршів Памви Беринди, себто мала прольог, далі йшли річи поодиноких учеників, а закінчував цілість епільог. Один такий діяльог, що походить з склону XVII та XVIII віку, виголошує двадцять чотирі хлопців. Перші дванадцять хлопців говорять поважно, урочисто, противно промови дванадцяти останніх пронизані гумором, зачерпненим з подій життя декляматорів діяльогу. Хлопці, що виголошували віршу-діяльог, приготовляються до боротьби з смертю, як виходить з річи тринадцятого хлопця :

Не баймося вже смерти, бо смерть ізвязана
 І до пекла темного вже Христом сказана.
 Іграймося юнцика, маленькиї діти,
 Бо будемо у раї росквітлім сидіти.
 А на смерть наготовимо кій дубовий
 І вегері у руках маймо грабовий.
 Як смерть до нас поверне, маймося в запасі,
 А по кулакові разом зложімо їй усі.-
 Ти за кости бері смерть, товарищу, сміло.
 Берімося, бо на мні чомусь дріжить тіло.
 Бо смерть хптра, щоб си з рук наших не виправала.
 А жого змежи нас зараз не порвала.

Чотирнадцятий хлопець радить хитростю побороти смерть. Він має міх гречаної полови й радить по-

валити смерть на землю, напхати їй полови в рот і мерщій утікати.

То вона буде луску з рота вибирати,
А ми вже не будемо смертю умирати.

П'ятнадцятий декляматор має іншу раду:

От ми смерти спечімо що найбільший колач,
Тоє ми пії похвалить найшідливіший орач.
Та підімо до смерти усі із поклоном,
То вона далій ціїде і своїм загоном,
А нам все перебачить, іссямо ся хвалили,
Хочай її інесьмо і трохи не били.

З цією радою згоджується найближчий хлопець, проти чого знову виступає рішуче сімнадцятий декляматор:

Отож править теревені, як не воювати,
Коли нам смерть не хоче в світі фольгувати?
Ба, биймося із нею, поки час тут стане!
Хиба життя шаюєш, пане брате, тане,
Що смерти підхлібуюеш, которая не знає
Ні підхлібства, ні правди, всіх зарівно має?
Давняя то приповість: не грій ти гадини,
Щоб тебе не вкусила чи твоїй дитини!
А ти з смертю братерство хочеш собі міти,
Що тебе зомкне з світа, ба і твої діти?

Дальший хлопець вказує на те, що війною не врадять з смертю нічого, тільки своє життя заженуть до могили.

Дев'ятнадцятий хлопець висловлює своє бажання:

Дай же, Христе воскресиши, щоб росла кронива!
Ото то буде моя година щаслива!
Окрій же, пане можний, і лісі листами,
Щоби ми в них гуляли собі з телятками.
Бо вже си ми ю никола дуже ізбрідила
І як у тюрмі темній мене посадила.
А інче дик па покуті от як ведмідь сидить,
Що ми тілько робимо, усе на нас глядить.

Ніяк нам попіграти, зараз хлосту дає:
Хоч мама борцю пришиле, на тоє не дбає.
А колиб то кропива, то-б ся я ісховав
І, хочби мя шукав дяк, в кропиві-б я не дбав.
А колиби шукали, хиба би із пеами,
Нездоровим мя знайдуть у кропиві сами.

Двадцятому хлопцеві серце крається, що на вулиці грається дуже багато дітей.

А мині то не вільно за школу вйтти,
Бо зараз дяк різгами буде мене бити.
І мишлю я, що маю далій учинити.
Тілько би ліс розвився, гадаю ся скрити.
Нехай же мя щукає зо всею школою,
Я накрию ся в лісі під дубком полою.
То він скаже: неч лежить, не буде мя знати,
А я далій од нього буду утікати.
Нехай же лелекає тепер сам у школі.
Я ся награю в лісі з хлопцями доволі.

Далі в рукописі недостає одного листка. З кінця річи двадцятьтретього хлопця виходить, що й він говорить про свою неохоту до школи:

Але колиб мні Бог дав вимкнутися з школи,
Волю я пасті в полю корови і воли.
Як же мя буде тато знову посплати,
Не піду, але буду вже гвалту кричати.

В епільозі висловлені бажання господарям чи зібраним і прохання вибачити,

в чім ся поблудило.
Бо-ж ся на приготованню пашті так згодило,
Як ся більш научимо, більш будем мовити,
Воскресшого монарху віршами хвалити.⁷⁸⁾

З 1719 року маємо діяльог для чотирнадцятьох хлопців. Третій з них пригадує зібраним, що вчора сміялися вони з паски, коли вона шипіла в печі, а тепер вже не будуть сміялися з неї, тільки візьмуть її

в руки й кусатимуть. Зовсім не навязуючи до слів по-передника, найближчий декляматор стверджує, що смерть страшна, бо у нїї кося замашна. Колиб міг утікти від цієї кося, велів би спекти велику перепічку. Дальші тон хлопці підносять загальну веселість з почини приходу Великодня, а восьмий ось що оповідає:

Послухайте мене всі троха мало,
Повім вам, що ся вchorа стало:
Смерть умерла, невно вже знаю.

Пекло згоріло до тла й місця немає, де воно було.

Чорти з искла всі повтікали
І всі разом десь прошли.
Тілько то старшого поймано,
Але його міцно звязано.

Одинацятий хлопець згадує за те, як чорти з соромом повтікали, а інші добре поховалися в пеклі, коли воскрес Христос. Далі зводить своє річ на те, як школярі при кисілю виголодніли через піст. Тому він за пазуху сховає перепічку. „Часто густо не вечеряючи“, мусять лягати школярі, бо „хочай хто духовного просить, а дяк о тім не знає“. Виходить, що дяк має мале пошанування від параходіян. А всеж погонича з плугатором не розлучають ніколи, але ставлять їм укупі обід і вечерю. Тому звертається з проханням:

Простимо і вас, панове, о тім не забувайте:
Де берете священика, о дяках і о школярях подбайте.

Інший з хлопців поручає себе на дяка. Хотів би ще навчитися і попувати, бо вже знає трохи й попової науки: вміє калити, коли дадуть йому в руки перепічку. Він і стрілець не злий: коли сяде на кухні, потрапить в горнець.

Чотирнадцятий хлопець поздоровляє зібраних:
„Юбрий день, панове міцане,
Так теж і вам, селяне!
В розказаний старшого мусівем тут стати.
А що ми казав, тоб вам буду повідати.

І ось, панове, такоє рокове свято,
Л з нас жадного на обід не взято.
Наш старинний дяк вчора і днесь дуже ся добре мав:
Трохи собі на сухарах зубів не поломав.
Так теж дніпкаціста і бас
Четверодній или днесь кває.
А води випили дві конви, як малмазії.
Рачте о тім відати, мої добродії!
Але я вже ся не маю чого в тій школі тримати,
Мушу, книжки побравши, дацій вандрувати.

Тим більше, що в школі немає батька й матері,
тільки голод і холод. Не так, „як другий днесь мяса
наївся“ і, влізши на піч, „трохи не розсівся“. Колись
і школяреві поводилося добре, коли „у свого батька вкупі
на печі з котом лягав“. Далі витає тих, що раз на рік
показуються в церкві:

О витайте-ж, панове рокові!
Стойте, як вовки полові.
Так теж і ви, жони рокові,
Власне, як сови лісові.
О витайте-ж і ви, панни рокові,
Як в лісі кози дикиї!
Але рокового кождий пізнає,
Бо ви, прийшовши до церкви, як звір, поглядає.

Вказує на нього пальцем і говорить, що це прав-
доподібно той Іван,

Що потягає добре з пивом дзбан.
Але і наш дяк не покидає,
Інде ліпше пиво і мід потягає.

Колиб мав до цього ще горівку, й то велику ко-
новку, смалив би аж до сліз так, що ледви приліз
би з коршми додому.⁷⁹⁾

Цей діяльог замітний тим, що його попереджає
прольог, а за ним іде інтермедія про бабу, діда й чорта,
по якій наступає епільог. Таким робом він творить
перехідне кільце від діяльогу до шкільної драми.

Змішання великоднього діяльзогу з інтермедією. З рукописного збірника, що належав 1817 р. якомусь семинаристові, студентові риторики, скопіював Павло Житецький так звані „Воскресенські стихи“, що в своїм змісті з одного боку стоять у зв'язку з великодніми діяльзогами, з другого боку з інтермедіями й творять посередню форму, злучуючи характеристичні прикмети одних і других.

Цей твір походить з другої половини XVIII віку. Яко дієві особи виступають тут: два селяне Жоврил і Онопрій, його жінка Педоря і його син Педь. Діяльзог починається розмовою Жоврида з Онопрієм. Обидва нарікають на піст, що їм надоїв. Далі переходять вони до нарікань на паразвіяльного священика, що завів обовязкові пости, ходження до церкви, поклони і т. д. Тут і згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав укупі, гуртом, і не стісняв паразвіян. З цими мотивами ще зустрінемося далі.

На це прибігає син Педь і його оповіданнятворить другу частину діяльзогу. Він оповідає про прихід свята; його оповідання цікаве задля своїх численних побутових подробиць. Сварка Онопрія з жінкою — це третя частина діяльзогу. Сварка повстає через те, що Педоря показується невмілою господинею при печеню паски й пороссяти та варенню яєць на Великдень. Жоврид старається поєднати посварених радою краще приготуватися на Великдень на будучий рік. Реалістичні й жартовливі тенденції різдвяних і великодніх вірш може осягнути тут свій вершок. Немає тут ні сліду з релігійного відношення до Великодня.⁸⁰

Розмова пастухів. З другої половини XVIII в. походить „Діалога іли разговор пастирій“. Тут виступають два пастухи Свирид і Овдій. Розмову починає Свирид:

Хвала-ж Богу! Виоралисъмо сіно в годину,
Як то вівці, товар, так і всю скотину.
І овечки гарненько в коняру загиали
І рогатому бидлу сіна подавали.

Поки не прийшла пора вечеряти, зостається трохи часу поговорити. В розмові стверджують, що діждалися того, чого не знали і їх батьки. Свирид заявляє, що „сеж не тільки діється в нашім краї, — он закурилось іще і в божім раї“. Бо провинився там старий Буркун Чмира (Адам), що „втокмив весь розум в молодиці і вкусив тієї, що не велів Біг, кислиці“. За це вигнав його Бог з раю. Овдій признає, що це сталося „котузі по заслuzі“, бо

от наробив халепи, що-за одну кислицю

Запер всім людем до раю граніцю.

Свирид. Хиба-ж у його їсти не було чого?

Е, було всього доволі, та що нам до того!

Ет, та в його руках були яблока і груші!

На це зауважує Овдій:

Отто так, як кауть: хто, кає, кислиці поїв,
А нас оскона напала!

Ліком на це уважає Свирид терпіння, „поки змилується божая воля“. Бо кажуть, народиться дитина сама з своєї волі, „що й визволить нас із сеї неволі“. Доброго чосу завдасть вона дідькам „і старшому анцибулу утре добре носа“.

Овдій. Ой, колиб нам, Свириде, сього времени дождати.

То-б не взяла нас гівняйська мати.

Свирид. Да вже! Коли не ми дождем, дак добрий люде,
А вже те, що Біг сказав, то так конче буде.⁸¹⁾

В цій розмові пастухів є багато натяків на сучасне політичне життя України. В розмові скаржуться пастухи на тяжкість з причини народного перепису, розпорядженого Цезаром Августом, але під цим переписом, який прикріпив народ до землі, треба розуміти указ російського правительства з 1763 року заборонює селянам переходити від одного поміщика до іншого.⁸²⁾ В такім разі діяльог написаний по 1763 р.⁸³⁾

Сон і на передодні Великодня. З змістом розмови пастухів споріднені вірші на Великдень, написані до 1786 р., найпізніше в цім році. Знайшов їх О. Сластьон між наказами духовної березинської управи й указами за 1786 р. в куті церковної комірки в Красилівці, чернигівської губернії, козелецького повіту.

Щоб зміст не втратив своєї природності та правдоподібності, він прибавив форму сну автора чи діяльника, що

У пятницю увечері наївишся кваші,
Да з своєю Педорою ліг був спати в піддаші.

І приснився йому покійник дід, що почав докоріти йому, чому його Педора з огляду на рокове свято не змазала припічка. Коли оповідач, злякавши, запитав, яке свято, дід повів його на високу гору до грубого дуба, на якім висів задушинець:

Сей, каже, покійничок звався Буркун Змира
І знає усю церковну рахубу доинира.
Як же, каже, у Спаса обмаль грошей стало.
Дак він і його продав, лиш у лад не припало:
Він, каже, сіромаха в чіпчику родився,
Да легенъка-ж йому і смерть: спильцем задавився.

Так бачимо Змиру в ролі Юди зрадника. Його

Душка бачить, що вже їй більш не видати світа,
Кинулась була вгору шукати дороги.
А ж но верівкою міцненько заплеліся пороги.
Так, каже, вона на час поспішилась,
Як блоха скрізь рядно, скрізь штани пробилася.
Зараз йому потекло до ніт ручаями.

Коли поглянув назад,

 аж друга ірочвара:
Смерть із дідьком чвалас мов возиків нара.
На дідьку кожущина вся на шматки порвата,
Роги в неклі позбивані, хромає до ката,
Нігти з лан позлазили, скрежече зубами,
Сизенький мов журавлик, — знати, бито киями.

А смерть мов бубон, гола, собою невидна,
Боса, простоволоса, ізгорбилась бідна,
Насокою ұмазалає, ребра кругом знати,
Очей, ушай і носа притъмом не видати.
Касенем піднершилась, скаче мов по купі жаба.
Лині витріщила зуби, ічербата мов баба.

Обидвое ляментують, де їм подітися, хиба піти втопитися у болото. Смерть збирається купити віз і ходити за добичею по рибу в Крим. Оповідач запитав, „відкіль їм лихо се стало“,

Може їх гонять на лід Дніпра полонити,
Або во армію до Криму волів гонити,

Й довідався, що смерть, не вдоволившися багатим жнивом поміж людьми, де „по сто душ в один кус глотає, мов косарь з вагана галушки метає“, стала така ласа, „що одважилася була углонуть і Спаса“. За цеж і поплазували „по зубах хрестом“ анципера, батька смерти й дідька.

Бачати його молодці, що біда куриться.
Мусіли, як од жару блохи, розлетіться.
А смерть була у грубі, сковалася з тривоги. –
Дак Єва, її появивши, вивела за роги

почала так „місити“ її по ребрах, що дідько хотів боронити її.

Ну-ж Адам, учепившись на лігачем бити,
Поти бив, поки роги мусіли злетіти.

З такої то причини плачуть смерть і дідько, „а христяне в небі плють, гуляють, скачуть“.

Коли оповідач так заглядівся на це диво,

Аж но зза гори мелькають в ярмах волики рижи.
Отто я думав, що Христос з плугом іде орати,
Тілько-ж дудка заграла, цу, я став гадати:
Може, каже, перезва до свата котиться.
Аж но янголія возами тациться.

А се, реку, яка манія, спітався,
 Аж но, каже, Великдень в гості к нам прихався.
 Віц, каже, з Русалиму мався давно бути.
 Да лихая халепа як узяла дути,
 Отто він на тім боці очідав дороги,
 Аж покіль не грінулл Дніпрові пороги.
 Я, правда, догалався, що ге свято буде.
 Як жіпки красять яйця, паски ліплять люде.
 Да спітавинись збоку, почав пізнавати,
 В якім возі пан Великдень зволить прибувати.

Він „крашанками мов цвітом довкруги укритий“. На нім „жупан з китайки, у бока гаман зяє“.

Ковбасою волики стиха поганяє.
 Чижмачки боброві, онучки шовкові,
 У вигулярній шашочці й ермолук новий.

На руках повно перстенів, „має корогвою. Як ясна зоря, так пригож собою“. Веселим оком глядить на всіх і тихенько співає пісеньку, в якій докоряє Юді, що „поквапився на гроши“, щоб його „вкруг потилиці обіли воші“. З грошей не мав користи й не вспів пропити їх, але за це мусить терпіти в пеклі, де будуть йому

з плечей полося здирати,
 Шоб у кожинцях Ірод міг по пекту скакати.

Разом з ним буде „в одній сутязі смолу возить до пекла“. „Гнався за славою, як за зайцем“, а „удавився грошовим окрайцем“.

Почувши це; схаменувся оповідач, прокинувся зо сну, почав „Педору ліктями під боки торкати“:

Годі, реку, нам хропти, — пора вже вставати.
 Уже, бачу, нам завтра кваші не наварити.
 Лиши треба хоч гречану наску замінити.

На це заявила Педора, що вона думала вчора розчинити, бо всі люде йшли до млина молоти на паску, а її мати нераз говорила,

Що Великдень млиновим колесом віїжжає.
Колядки, каже, тоді угадати.
Як свині од ножа стануть голосати.

Далі признається Охрімові, що немає у них сала. Це й дає нагоду декляматорові просити паразвіян позичити ковбас, бо у нього й так свиня поросна. „Як наведе свиня кабанів, будуть з ковбас кросна“. Половину полишить, а за другу половину придбає тютюну й горівки. Тоді запросять і зібраних „на ведерце браги“.

Як витріщить очі на мене ваша ласка.
То в мене при іолі буде й сало й ковбаска.
А ми з Педорою змелем то смачпенько. —
Скажем: Хто дав, нехай той святкує леченсько.⁸⁴⁾

На думку Сластьона автором цих віршів був дячок красиловецької церкви Микола Мозалевський, що вмер 1793 р. Назвище „Змира“ в цій місцевості й до сьогодня поширене. „Без сумніву наш вірш відноситься до одного з предків Змир, цієї ділової і заможної сьогодня родини козаків“.⁸⁵⁾ З цього приводу запримічує М. Петров: „Тому дуже можливо, що автор вірші, називаючи Юду зрадника Буркуном Змирою, разом з тим мав на думці й живого дерилюда та глитаю Змиру. А що цей Буркун Змира або Чмира фігурує і в різдвянім діяльогу пастухів, граючи тут ролю прабатька Адама, треба думати, що обидві ці вірші написані в одній і тій самій місцевості, а може й одним автором. Бодай лексичний склад обох творів досить вищуканий і незрозумілий, один і той самий. Крім імені Буркун Чмира або Змира в обох віршах стрічаються однакові вислови: чимчикувати, дошнира, пасока, пазувати, халазія, кросна й т. ін.“.⁸⁶⁾

Поминаючи навіть той бік питання, чи текст вірно відчитаний для друку або чи в рукописі маємо діло з доброю копією оригіналу (багато місць в тексті не промовляє за такою вірностю), треба сказати, що зазначені Петровим подібності вказують лише на спільну, так сказати-б, літературну школу, в данім разі

на літературне наслідування. Бичислені Петровим вислови настільки поширені в Лівобережній Україні, що на основі їх зовсім не можна привязувати віршу чи діяльог до даного села чи навіть повіту.

На спільність, так сказати-б., літературної школи вказує ще та обставина, що у вірші стрічаємо порівнання з такими добре відомими нам з школлярської нужди вошами та блохами, що подібну поетичну картину Великодня в чисто українськім сільськім смаку, як у вірші, опублікований Сластьоном, бачили ми вже у великоднім діяльсгу для 24 учнів з 1730 р. І саме ці спільні риси вяжуть вірші-орациі школлярів і дячків з описами школлярської нужди та школлярськими вигадками з різдвяними й великодніми віршами в найкращім розумінню цього слова.

Психічна основа гумору в різдвяних і великодніх віршах. На психічну основу гумору в різдвяних і великодніх віршах зложилися ріжні складники. Поперед усього важну роль відограла тут гумористична жилка в українського народу, схильна до пародіювання, як на це вказують пародії молитов, колядок і т. ин., зокрема під впливом веселого святочного настрою. Своєрідне життя школлярів і мандрівних дячків, котрих обставини їх життя заставляли робити близьким те, що одно другому було протилежне, й розєднувати таке, що було подібне, допомогло витворити те середовище, серед якого повстали різдвяні й великодні вірші. Школярі й мандрівні дячки мали більше чи менше знання церковно-славянської мови, тут і там полизали й дещо латини, а добре знали живу народну українську мову. Тому вони були в силі писати народньою мовою на важні теми, а церковно-славянською про менше важні річи. І вже в такім відношенню до тем є початки пародії й жарту. Коли-ж додати до того багате пригодами життя авторів і декляматорів вірш і їх схильність та спроможність до видумок з одного боку й тісний обєм змісту різдвяних і великодніх вірш з другого, легко зрозуміти, чому в своїм дальшім розвитку різдвяна й великодня вірша вільно, гумористично трактує усякі річи,

навіть святощі, і вносить у свій зміст живий політично-соціальний інтерес. Це було те нове, що могла ще принести різдвяна й велиcodня вірша. А що релігійність і сатиричний настрій тяжко погодити з собою, на тіш і закінчився розвиток різдвяної і велиcodньої вірші.

Різдвяна вірша. Первісною темою різдвяної вірші є прогрішення Адама й Єви в раю як причини приходу Сина Божого на світ. Згідно з біблією оповідається тут, як в раю злий дух намовив Єву зісти яблоко з дерева пізнання добра та зла, а Єва Адама, як за це вигнав їх Бог з раю. Народня редакція дас пояснення, чому „Бог прийшов до нас аж сам“:

Бо старий чорт був з Богом
Побратається та й розгуливсь;
Надувсь, аж очі йому лізуть рогом.
А він йому сказав: »А вон! а зась!«

По своїм скиненню з неба чорт „зайшов з іншого краю“, попросив Адама в гості, а цей закликав його до раю і „яблука з ним укусив“. А наслідки цього?

Очиувсь на другий день, — аж лихо:
Товариш сорочку зняв!
Адам питав Єви тихо:
»А з ким я вчора так гуляв?«
Не знаю, що були за гости.
Але-ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлості.
Не викупимось ми із сорома!
Бо вже мині погано снілось:
Гуж укусив, аж кров текла.
За мною щось чудне гонилось.
Я ледве, ледве утекла!«

Адам задумавсь, ліг в куточку.
Прийшов Господь. Його збудив
Та й каже: »Де-ж ти дів сорочку?«
»Я, тату, вчора загубив!«
»Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!«

»Прости мені і Єві, Боже,
Бо ми сорочку пропили«.

За це Бог ось як покарав Адама, Єву й чорта:

»Пішов же вони, Адаме, з раю!
Обівся яблук, аж сопеш!
Се так ти доглядаєш гаю?
Без попиту, що хоч, і рвеш!
І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму й нагайку дав.
Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хояїна прибив!
І зняв сорочку і убрання.
Зовсім Адама обголив
І з гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!
Іди ж, проклятий, з блеску миру!
У пеклі дъоготь он горить!
Тепер тобі я витну гиру,
Щоб знов ти, як людей дурить!
Ось одберу і ноги й руки.
Щоб лазив ти на животі.
Нашлю, що есть на світі муки,
І привяжу на обраті!«.

Пішов чорт у пекло, в смолу, де лишився навіки.

А щоб одягнути Адама й Єву голу,
На те Христос родився сам.
Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух;
І Єва в плахті похожає,
І знов радіє дух.

Вірша звертається до зібраних з поясненням, чому в них жупані нові, бо вони — рідня Адама, й поздо-

ровляє з святом, що дає можність скакати й гуляти
хоч що дня.⁸⁷⁾

Всю біду звалює вірша на Адама, на його нестриманість. Почуття сорому походить звідсіль, що в Адама немає сорочки. Щоб одіти Адама та його потомків, прийшов на світ Христос і дав причину до радості й веселості, бо всі одягнені по святочному.

Трохи інакше оповідає про гріх Адама Єви інша різдвяна вірша. Адам умів прегарно гррати на сопілці, „що було як заграє, так аж дерево скакає“. Раз заснув Адам „під кустами, а сопілку положив безпечно під головами“. Підкрався до нього вуж і

Вирвав пиж із сопілки.

Кинеться Адам, — аж дірочки тільки:

Свісь, свісь! Аж не грає.

Тілько спипить, а голосу не має.

Тимчасом він мав вранці своєю грою „Богу на добрий день дати“. Післав Бог ангелів за Адамом. Виявилось, що попсувалася Адамова сопілка. І сказав Бог до нього:

Постій же ти, козаче!

Я з тобою подумаю поступить іначе.

За необережність в обходженню з сопілкою Бог вигнав Адама з Євою з раю. І відтоді

Стала смерть над людьми старшинувати,
Стала вона з янциботом в одну ціль стріляти,
Став люд вянуть, як у зимку свекла,
Поробилися кобзalки де самого пекла.

Перший Каїн підскобзувся, а за ним другий,
Стали вже й добрі люди кобзаться, а не тільки злий.

І саме задля рятунку людей зіслав Бог свого Сина на землю.⁸⁸⁾

Багато з різдвяних віршів має темою поклін пастухів і царів новонародженному Спасителеві, стрічу царів з Іродом і повбивання дітей у Вифлеємі, і то або поодинокі вірші розроблюють поодинокі епізоди окремо або вкупі з іншими. Пастухи змальовані скрізь

дітьми природи й обстанови українського життя. Раз пасли пастухи стадо овець:

Кормок придався зелененький,
Були кошари готовенькі.
Привілля для всего було.

Під вечір два пастухи зосталися при череді, а трьох інших „пішли у вербняжок, бо недалеко був лужок“. Одні й другі запримітили, що небо червоніє, „да ще не так, як на мороз“! Тоді надбіг Явтух, що лишився при череді, з вісткою, що в кошарі зявився злодій. Кинулися всі до череди й побачили, що „в кошарі з края в край шагає таке велике, ще й літає, не чоловік, а бачця, схоже“. Був це божий янгол, що звелів іти до Вифлеєма в стайню і що краще ягня віддати новонародженному Ісусові. Віддаючи його „пані“ — Матері Божій, просили її:

Приймі ти отсе ягнятко,
Щоб не голодне було твое дитятко.

Як запримітили пастухи, „біля тієї пані стояв у жовтому жупані старий, сиденький чоловік, як будьто прожив другий вік“. Це був Йосиф, що „трохи поворчавши, на ухо пані щось шептавши“, відіслав їх у світ сказати, „що се родився Божий Син“.⁸⁹⁾ Ця вірша має риси, спільні з різдвяною драмою, зокрема з вертепом.

Не покидається і тривіяльних рисів для змалювання обставин при народженню Христа різдвяна вірша з початком „Христос народився, щоб мир веселився після Адамова гріха“. Для автора вірші стає „диковиною“ те, що Христос народився в стайні, а не в домі. Гарна, ясненька, кругленька звізда освітила стайню. Пастухи принесли по ягнятку, „на дудки грали, якої знали, та й знов лодому пішли“. Ангели співали так лепсько, що люде й нечували чогось такого гарного. Віл і осел впали навколошки, а три царі по здоровляли Христа „по письменськи, звисока“.

Ще-ж кланялись пізенько,
Просили довгенько :
»Будь ласкав, благоелови нас так,
Щоб жито родило
І війни не було,
Нехай би ми ножки в смак!«

Старенький Їсько радо прийняв гостинці й „по кухлику варенухи, по каганцю сивухи зараз їм підсулив“. А вони „як хліснули, сидячи, й заснули“. В сні божий янгол велів царям обминути Ірода, що, не діждавшихся їх приходу, „мудреців світських, панотців юдейських постягав, щоб йому сказали, прослебезували, де-б Христос родиться мав?“ А довідавшихся, що „в Вифлеємі сеє родиться таке, що рівні не буде йому“,

Він так злякався.
Що й укаявся,
Почувши ті слова.
Побілів, як глина,
Тече з рота стина,
А речі зовім нема.
Скрягоче зубами,
Дереться руками
І вгору надувся чуб,
Очі покосли,
Всього збіспло,
Стойть мов дуб.

А далі закричав, щоб „малих дітей у всіх людей дошнира вибити“. Вифлеємський крик дійшов до самого Бога, що зіслав „кару на Ірода нечупару за дитячу кров“:

Коло очей позеленіло.
Під носом почорніло
Мов у собакп під хвостом:
Очі позападали.
Ковтуни в губі стали.
Щоб не ганявся за Христом.
В потилиці болічки,
По всій спині чирячки,

Л в бровах гниди породились ;
 Уші заложило,
 Рот йому скривило.
 А в заду черви заплодились.
 Різачка докучала,
 У животі бурчала,
 Бо він на двір бігав ;
 Свінки слідом
 Кричатъ гуртом,
 Щоб інвидче сідав.
 Дохтори приїжжали,
 Кров йому нускали,
 Каплі в горло лили,
 Клистири давали,
 Жівіт направляли,
 Та й нічого не помогли.
 Баби шептали,
 Уроки проганяли,
 До пупса клали біль,
 Сонячниці виливали,
 Лихоманку проганяли,
 Покинули митусь на ціл.

А далі згинув.. „Не вміз хліба їсти, пропав без вісти мов у ярмарку собака“. В пеклі „хлище гарячу смолу, кості кусає та й проклинає ту, що родився, пору“. Помагають йому: Юда, Фараон, Орест, Нерон, Максиміліян, Юліян, Арій, Савелій, Діоскор „і всі прокляти, що вели сору з Христом“.⁹⁰)

Може найкраща різдвяна вірша під артистичним і літературним оглядом, подана нижче між текстами в цілості, має загальну радість з причини народження Христа. Змальовані тут Українці обох полів, ріжного віку та стану, з їх флегматичною вдачею, з їх юдою, напитками й одяжею в живім, побутовім малюнку.⁹¹⁾

Великодня вірша. Великодні вірші розвивають лише одну тему, а саме: як Христос вивів праведні душі з аду. Одна вірша починається словами:

Кажуть, будьто молодці
Негодяйки, ледащиці
І цужливі, як зайці.

Однаке автор вірші стверджує, що це неправда, бо

Марія серед почі

Пустлася зо всеї мочі
Плакати на гріб Христів
На Голгофу між кустів.
Поздирала вельми ноги,
Не боялася синагоги
І напала там Христа.
Він же їй сказав зпроста :
»Чого ти, Marie, плачеш?
Я уже воскрес, як бачиш!«

„Мов на пуп жиди кричатъ, що нáрушена печать“.
Підкупили жовніра, щоб збрехав Пилатові, буцім-то
їх зламав кріпкий сон, в часі якого хтось забрав
Христа.

Аж Христос був на роботі,
Попалив зовсім чоботи,
Покіль пекло погасив
І Адама воскресив.

„Куца сатана почула, що і смерть уже заснула“. До-
гадалися і праведники, що зайдла така весела подія..

І Адам сміяться став,
А Мойсей так засвистав:
Прибігає ко Арону
Зділать справку по закону.
А Арон очки надів,
У біблію поглядів,
Не втерпів, засміявся!...

Догадався чорт, що воскрес Христос, „потупив в зем-
лю ніс“ і вибіг на пекельну браму. Аж іде Христос
до Адама.

Брама пала перед ним,
 Мур розсипався, як дим.
 Смерть лежала у куточку.
 Рвали на собі сорочку,
 Надулася і сопла
 І на Бога щось товкla.
 Куцій упustивсь із ляку.
 Круто стало небораку!
 Зараз пекло погасив.

І запитав Христос: „Де старенька баба Єва, що в раю
 вкусила з дерева?“ Чорт уяв кочергу, помішав нею
 у печі й з неї вилізла Єва з обгорілими плечима, а за
 нею й Адам, такий, що „аж Христос спугався сам“.

Обпалився ввесь од жару,
 Ввесь нагайками ізбит,
 З голоду запав живіт.

Адамувесь залився слізами, поклонився Христові
 в ноги, заридав дуже гірко та все поглядав на Єву.
 І відослав їх Христос до раю. Немов малі діти вони

дали із пекла драла.
 Єва на всі жили брала.
 А Адам аж употів:
 Поперед усіх летів.

І пішли за ними до раю: Самсон, що колись був ласиць на сон, Ісус Навин, Мойсей, всі діти Якова, Ілія
 летів при дишлі, Єлісеї, Афет. Авраам помирівся
 з Ісааком і за руки узялись, ідучи до раю, та зустріли
 по дорозі Лота.

Ной старенький натоптався,
 Випив з праці та й заспався,
 А премудрий Соломон
 Задавонив у райський дзвон:
 Затряслюся вельми било,
 Що і Ною догодило.
 Пробудився старий дід.
 Аж зовуть всіх на обід.

Скрива поглядів на Хама
І потяг до Авраама.

Далі йде опис бенкету:

Там носіли всі за стіл.
Подали їм хліб і сіль.
Кожному по чарці пива.
Тут Давид наробив дава:
Приударлив в гуслі так,
Що піпков скакатъ усяк.
Сарра кинула і ложку,
Піднімала гарно ножку,
А за нею і Рахиль.
Лія кинула костиль
І Ревека вийшла з мочі.
Протирала хусткої очі.
Понеслася гопака.
Тут Сусанна із садка
На Данила погляділа
І у танець полетіла.
А пригожая Есфирь
Красну вийняла псалтирь,
Пред Давидом розгорнула,
Да й ігратъ його наткнула
Аж до олтаревих рог.
Засміявся і сам Бог!
Тут і бабки, тут і внучки.
Всі побралися за ручки
І пішли у коровод.

Цікаве закінчення цієї вірші:

Не здивуй, святий владико.
Може для тебе і дико.
Що я вірш таку сказав.
Да і писанки не взяв!
Недоладня наша мова.
Да не збрешем ми ні слова.
Хоч і серце розверни.
То не найдеш там брехні.⁹²⁾

Перенесення людської гудянки між праведників у небі не здивує, коли пригадати, що псальміст Давид усе малюється на церковних іконах з гуслами. А наш народ вяже гру з танцем. Дивніше закінчення вірші, з якого виходить, що віршу виголошено перед високопоставленою особою. Під цим оглядом цікавий переказ, що віршу з початком „Христос воскрес! Рад мир увесь“ виголосили чорноморці перед князем Пат'омкіним⁹³⁾ або запорожці перед гетьманом.⁹⁴⁾

Про авторство цієї вірші замітив М. Петров у новім виданню „Нарисів із історії української літератури XVII й XVIII віків“, що про цю справу маємо дорогоцінне свідоцтво бувшого вихованця київської академії Опанаса Лобисевича, котрий в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому інтерлюдії до його трагедокомедії „Про воскресіння вмерлих“ в ціли видання їх друком. При обговоренню справи авторства цих інтермедій приведено цю цитату й підкреслено, що вона не може відноситися до інтермедій тому, бо поданий зміст запамятаного Лобисевичем: опис Великодня, утеча чорта та смерти й смерть Юди — не покривається з змістом ніодної інтермедії Кониського. „Це змішання вірші з інтерлюдіями — каже М. Петров — важне для нас під тим оглядом, що може свідчити про внутрішній, може генетичний зв'язок вірші з інтерлюдіями взагалі: вона є не що інше, як приложення правил і метод комічних інтерлюдій до святочних привітів і її можна назвати драматизованою віршовою“.⁹⁵⁾ Беручи під увагу, що у вірші приходять вислови, неприличні духовному станові Юрія Кониського, Петров приписує авторство вірші Танському, не без сильного впливу Юр. Кониського на технічне оброблення або форму її.⁹⁶⁾ Поки не знайдено анальгічної вірші з описом Великодня, утечі чорта та смерти й смерти Юди, немає даних спротивитися цій думці М. Петрова.

На зовсім драматичну форму одної великодньої вірші вказав М. Драгоманів, зазначуючи, що такі вірші „можуть уважатися або за початки драми, або за вламки її, або за відлушки церковної драми, коли

не нашої, то близьких нам народів.⁹⁷⁾ Ця вірша оповідає, що коли Юда продав Христа жидам, зажутився цим дуже, кинув срібняки, задушився і явився перед люципером - сатаною в пеклі. Люципер привітав його радо за те, що Юда разом з ним загнав Христа на хрест. За це до судного дня сидітиме разом з ним і питиме ту саму чашу, що й він. От-от приведуть Назарянина й чортові „його грішну душу навіки оддадуть“. По нього післав він своїх вірних воєвод Бинарів і Трубарів. Коли вони так розмовляли, надбігли й закричали його воєводи:

Замикайте, щіпрайте пекельні врата,
Да й нікто не виглядайте з пекла нашого брата!
Ось іде гость, усім нам нерівний,
Господь кріпкий і царь царей грізний!
І множество ангелів його окружають.
А нас куди до його ані мало не допуштають.
Против єдиного ангела невозможно нічого нам чинити.
А на його самого і oddалеку невозможно зритися.

А коли Христос почав зближатися до пекла, почали ангели виспівувати перед ним:

Возьміте врата князя ваша
І оддайте авраамські душі наша!
От іде до вас царь слави.
Котрій сокрушив вінець вашої глави!
Годі-ж вам тут царствувати
І праведні душі к собі забирати! «
І закричав люципер: »Що там за царь слави?
Чи не той, що з розбійниками жида його на хресті розпяли?
Я ѿце за стід собі ставлю врата йому одворяти
І вереї йому покоряти.
Нехай же він іде сюди да й настигає,
А хто із нас дужчий буде, той і барши собі придбає«.
І закричав люципер: »Гей, панове воеводи, Бинарі й Трубари
От тепер же будьте в пригоді ви мині!

Я вас на пораду до себе волаю,
 Як із тим Христом поступати маю?
 Як би оце хитріце зробити,
 Щоб його душу в небо не пустити?!«
 Заморкотали слуги: »Нехай же він іде до неба!
 А сюди нам його отнюдь не треба!
 Хиба-ж ти не знаєш, як він сюди прийде,
 То ввесь народ, зібраний нами, із пекла вийде,
 Ібо він не єсть простий чоловік,
 А Бог, той, що був прежде всіх вік?«
 І закрпчав люципер: »Що-ж він за Бог, що смерти боявся
 І за серебряні гроши, як простий раб, продався?
 Перед смертлю стогнав і па небо волав.
 Даби в злії руки жидам не попав!«

Міжтим Христос зблизився до пекла й темне
 пекло просіяло світлом. Не змігши стерпіти цього світла,
 люципер упав ниць і почав сильно кричати:

Гвалт, напове, гвалт! Пекло пропало
 І сили уже моєї скільки у мене не стало.
 Правду казали, що щарь небесний
 Взяв на себе образ чоловікоlessний.
 І я-ж, скільки недуж, таک не возмог прельстити.
 Що прийшлось мені тепер до віку вічного скорбіти,
 Бо Іван Косматий його хрестив
 І тимже хрещенням і поклоненням мене мудро уловив.
 Я-ж думав на його, що він грішніцій усіх чоловік,
 Аж він — той Бог, котрий був прежде всіх вік!«.

Коли Христос прийшов до пекла, „похрестив
 своєю корогвою по всіх заклепах і поламав вереї пе-
 ред собою“. Викликавши наперед Адама й Єву, ска-
 зав Христос:

Адаме, Адаме! Як тебе далеко яблуко загнало
 І за тобою праведних душ скільки в пеклі пропало!
 Як тобі того яблука вкус показався?
 Я-ж через него на хресті за всіх вас розпився.
 Тепер же ти іди в слід за мною, отеюди ступай.
 Із праведних ніоднієї душі не оставляй,

Соломона-ж не треба з собою брати,
Бо він може крішко дуже мудрувати,
Да і Каїн нехай інле трохи перебуде,
Поки не таковий, а особливий мій суд буде!«

Коли Христос вийшов з пекла, побачив чорт Соломона. Дуже здивувався і сказав:

Хоть од Христа я лиха набрався.
Так за теж бо мині мудріцій всіх чоловік оставил.
Признайся, Соломоне, чого ти інле в пеклі не видав?
Хиба-ж тебе Христос мині на віки вічні подарував?«

На це сказав Соломон:

»Гляди-ж. Сей подарок тобі із лихом вийде.
По мене-ж Христос інле і вдруге прийде.
В перший його приход єсли ти і зостався.
А як по мене в другий раз прийде, то хоч і отчайся!«

Тоді закричав люципер:

»Вибlijте його з пекла в шию,
А коли не хоче, то хоч через силу!«

І тоді чорти вигнали його з пекла та його душа повандрувала за праведними. І всі дивувалися, як „Соломон з пекла вимудрувався“.⁹⁸⁾

Уже М. Драгоманів зауважив, що в цій вірші відразу кидається в очі „живий, драматичний склад. Можна-б сказати, що автор її або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх у віршу, або ця вірша дає нам перехідну форму до драми“. Драгоманів припускав перше⁹⁹⁾. Десять літ пізніше здогад Драгоманова справдився. Іван Франко опублікував з *західно-українського* рукопису „Слово о збуренню пекла“. Установлення Франком тісного звязку ізюмської вірші з драмою це дуже важний історично-літературний факт. „Поперше воно кидає ярке світло на темну досіль (до 1896 р.) й мало досліджену історію такого характеристичного для української літератури жанру, як духовна вірша, й позволяє, так сказати, відмітити сам процес складання вірші,

оцінювати та зважувати ті або інші понуки й погляди її автора, а подруге документи, введені нами в діло при цім досліджуванню, відшукані на величезній віддалі один від другого, один на Лівобережній Україні, другий на галицькім Підгіррю, в закутку, що, починаючи від часів Володимира Великого, аж дотепер жив окремим від Лівобережної України політичним життям, входив і входить в склад зовсім відмінних і під неодним оглядом різко від іншої України відокремлених політичних організмів. Тісний, спадковий звязок ізюмської вірші з великомъю драмою вказує на те, що, не зважаючи на політичний розрив, серед українського народу живі досіль й однородні на всім просторі його розселення не тільки ті давні перекази, пісні, вірування й обичаї, котрі звичайно творять поле етнографії, але живі також ті літературні, книжні традиції, котрі почали бути вироблюватися наприкінці XVI і в XVII в., однаке котрим через різні історичні обставини не судилося розвинутися повніще та зробитися підйомою міцнішої загально-народної культури. Не зважаючи на всю свою скупість і бідність, ці початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт серед українського народу, діставалися в масу, зокрема міську, більше грамотну, та ставали дорогі для неї. І як чеські гусити по побіді реакції, по виході з рідного краю на заслання потішалися тим, що, не зважаючи на те, що втратили весь маєток, все, що для них було міле й дороге в ріднім краю, їм удалося урятувати яко найбільшу дорогоцінність — „Кралицьку Біблію“ і „Лябірінт світу“, — так і Українці, приневолені в другій половині XVII в. покидати ті осередки умовного й культурного життя на Волині, Поділлю і Правобережній Україні, котрі щойно розвинулися, і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували брати з собою книжок і навіть рукописних творів нової драматичної штуки на Україні яко застать дільшого розвитку на ширшій, але все-таки суцільній і однородній основі. Мені видається, що сама така була доля нашої великомъї вірші. Написана в першій половині XVII в. на правім березі Дніпра,

вона швидко зробилася популярною і поширювалась не тільки з риштування, будованого по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або серед церковної огорожі для представлення страждань, смерти й воскресіння Спасителя, але й в рукописах як читання для поучення. Й коли релігійна драма прийшла в упадок, вона скоротилася в Лівобережній Україні у віршу та в цій новій формі живе досіль в народній пам'яті, а тимчасом у своїй первісній батьківщині вона пішла в повне забуття і тільки припадково уціліла в записнім зшиткові півграмотного селянина¹⁰⁰⁾.

Розпоряджаючи трьома новими текстами „Слова про збурення пекла“ з рукописів бібліотеки „Народного Дому“ у Львові, Франко зайнявся пізніше другий раз згаданою драмою в праці „Слово про збурення пекла“, в якій навів текст вірші з своїми поправками та зводний текст драми й далі перейшов до її змісту та будови й основного джерела її, яким є старохристиянський апокріф, відомий під назвою Нікодимової євангелії, а властиво друга частина цього твору, де описується вхід Ісуса до аду зараз по його смерті на хресті, та „Слово на Велику Пятницю“ Євсевія Олександрійського, надруковане в церковно-славянськім перекладі ще 1647 р. в так званім Сборнику сімдесятьох слів у Москві.

Що торкається питання про час і місце написання цієї драми, Франко вернув до своїх виводів. Устні й письменні сліди її збереглися на двох протилежних кінцях української території: в двох повітах харківської губернії і в Галичині, де появляються копії старого тексту драми, копії не старші половини XVIII століття, та все-таки трьох відмінних редакцій, що свідчать про значну еволюцію самого тексту протягом досить значного часу від частого переписування. Тільки в наддніпрянській Україні не віднайдено поки-що ніяких слідів ані переповідок цієї драми. На думку Франка це „свідчить про те, що предки тих людей, серед яких збереглася великородня вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу великородньої драми,

яку зберегли в своїй памяті і при якійсь нагоді, напр. при кольонізації Слобідської України наслідком Хмельницької руйни на правобічній Україні, занесли її з собою на далекі кольонії. В такім разі написання самої драми мусіли би віднести до першої половини XVII в. На це натякає й віршування й форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі¹⁰¹). М. Петров уважає дуже можливим, що „її галицька драма й харківська велиcodня вірша“ мають свій прототип в якійсь шкільній драмі, написаній в київській академії, звідки однаково можна було занести її в різні сторони, з одного боку в Галичину, з другого в Слобідську Україну, де вона могла одержати більше або менше значну перерібку¹⁰²). На основі досіль відомого матеріялу треба сказати, що обидва твердження: д-ра Франка й Петрова — це гіпотези, не підперті доказовим матеріялом.

Апокріфічний елемент в різдвяних і великоцінних віршах. Що торкається останньої вірші, яка повстала з великоцінної драми, крім другої частини Нікодимової євангелії особливо близьке до її тексту те місце апокріфічного „Слова на Велику П'ятницю“, де оповідається про те, що сталося по смерті Ісуса на хресті. Діявол утік до Аду й велів йому позамикати брами. Ад замкнув браму та зміцнив засувами. Надійшли янголи й закричали: „Візьміть, князі, свої брами, візьміть вічні брами, бо йде царь слави“. Ад удав, що не знає нічого, й запитав з середини: „Що це за царь слави?“. Янгольські сили відповіли: „Господь міцний і сильний, Господь сильний у боях“. І запитав Ад: „Коли так, то по що покинув небо та прийшов сюди?“ І сказали сили: „Бо він царь слави й гонить свого противника, щоб звязати його й дати тобі“. Ад виласяв діявола гострими словами й відмовився помагати йому. Тоді Ісус виступив на мідяну браму й розламав її, а також залізні ворота, й вивів душі праведників з пекла¹⁰³).

Є відгомони апокріфів і в інших віршах. В однім „казаню на воскресеніє Христово“ говориться, що „Христос, пійшовши до пекла, пекло розбив, дія-

воля ізвязав і народ людський з пекла вивів. І коли люди йшли із пекла, котрих Христос визволив відтіля, йдучи, скакали, веселилися, грали, ликували”¹⁴) А знов про Ірода читаємо в учительній євангелії псевдо-Мафія з рукопису XVII в. таке: „А проклятий ірод погано загинув: наслав на нього Бог люту коросту, ії так беззаконний з тим опух і розсівся”. В іншім місці стойть, що „того Ірода короля черви живого на його королівськім престолі розточили, а його душу чорти до пекла на вічні муки запровадили”¹⁵). Подібних аналогій можна навести більше.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діялььоги з сатиричним забарвленням. Уже в розмові пастухів Свирида й Овдія маємо натяки на політичне життя України половини XVIII століття, бо пастухи скаржаться на прикости, які втали на населення України з причини перепису. Риси суспільної сатири слідні у великородній інтермедії - діялььогу, де виступає двох селян Жоврид і Онопрій, Педора, його жінка та його син Пель. Селяне нарікають на свого пароха, що завів обовязкові пости, ходження до церков, поклони й заборонив навіть курити люльку. При тім згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав гуртом на спільній сповіди й не притискав парахвіян. В побутовім елементі різдвяних і великородніх вірш нерідко пробивається і сатирична струна.

І взагалі в українськім письменстві XVII й XVIII столітті маємо деколи твори в формі діялььогів, хоч ці діялььоги зовсім не призначувалися для вистави на сцені, а тільки для декламації і читання. Однаке й вони не лишалися без впливу на вироблення драматичної форми. А коли вони мали гумористичне й сатиричне забарвлення, набирали такого самого значіння, що й сатирична побутова комедія. В такім разі вони ставали завязками української сатиричної побутової комедії.

Літературна діяльність Івана Некрашевича.

Під цим оглядом представляють немалий інтерес віршові писання Івана Некрашевича, зложені в реальних умовах українського життя і приложені до його щоденних потреб. Іван Некрашевич прийшов на світ при кінці першої половини XVIII в. в селі Вишенках на Чернігівщині, наскільки вказувала-б на це та обставина, що 1763 р. яко студент київської академії відав промовою київо-печерського архимандрита Зосима Валькевича у Вишенках. Видко, що Некрашевич був родом з цього села, де його батько був парохом і де Іван яко студент пробував під час вакації. Коли пізніше став священиком в тім самім селі, нераз користав з своего ораторського таланту, виголошуочи промови перед високопоставленими особами, головно перед київським митрополитом Самуїлом Миславським, і виaproшуючи собі ріжні ласки. Ці промови уложені латинською або тодішньою нашою книжною славяно-українською мовою.

Також славяно-українською мовою почав Некрашевич складати свої вірші. Що не можна відмовити йому поетичного таланту, доказом цього може бути переспів „Отченашу“, яким кінчиться його „Споръ души и тѣла“ з 1773 р.:

. Отче наше иренебесный, твоя воля съ нами
Всегда да будеть, также владѣть сердцами.
Имя да святится въ настъ и царство да прійдетъ.
Да съгъю лукавый врагъ болиъ настъ не обидетъ.
Оставъ намъ наши долгъ, да и мы оставляемъ:
Избавъ отъ лукавыхъ, да тя прославляемъ.
Дааждъ намъ хлѣбъ небесный твой всегда чисто ясти.
Да омерзъютъ отсель всѣ мірскіе сласти.
Безъ тебе-же не можемъ мы, твое то есть дѣло.
Очистить тѣло отъ сквернъ, здѣлать, какъ сиѣгъ, бѣло.
Душу-же оевитить себѣ въ иконоще вѣчно
И жить въ ней какъ бы въ небѣ всегда самотично.
О Боже, здѣлай сія, притѣжно молюся.
Да изъ славы твоєя въ вѣкъ онъ насыщуся.

Яко твое царство есть и сила и слава,
Да введеть въ оное насть твои рука права.¹⁰⁶⁾

Некрашевич писав деколи віршом і листи до своїх знайомих, напр. до Івана Филиповича. Один вірш написаний з приводу того, що Филипович, писарь чернечого двірця у Вишенках, не звернув Некрашевичеві позиченого каламаря. Той самий Филипович став пізніше гніденським священиком і добрым сусідом-Некрашевича. В одному листі з 19 грудня 1791 р. Некрашевич запрошує до себе в гості Филиповича, його сина Петра й дячка Степана Кринницького:

Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками.
Просим до нас хотя на час приїхать святками.
Будем гулять і зухвалити рожденного Бога:
Уже од вас просто до нас зроблена дорога.

Заспівають хоч над чаєм, випіють калинівки, поговорять, а з ними разом і жінки. Бо й так у святочний день треба спочити. Правда, в них у свято більше роботи ніж у будень.

Да вже з того нам такого не розсіється лиха.
Треба святом з кумом братом ногулять ізтиха.
Приїжжайте, поздравляйте, щоб нам дочекати
Веселенько, здоровенько іще празнувати.
А ми разом усі скажем із вами посполу:
Більш не вмієм, що запієм, не ходили в школу.
Сидем дружно всі окружно за столом у хаті,
Хоть не пансіко, да й нехамсько будем розмовляти.
А між тими річми веими то чим зайдати,
То по чарці, то по парці будем зашпвати.
Розгулявшись, розмахавшиесь, того іще й мало.
Виним опить, хоть і по пять, аби тілько стало.
Як не стане, то дастане батько або мати,
Однак чесно і нелесно, не виженем з хати.
Насидівшись і напившиесь, розходиться станем:
Хто із нами, а хто з вами, усі разом грянем.

Нехай кождий пізнає, як в любові треба жити, бо попи повинні зробити всім шлях до неба. Кождий вірить ділам, а не словам.

Так зробімо, научімо хрестян любо жити:
Самим ділом введем сміло у небесні кліти,
Будем з ними вічне всіми в небі кучувати,
Пиво пове з ребр Христових будем понівати.
Писав Іван, бо вміс сам, — півчишевя у николі:
Годі писать, як прозивасть, він вам всім знакомий.¹⁰⁷⁾

Свій приїзд на іменини Филиповича заповів Некрашевич таким листом:

Отче Іване гніденський, возлюблений тезку,
Їдем на іменини, очищай нам стежку.
Ожидай же, здоров був, із своїм патроном,
Посажай нас до стола за новим ослоном.
Добрењкою почастуй великим стаканом.
То будем ми тебе звати милостивим іаном.

Горівкою має частувати, поки її стане,
Щоб знати хоч третього дня вашого натрона.
Як не вгадаєш куди і встать із ослона.
Тоді то сполати, сполати будем глаголати.
(), щоб же ти до віку дійдав панувати.
Писав тезко з тезкою, з зятем і з сестрою,
Поздоровляємо вас віршею такою
Місяця небесного сьогож таки року.
А числа, що у книжці написано в строку.¹⁰⁸⁾

З місяця лютого 1789 р. походить його сцена „Ісповід“, взята з тодішньої священичої практики. Як виходить з сцени, попередники Некрашевича сповідали селян усіх разом. Некрашевич завів у своїй парахвії сповідь кожного зокрема та сповідав не тільки з явних гріхів, але й з грішних замислів і бажань. Непризвичасні до цього, парахвіяне обурилися на нього. Сцена писана так, що сповідник говорить славяно-українською мовою, а парахвіяне відновідають живою українською мовою. Коли першого, що сповідається, упоминає священик, щоб нічого не скрив перед ним, він не тільки не кається, а гордо вихваляє себе:

Щож я коли зогрішу, я не так, як люде.
 Що пшишій ледаю да її ще звягать буде.
 А я хліба да соли не збавив нікого:
 А більше яких гріхів не чуюсь нічого.
 Горюю да бідую, хоч хліба не маю.
 А ніколи нікого я не позиваю.
 Ой, чи я-ж би бідував, як тепер бідую.
 Як би хотів грішити, занять річ чужую?!

Священик уболіває, що людина, яка сповідалася, не признається, чи не вкрала чогось, чи не лінувалася ходити до церкви, чи не божилася, надурно не клялася, не обдурила, не осудила, не була пяна над міру і т. д.

Жінку запитує сповідник, чи неїздила коли шукати ворожки, щоб довідатися, яке місце щасливе під будову хати, а далі, чи не робила богозневажливих жартів на весілях. Сповідана не признається до таких гріхів:

Ні, отченьку, я чесна й роду не такого.
 Як пшишес буває матки й отця злого.
 А мене бо навчили отець мій і мати
 Колядівок і шедрівок. Бога зухваляти.
 Говію я що року, п'ятіньку піаную:
 Ні їм, ні ю, ні роблю до вечора в тую.
 От брізнуло на губу, як спр одкідала:
 Чого я не робила, ввесь рот полоскала...
 Ісусе, прости мене грішну таю.
 А більше я на собі нічого не чую.

А коли на таку самохвалибу й упір запримітив сповідник, що один Бог без гріха, а ввесь світ, отже й вона, грішить, відрізала жінка:

Разві ти, напотченьку, по собі се знаєш.
 Що ти у мене гріхів так довго питаєш?
 І ще-ж хліба за те гріх, що брехнеш, панотче.
 Губою немитою, сеж діло охоче.
 Я-ж таки не все її бренду, я чесна собою.
 Десь ти но злобі почав так крутити мною!

Духовник покинув би священство, колиб не боявся гріха, бо ніяк неможливо „невъжовъ исправить“.

І дівчина не почувається до гріху :

А я що зогрішила, що я можу знати?
На вечірки не хожу, не пускає мати.
Шість раз мене і торік моя мати била
За те, що на вулицю разів з нянькою ходила.
Єдин тільки раз колись пісню заспівала
Да й вигнала із хати, що й не почувала.
Всеж тепер добре роблю, у гріхах не чуюсь,
Од тій доби й досі ѿсе я шануюсь.

Вкінці упоминає сповідник дітей, щоб не крали, не були вперті, не брехали й це билися, а вони на це:

Чи ще-ж і ми зогрінним? Ні, отче, нічого :
Молимось, бем поклони, нічого худого.

Обурилася громада :

А щож то піп наш почав всіх нас так нуждити ?
Доки-ж уже ми йому будемо терпіти ?
Сек уже на сповіді й брехню завдаває,
Коли сказає хто йому, що гріхів не мас.
Ощечаж пак! А де йому гріхів таких взяти ?
Як нічого не грішив, щож має казати ?
Чи то ми так гріннимо, як і інші люди ?
Да, аби були люди, а піп у нас буде!
І його-б ми за пона всі посподу мали.
На проскури-б носили й його-б піанували,
Нехай би він перестав тілько мудрувати.
Щоб так поодинцю все всіх нас сповідаги.
І ще-ж колиб перестав мунтрувати в причасті,
Що од світи закавраш одрізав у Насти.

Сповідник намовляє парахвіян, щоб ішли за ним, а не він за ними. На це громада :

Коли-ж так, дак ми тебе всі будемо слухати,
Да позволь сивуху нянько да табаку нюхати.
Розкажуй тоді, що хоч, бо ми всі слінні,
Не знаєм, чи за гріхи есть кары який.
А ми будем пильниченко на ѿсе те мотати.

Чи ні станем хоч трохи гріхів пізнавати.
 Тепер же, хвала Богу, прийшов цієт великий.
 В церкві не будуть хиба самій каліки.
 Котрий не був через рік, тепер побувас.
 Хоч унечре, коли піш людій сноўдає.
 Очі предере свої, побачить все зле.
 Що, як, коли зогрішив, хоч слово икес.
 Її Богу, показаєя, жінки і чоловіки.
 Щоб у тебе з Христом царствувати павіки.^{10*)}

З 1790 р. походить жива сцена з природи „Ярмарок“, написана чистою народньою мовою.

Просьба на попа слободи „Не руш мене“.
 Близький змістом, формою й ідеєю до „Ісповіди“ Некрашевича віршований твір, відомий під назвою „Замисл на попа“, „Супліка або замисл на попа“ або „Просьба на попа слободи „Не руш мене“ од парахвіян“. ^{11*)}

На думку М. Петрова „згадка в однім з варіантів псевдонімної назви слободи „Не руш мене“ вказує на відому нам девізу самого І. Некрашевича, якого тому правдоподібно можна уважати автором і цієї супліки або просьби, попсованої олісля переписувачами“. ¹¹¹⁾ Щоб здогад М. Петрова був ясним, треба переповісти ось тут те, що оповіли йому про Некрашевича вишенський парох Ф. Яновський (вмер 1900 р.) та його свояк-професор київської духовної академії Ф. Міщенко. По їх оповіданням Некрашевич був ріжносторонній, розумний і витривалий. Місцеві перекази кажуть, що він знат добре столярське діло й між іншим зробив для себе бричку з таким написом ззаду: „Не руш мене!“ ¹¹²⁾

Щодо свого тону та складу „Просьба“ близько споріднена з „Ісповідю“ Некрашевича й оповідає далі те, на чим урвалася „Ісповідь“. „Просьба“ малює невдоволених селян на пароха за те, що до нього не можна й приступити й що він карає їх за провини проти віри й моральності. Тому вони звертаються до місцевого дяка, з проханням написати для них прохання до владики, щоб усунув з їх села цього попа. З церковно-релігій-

ною справою сплітається і соціальне питання, а ціла „Просьба“ повна цікавих побутових подробиць. Щоб вийти з трудного положення, хитрий дяк уложив скаргу великомовним і темним стилем. Зрештою за радою старих досвідчених людей селяне занехують цю справу, бо „він не сам се крутить, але його пан сотник учить“, котрий „його сюди й втоптав, да за його свою годованку віддав“.

Під літературним оглядом треба „Просьбу“ поставити далеко вище від „Ісповіді“ Некрашевича. Тут світогляд автора ширший і глибше змальований підклад речі. Колиб справдився здогад Петрова, що „Просьба“ є твором Некрашевича, вона походить в такім разі з 90 рр. XVIII в. і мало що випереджує або ж зовсім не випереджує перших пісень знаменитої „Енейди“ Котляревського.

Замітна річ, що подібний напрям, як проявився в „Ісповіді“ Некрашевича та „Просьбі“ інших таких писаннях, бачимо також у „Подільській епархіяльній містерії“ з кінця XIX в.¹¹³)

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. В західній Європі найбільше поширені й популярні містерії від давніх давен переходили в народні маси й відгравалися по селах у скороченій і зміненій формі відповідно до спроможності зrozуміти її відповідно до потреб сільської публіки. Такі народні релігійні вистави в менше або більше розвиненій формі існують і в наших часах у Франції, Італії, Єспанії, Швейцарії, а зокрема в південній Німеччині й тирольських краях. А знов на Україні „раз виставлена й вивчена драма немов стала добром учеників, які вживали її опісля для своїх особистих цілей; в роскішне українське літо розійдуться воїни невеличкими групами по селах і хуторах і, живучи справжніми дітьми природи, з дия на день, повторяють драму свого учителя у багатих або заможних селян, козаків або сільської шляхти. Таким робом

відбувалася незамітна пропаганда духовної драми серед народу України, народжувався смак і любов до подібного роду задоволень, а рівночасно зближення з народом улекшувало можливість увільнення драми від схолястичних пут і відсвіження її місцевими елементами. З цього боку ці літні прогулки бурсаків, цей спів духовних кантів і вистава шкільних містерій по селах мають важне значіння в історії старовинного духовного театру. Ім завдячує він свою популярність на Україні, а виключна зачікненість духовних вистав у заіконосницькій академії або на придворній московській сцені немало вплинула на швидкий упадок духовного театру на півночі".¹¹⁴⁾

Поза інтермедіями й діяльогами такого ж характеру мало було в досіль відомім давнім українським драматичним репертуарі поважних драм, які могли б чимсь зацікавити народні маси. З драматичної спадщини Дмитра Тупталенка-Ростовського могла такою бути найшвидше Різдвяна Комедія з її живими українськими народніми типами. Найживіща сцена цієї драми це розмова пастухів. В цих пастухах видно земляків автора драми, безпечних і наївних Українців. Один з них Борис береже отари, а два інші відійшли до Вифлеєма за харчами. Коли вони вернули й почали вечеряті, почувся чудовий спів; згодом запримітили вони, що це співають якісь дивні істоти на небі. Почали сперечатися про те, хто вони: один каже, що це пташки, а другий, що „невеличкі діти“. Коли янгол зявився з своєю вісткою, вони здивувалися немало, що такий воєвода прийшов до них особисто. Янгол пояснив, що „той, котрий є пастухом для всіх пастухів, очікує вас, пастухів“. А вони простодушно почали допитуватися, чи не треба йому якось поклонитися, принести дарунки так, як нашому князеві і т. д. У вертепній драмі янгол будить пастухів, щоб славили всюди народження Христа. Далі бачимо споріднені мотиви з різдвяною драмою Дмитра Тупталенка. За сценую двох пастухів веде таку розмову:

1 пастух. Грицьку?

2 пастух. А ю. Прицьку?

1 пастух. Вставай хутенько,

Вибери ягня маленік!

Да хутко підем ген-ген на гору,

Може ще й ми поспіємо в пору.

Хор співає за сценою „Слава буди в вишних Богу“, а пастухи приносять ягня в дарунку Христові:

1 пастух. Отсе-ж і ми, Паниченьку, до вашої таки мості,
Як сам бачиш, Грицько з Прицьком припхалися
[в гості...]

І ягнятко принесли із сільського стада.

Нехай буде здоровая вся наша громада!

2 пастух. Да годі лиш, Грицьку, тобі тут блеяти,
Да нумо поздоровляти,

Може кому чи не час й до стада чухрати.

1 пастух. Як так, то бувай же, Паничу, здоров,
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові.
Да із цих чижмачків обулася в сапянові.

Благослови-ж сей подарок від нас прийняти!¹¹⁵⁾

Крім того як у різдвяній драмі Тупталенка, так і в пізніших, що брали мотиви з неї або її джерела, приходить сцена з вояками, що в' словляють свою звірську готовість строго вибити дітей, з високолетними промовами магів, усюди бачимо передсмертні муки Ірода, коли до нього приходить смерть, чорт чи пімста, та його скинення до пекла.

Такі спільні мотиви ведуть нас до найбільше поширеної й любленої на Україні драматичної вистави у давніх часах — до українського вертепу. Це дуже оригінальна композиція з поважної різдвяної драми й інтермедії. Однаке замісьць живих осіб виступали у вертепі ляльки у відповідних костюмах, а розмови виголошувала людина, уміщена за вертепною будкою, невидна для публіки, що (людина) порушала ляльки на сцені відповідно до акції.

Про ширителів вертепу каже митрополит Евгеній, що „в часі Різдвяних свят добірні студенти й ученики

ходили по домах з звіздами, з вертепом або райком, виставляли ляльками Різдво або Воскресіння Христа, однаке опісля полишили ці вистави цеховим майстрям, а замість того виставляли діяльоги, драми й говорили привітні промови".¹¹⁶⁾

Вертеп в західній Європі. Вертеп повстрав з комбінації релігійної різдвяної драми, витисненої з костельної огорожі на міську площа, й зовсім світської лялькової гри. Характер цієї релігійної драми вже на початку XV в. ілюструє досить те, що 1416 р. в часі базилійського собору англійські представники собору гостили духовних отців бенкетом, на якім їх блазні та слуги забавляли зібраних прелатів — різдвяною драмою, переведеною вже зовсім на світський стиль. І так Йосиф трактувався тут яко комічний старий муж молодої жінки, пастухи жартували собі з нього й поштуркували його; Марія кликала молодих няньок, щоб колисали дитину, але вони воліли танцювати з парібками й т. ін.

Вертепом називалася переносна скриня, декорована як Вифлеєм з яслами та з дитиною Ісусом в них, з Йосифом і Марією, з волом, ослом і пастухами; дальнє маємо прихід трьох царів, сцени з Іродом, з жидами, вояками, чортом і смертю, а решта все типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами й пісеньками, з виставою ріжних національних костюмів і танців. Зразу дуалізм цих складових елементів проявлявся тим робом, що тільки та частина драми, яка була основана на євангельських переказах, відгравалася при помочі ляльок або й вона навіть не вся, бо трьох царів, пастухів і жидів гралі живі люди, однаке швидко справа стала простіща та всі ролі перейшли на ляльки. Дуалізм між деревляними й живими акторами перенісся в середину самого вертепу, він одержав два поверхи: в горішнім поверсі стояв Вифлеєм і ясла, а в долішнім місто, Іродова палата, площа, на якій ляльки відгравали сцени чисто світського змісту. По всякій правдоподібності вертеп цієї форми повстав у південній Німеччині^{117).}

В Польщі інтерлюдійна частина шопки (бо так тут називається вертеп) це ряд неповязаних з собою сцен, в яких виступали перед очами зібраної публики ріжні типи з найближчого оточення. З збереженням характеристичних прикмет їх говору, манер, своєрідних поглядів виводився краковянин, карпатський гірняк, німець, жид — оригінальна панорама „племен, народів, станів“.

Звізда. Разом з вертепом носили звичайно й звізду. Це є ліхтарня з грубого, перемашеного паперу, від якого йде шість великих рогів або промінів на всі боки; сама ліхтарня укріплена на високій жердці непорушно, а проміні при помочі блоюку та протягненого від нього шнурка вертяться довкола своєї осі. На однім боці ліхтарні нарисоване кругле людське обличче або сонце, на другім — поклін магів або щось в цім роді. В середині вставлена свічка, що освічує як ці фігури, так і цілу ліхтарню. Носителі звіздн співають колядки.

Ходження з звіздою в західній Україні відоме було вже 1680 р. Рукописний відділ „Національного музею“ у Львові переховує „Тріодь“, де на трьох картках з початку й одній кінцевій містяться зразки української набожної пісні з другої половини XVII в. Ці пісні вписані до Тріоди в містечку Стара Сіль Хвейдороем Рясновським, родичем з Дунаїв з під Рогатина.

Між текстами вписаних тут набожних пісень є між іншим такий:

Лигелі, співайте,
Честь Богу оддайте.
І ми з настирми спішімо,
Уклінє Бога приймімо.
Пророки прорекли,
Честь Богу принесли,
Шо си зволив народити,
З чими на землі прожити.
Скочмо за звіздою
Всю дружиною,

Де світлість луча сіяє;
 Нех наше серце співає:
 Алилуя, слава,
 Честь Богу і хвала, що ...
 Ото днесъ співаймо,
 Родженого вітаймо, що ...¹¹⁸⁾

Поруч з текстами набожних пісень вписані тут і кілька різдвяних вірш-ораций, з яких одна починається словами:

Вже, діти маленькі, вже си собираїте.
 Христа народженого в яслях витайте!¹¹⁹⁾

Справа часу появи вертепу на Україні. Коли взяти під увагу з одного боку загадку про звізду та з другого зазначеній початок різдвяної вірші-орациї, є всяка спокуса бачити тут ствердження, що вже тоді в західній Україні був відомий вертеп, хоч може ще й не під цією назвою. Що найдалі на кінець XVII в. треба віднести появу українського вертепу, доказом цього крім вірші, що стоїть у близькім звязку з вертепом, є ще те, що вертеп українського походження вже в половині XVIII в. був відомий у Сибірі, куди занесли його єпископи Українці, починаючи від Філотея Лещинського (1702–1722), та його наслідники, Українці й пристрасні любителі театру.¹²⁰⁾ Текст цього вертепу заховав і досіль прикмети української мови й українського віршування і він затратив майже зовсім другу частину, комічні, побутові сцени, але перша частина, біблійна — це зовсім відмінна і старша редакція від тексту українського вертепу, відомого з тексту Маркевича-Галагана.

Обидва тексти: Маркевича й Галагана сходяться в основних точках. Більша ріжниця замітна в побутово-національній частині, а в першій релігійно-біблійній частині ця подібність місцями рівняється дословності. Доказів, що свідчили-б про глибоку давнину текстів, у них немає. Правда, запорожець співає пісню:

Та не буде лучше,
 Та не буде краще,
 Як у нас та на Україні.
 Що не має жида.
 Що не має лиха:
 Не буде ізміни!

Цю пісеньку „Історія Русів“ прикладає до часу Чорної Ради в Ніжині й до вбивання тодішніх дуків „черню“ і наводить кінець її так:

Нема іанів.
 Нема ляхів:
 Не буде її ізміни. ¹²¹⁾

Однаке ця пісня запорожця вказує тільки, що первісний текст цієї редакції вертепу повстав не раніше другої половини XVII в., за те є більше даних, що він повстав геть-геть пізніше.

Саме слово вертеп приходить в уривку інтермедії чи діяльного на Різдво Христа, віднайденім в рукописній збірці з 1771—76 рр. Виступає тут пастух з своїм сином Кубою і говорить:

Хвали-ж Богу, що ми сядо вертепа дошитали!
 Треба, сину Кубо, щоб ми цю новородженому подарували.
 Хвали-ж Богу, що наш настуський подарунок прийнятий?
 Треба нам інде, сину Кубо, і ногуляти.

‘P'ivac: Пасли настухи край долини свині,
 А не знали о своїй ліхій годині.

Уже-ж ми, сину Кубо, новородженого розвеселили.
 Треба-ж нам, сину Кубо, щоб ми іще її о череді помислили.
 Іди ти, сину Кубо, за чередою.
 А я ляжу собі з бідою.

На це заявляє циган:

А не тут тобі, стара собако, лежати,
 Подібно тобі треба за товаром ганяті.
 А то стара собака, лежачи, іріє:
 Добре, що на тебе вітер не віс.

Ось я тебе нагрію.
Як сам умію.
Ковенцара на три ліса.
На другий бік оберніся!

Циган бє пастуха, а він кричить:
Гвалт, сину Кубо!
Подібно на мене прийшла лихая згуба.

Далі виступає літвин і циган, що говорить по українськи й ворожить білорусові тим самим способом, яким закінчив лежання пастуха. Цей спосіб назначує він і в своїй пісні:

Чом, цигане, не ореїп?
Бо служка не маю.
Тілько в мене служка. —
За поисом служка.¹²²⁾

Північно-західно-українська редакція вертепу. До котрої редакції з досі відомих текстів вертепу велів допитуватися пастухові з сином Кубою автор інтермедії чи діяльогу, не можна сказати, бо наведена пісня цигана приходить в редакції вертепу, визначеній текстами Маркевича-Галагана, а лічення з охвату літвина циганом і туга літвина за кутею в старшій редакції на думку покійного Франка, опублікований ним в 1906 р. в розвідці про український вертеп, — в північно-західно-українській редакції вертепу.

Цей польсько-український текст не має початку. Зразу йде релігійно-біблійна частина з сценами з відвідинами пастухів, з Іродом та його смертю. Ряд сцен інтермедійного характеру, які слабо вяжуться в одну цілість, починається виступом козака:

А здорові були, панове!
Отож і я із далекого краю козак.
Але до того добрий маю сагайдак!
Іще і шаблю добру маю.
На силу свою і на неї міцно дуфаю.
Не новина мій, панове, пітурмувати
До жицівецьких инишиць і комір,

Не додержить мій курник аї жадий двір.
 Чуда-м дуже великий творив:
 Стави, очерста огнем пазив;
 Гори спряний.
 Озера медовий.
 Кобаси, мандрики в міхи забіраю.
 Інде-ж хто хоче дознати лицарства моєого,
 Нехай висилас кілька тисяч війська киннового,
 А я з ними буду герці впирати
 І до кармана їх буду заганити.
 Чи нема тут, іпанове, кого до мене пристати?
 А пішлибисьмо на Турка воювати.
 А що бісъмо здобути,
 То ся-б ділили.
 Чи нема тут такого?

Зголошується жид, що хоче з козаком „дики, олен воювати“. Від козака й жида „будуть дикий кози утікати“ Жид хвалиться, що вміє добре стріляти луком. Козак велить жидові стрілити, бо він „не видав, щоб жиди козакували і з лука добре стріляли“. Жид бере лук від козака, стріляє й кидає потім луком на нього. На це козак:

Іпанове, чи видав хто, щоб жиди козакували
 Та щоб вони із лука добре стріляли?
 Іди, ісей сину, аби тобі пси бороду й пейси обірвали!
 Та іди, проклятий сину, учнися по свому шалывиравати,
 Як твій сучий батько та і мати!
 Та тобі, проклятий сину, шабас одиравляти,
 Не з молодцями добрими воювати!

Допавши до своїх рук козацьку зброю: лук і кріс, жид закликає інших жидів під зброю, організує з них військо, вчить його стріляти й грозить вирубати в пень усіх козаків. Жиди гороїжаться так довго, доки не надходить козак з піснею на'устах:

А в містечку Берестечку,
 Гей, іс Байдя мід, горілочку.

Гей, не же він та не день, не два.
 Та не одну нічку, не годиночку.
 Гей, не же він та підпиває.
 Та либо нь чуру та намовляє.

Почувши цю пісню козака (доказ поширення її в західній Україні вже при кінці XVII або на початку XVIII в.), жиди ховаються зо страху під лави. Козак розбиває ополчення жидів, котрі зо страху перед ним видають себе за монахів з Почаїва. Козак бе жидів і відсилає їх „горілку курити, не на війну ходити“ та співає пісню :

Да козак душа правдивая.
 Сорочки не мас,
 Да коли не не. то воші бе,
 Таки й не гуляє.

Доказом популярності цієї пісеньки в XVIII в. є факт, що її поміщували радо під дереворитним малюнком запорожця на листках, що розходилися скрізь по Україні.

По відході козака вертає жид і з ним надходить селянин Іван, котрого жид обвинувачує, що він буцімто знайшов згублені ним гроші. Жид скаржиться на селянина перед паном, який однаке не находити вини в селянині. Тоді селянин уже навмисне дразнить жида, буцімто він дійсно щось знає про жидівські гроші. За признання жид дарує селянинові вузький жупан і знов веде його до пана, який однаке проганяє їх обох. Пан говорить польською мовою, якою написана на початку релігійно-біблійна частина вертепу, селянин і жид по українськи.

В дальшій сцені виступає у веселім настрою літвин. Він почув у сні янгольські співи, бачив золотий дош і, прокинувшися, наївся куті, але за багато. Коли він до того хоче погуляти й затягає пісню, кутя бунтується в животі й білорус, знесилений, падає на землю, кидається, стогне та просить покликати йому лікаря. Ця сцена такаж, як в інтермедії про пастуха з його си-

ном Кубою. На це вбігає до хати циганчук ; побачивши, що білорус обівся куті, побіг по свого батька.

Надходить циган, ударяє себе рукою об груди й говорить :

А, а ! Добрий вечір вам, панове- громада !
 А що тут у вас за добрая рада ?
 Як ви ся масте ?
 Подібно ви за мене спомниасте ?
 Бо мій син казав :
 Хтось тут мене дуже потребував.
 Правда, я, панове, старий циган, уже намятаю сім зім,
 Бо я Старого Константинова родився син.
 Мене й у Бердичові добре знали, там то мене кохали !
 Уже-б я тут не був, як би мене були догнали.
 Правда, миши і тут добре буде,
 Як ся обізнають зо мною добрий люде.
 Хто що має,райте до мене.
 А вже він не понесе од мене.
 Я знаю ліки на всі штуки :
 Уже він не буде бачити, як запонаду в свої руки.
 Я умію і ворожити.
 Коли є що у рот вложитьти.
 Ох, а то що за чоловік лежить ?
 О, як же він увесь дріжить !
 Трохи він, панове, куті чи не обівся.
 Що йому так живіт обдувся ?
 Ах, і ви, панове люде,
 Жадного йому ратунку не дасьте !
 Не знати, що із його буде.

Цигане бують литвина, коли він висловив тугу за рештою куті, а цей утікає за поріг. Опісля циган хоче поздоровити зібраних з святами, погуляти „дикого вока“, за що просить дати йому хоч по червоному.

На сцену віздить москаль на кобилі та співає московську пісню, з початку на світські мотиви, а потім вплітас згадки з вифлеємської різні та згадує про лошатко, що розбрикалося, і тому він не може зловити його. Коли він трубить, щоб його звабити, вбігає циганчук, пізнає під москалем свою кобилу,

яку їм хтось украв на ярмарку, та кличе батька, що говорить:

А бодай тебі лихо та хороба!

То наша вірная худоба.

А бій же, сину, того царського осудара!

Як нам ізгонив кобилку, аж гій під хвостом стала піна!

От, дивітьсяся, сивая була

І під хвостом яка діра!

А ти у Польшу не ходи

І циганських норовів не берп..

А нашої кобилки не кради!

Обидва цигане не зважають на москалеві вибріхування, стягають його з кобили, буть і проганяють за сцену.¹²⁸⁾ Цікава річ, що в цій старій редакції вертепу циган два рази здобуває побіду й немов учить розуму інших героїв, що для осягнення побіди потрібно рішучості, певности себе й дотепу.

Звязок вертепу з сучасними літературними пам'ятками. Лічення циганом охвatu білоруса й історія з кобилою це мотиви, які прийдуть в такій чи зміненій формі і в Довгалевського, і в Кониського, і де-инде. Та не про цей звязок має бути тут мова, а про цікаву „Псалмъ на Різдво Христа“ з 1738 р., опубліковану Франком поруч тексту юновідкритого тексту вертепу.

На вістку про народження Христа довжезний ряд пар людей вибрався витати новонародженого. З пастухів „Кузьма з Демяном пред Христом паном під самим дахом стали зо страхом, але Микита сам Бога вита, при яслех ставши, кучемку знявши“. Савка з Юхимом „по бербениці несуть жентиці“. Дехто плив лодкою. „Гаврило в вічку ослові січку, а Стах полови приніс ослові“. „Яко піддані усі Івани роблять місточок через поточок. Туди рибаки бігли по раки, всі по плотиші дали владиці. Яремій з Гапоном воли з припоном“ вели, а

Остап і Мокрій і третій Купрій.

Яким із Стецьком і з третім Мацьком

Несли бацька до Христа пана.
 Іллін з Макаром прийшли із даром:
 Два хліби взяли, Богу подали.
 Дмитер хитренко прибіг пруденько;
 Ставили в порога, побачив Бога.

„Лучка, мудрая штучка“, побачив здалека Христа.
 Всі молоді й старі пекарі з хліборобами принесли колачі, а Йосифові й Марії дали по пирогові за те, щоб могли оглядати Христа.

Близько у дверець продаває персень:
 Марфа стояла і продавала.
 Другая Дося спекла поросся:
 Нім Бога вздріла, поросся взіла.

Автор закликає черців бити з радости поклони, чернички у черевички обути ноги, кушнірів і кравців приготувати хутро на другий день, ковалів зробити „гвіздя“, щоб побити шопу, гонтарів дати гонт і лат на туж ціль, столярів виготовити швидко двері, слюсарів приправити їх, сницарів з малярями, щоб поробили вітари до шопи, шклярів, щоб шиби (оболони) приправили, котлярів і боднарів, щоб швидко зробили „панви й станви“, римарів, щоб привезли вузди й хомути, стельмахів, щоб зробили „лектики“ для Христа, шевців, щоб поспішили з чоботами, музиків, щоб узяли скрипки й розвеселили Христа, гончарів, щоб бігли з горшками, а теслів, щоб зложили гарні ясла. „Цупрун і Мина привезли вина“, „Данько морозом драбчастим возом привіз горілки штири барілки, Фед'ко з Прокопом бігли окопом і ледво лізли, бо ріпу гризли“. Марко прибіг з медом, а за ним Остап „віз пива бочку“. Далі велить автор Мафієві грati „в шоломію“ або „в фуярку“, а Олексі лекше грati, бо „будуть пастирі усі скакати“. Інші музики це Кирик і Гурій з сурмами.

Хоч о холоду, підтер бороду
 Макарій: упрів, нім Бога уздрів.
 Богу їх долі, різинки з Волі
 Ріжуть телята у сї свята.

Стась і Данило привезли пиво,
Горілки фляшку, просять о ласку.

Нечипір з Маном мають грati перед Христом „в со-
пілку, пючи горілку“, а Клим сісти у ніг і за-
грati тихенько, красненько „в рiжок“. Василь по-
винен продумувати над тим, як вони мають грati.

Стямив о Бозі, став на залозі
Козак із рогом перед порогом.
Также лях з луком приїхав з фуком:
Мимо залогу втисся ко Богу.
Вельможнi пани, Греки з Римляні,
Чесно входили і навідили.
Венгри і Німці яко одмінці
Здалека стали, не довіряли.
Магометане яко ногане
Ані витали, ані видали.
Правда. Миряне й Аравляне
Ішли помалу і дали хвалу.
Але Волохи віри не трохи.
З Мунтийни стали і заспівали.
Серби з Болгарці, церські цари —

всі співають: Бог нам родився і пеленами повився.¹²⁴⁾

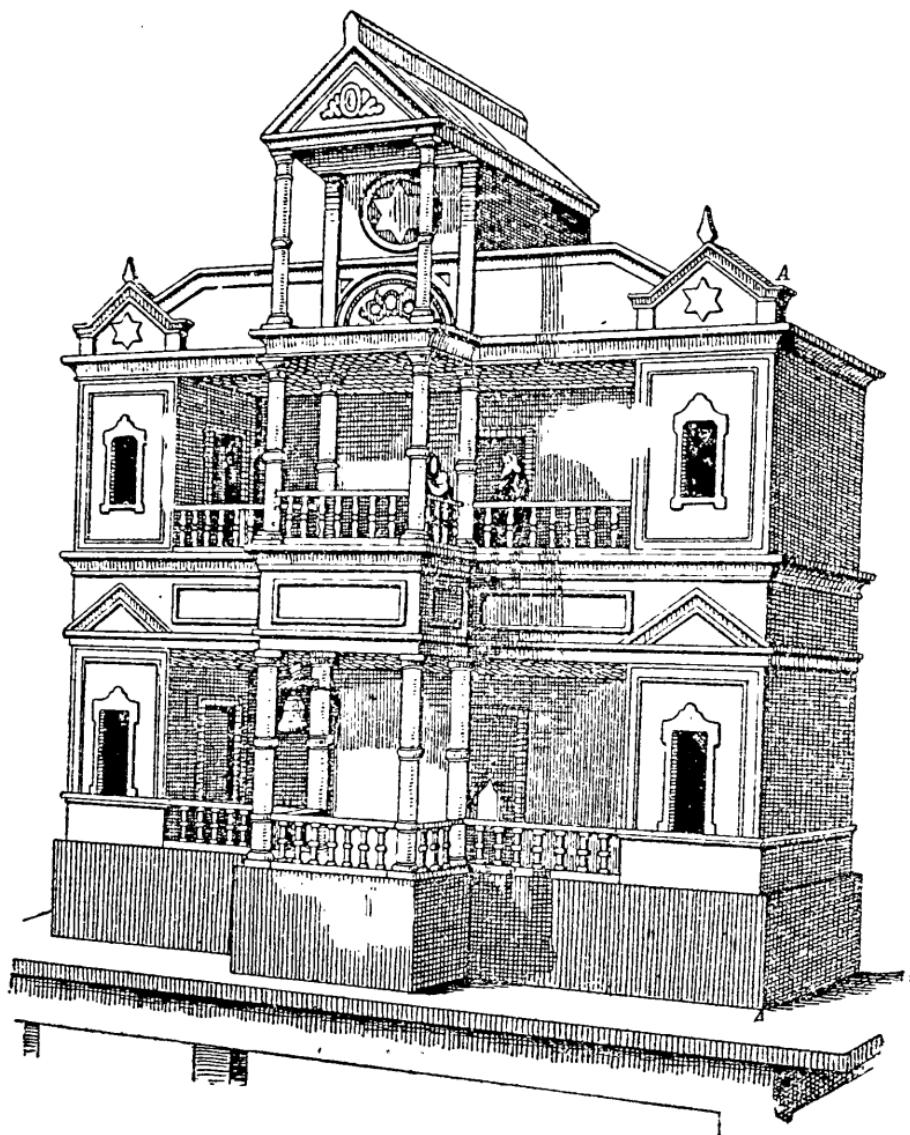
Поодинокі вислови у вірші та згадка про таких
ремісників, як гонтярі, вказують, що вірша зложена
в підкарпатських околицях з їх годівлею овець і деревля-
ним промислом, а згадка про Цупруна й Мину натя-
кає на торговельні зносини з Угорщиною. Характери-
стичне групування дiєвих осiб по парi, таке типове для
технiки вертепної драми, й такi епiзоди, як з Досею,
вказують, що сцени вертепу дали понуку для фанта-
зiї автора вiршi, правдоподiбно переписаної 1738 р.,
бо ж таку вiршу читав проф. М. Грушевський в руко-
пiснiй збiрцi з Полтавщини з другого десятилiття
XVIII в. Проф. Грушевський схиляється датувати вiршу
кiнцем XVII в.¹²⁵⁾ В такiм разi отся вiрша є свi-
доцтвом великої популярностi українського вертепу
вже при кiнцi XVII в., вертепу, багатого дiєвими фiгу-
рами й побутовими сценами, близькими й любими

народній фантазії. „Маємо тут свідоцтво, що і в цім підгірськім вертепі виступав козак і що, між ним і ляхом відбувалася якась комічно-драматична сцена: козак стояв на сторожі біля Христової шопи й мабуть не хотів пустити ляха, який аж по словній, а може й активній перепалі „з фуком мимо залогу“ дотискається до шопи“.¹²⁶) Сильна віра волоха вказує на близьке сусідство автора вірші з волохами. У вірші немає згадки про москаля й литвина яко далеких авторові народів. Залюбовання до виводження представників ріжних народностей і суспільних верств це одна з характеристичних прикмет людової комедії взагалі, а лялькового театру зокрема.¹²⁷)

Київська редакція вертепу. Вступні уваги.

Київська редакція вертепу представлена головно двома записами: Маркевича й Галагана. Текст Маркевича вийшов друком ще 1860 р.¹²⁸). Про скриньку-вертеп читаємо тут ось що: „Наш вертеп це порушний домик на два поверхи. Він зроблений з тонких дощок і картону. Горішній поверх має балюстраду, за балюстрадою відбувається містерія: це Вифлеєм. В долішньому поверсі є престіл Ірода; підлога оклеєна хутром для того, щоб не було видко іцілин, по яких порушаються ляльки. Кожда лялька прикріплена до дроту: під підлогою находитися кінець цього дроту: за цей кінець, притримуючи ляльку, власник вводить її в двері й водить в напрямі, який для неї необхідний. Розмова від імені ляльок відбувається між дячками, співаками й бурсаками то пискливим голосом, то басом, відповідно до потреби. Друга частина вистави відбувається вся в долішньому поверсі“.¹²⁹) За задньою стіною домика скований виконавець вистави: він водить ляльки й фігури дорогами, прорізаними в підлозі театру, й говорить за них ріжними голосами відповідно до роль дієвих осіб. Увесь вертеп має високості 2 аршини з вершком і $1\frac{1}{2}$ аршина в ширину.¹³⁰)

Про збереження другого тексту оповідає Галаган ось що: „Зовсім припадково, завдяки особливо корисним обставинам, старовинний вертеп з його виста-

Вертерп
(родини Галаганів).

вами заховався в моїм маєтку Сокиринцях, прилуцького повіту, полтавської губернії. Не знаю, чи водилася вистава вертепу в домі моїх предків у першій половині минулого століття: і тоді правдоподібно виконували її зайдлі артисти, але, як оповідали мій батько й деякі крівняки та місцеві старі люди, в 1770 рр. до мого прадіда зайдли з вертепом київські бурсаки. Правдоподібно їх виставу прийнято з великим спочуттям тому, що мій прадід, затримавши на деякий час вандрівних артистів, уладив для себе вертеп, при чому бурсаки передали вертепний текст і нотний спів місцевому хорові співаків, котрий істнує безпереривно й досіль. Таким робом вертепна вистава, будучи постійно повторюваною на Різдвяних святах протягом стільки літ, збереглася не в устній традиції, а в писанім тексті та в уложеній на ноти музиці, хоч без сумніву з бігом часу в ній могли появитися деякі відступлення від старовинного тексту".¹³¹⁾

Релігійно-біблійна частина київської редакції вертепу. Дія починається в горішнім поверсі. Перед ціальною сидить Марія з Ісусом на руках; коло неї з одного боку Йосиф, з другого звичайно кілька домашніх звірят. Вистава починається хоровим співом „Пінію время і молитві час“, після чого в долішньому поверсі виходить паламарь в підряснику та з косою. Він кланяється на всі боки, в чотиривірші сповіщає про народження Христа, підходить до дзвінка, дзвонить і відходить, а хор співає „Ангели, зніжайтесь“. Потім в горішньому поверсі з'являються два янголи в білих одягах і з запаленими свічками в руках. Поклонивши на всі боки, один янгол підходить до бокових дверей і в шостивірші будить пастухів, а хор співає „Слава буди во вишних Богу!“

Потім іде згадана вище сцена з пастухами. Обидва українські пастухи з чубами й вусами, в коротких кожушках без верху та шкіряних постолах. Випросивши в Марії дозвіл „пісню заспівати“, вони на два голоси співають відому колядку „Нова рада стала“, по скінченню якої скрипки грають українську „дудочку“, а пастухи танцюють, приговорюючи: „зуба,

зуба на сопілку!“ На відхіднім другий пастух говорить:

Спасибі вам, Панпиченьку! Ми-б і довше тут гуляти,
Так, признається, хліба з дому не брали.

В долішнім поверсі, де по середині стоїть престіл Ірода, зявляються три вояки, оглядають кімнату та престіл, після чого входить Ірод і сідає на престолі, а вояки відходять. Ірод одітій в порфиру й має корону на голові. Хор далі співає розпочату по відході пастухів пісню „Днесь Ірод грядет во своя страни“, по скінченню якої входять три царі в хутрах і з коронами на головах, а хор співає „Шедше тріє царі“. По першій строфі наступає розмова царів з Іром. В часі співу дальших строф запалається звізда на са-мім верху вертепу, при чім хор співає четверту строфу, а потім в горішньому поверсі зявляються царі, покланя-ються Христові та кладуть в його ногах дарунки. В часі їх повороту назустріч їм зявляється янгол і ве-ливеть їм іти іншою дорогою. Царі дякують за раду та просять його провести їх. Вони відходять з янго-лом, а хор докінчує пісню.

Після того дія знову переноситься в долішній поверх. Обдуриений Ірод закликає вояків і велить без-милосердно витяти всі діти по всіх містах його цар-ства. Вояки відходять, а хор співає „Перестань ри-дати, печальная мати!“ В часі цієї пісні вояк вводить до Ірода Рахиль, що тримає на руках малу дитину. Вона одягнена по українськи, з наміткою на голові, в плахті і в запасці. Вояк заявляє Іродові, що в цілім його царстві лишилася тільки одна дитина Рахилі, але мати хоче вмерти за неї. Ірод велить убити дитину. Вояк бере дитину на спису, а Рахиль починає ридати й кидатися по сцені. Хор потішає матірь „Не плач, Рахиле, видя чадо неживе“, Рахиль засипає Ірода про-клонами, а вояк виганяє її.

По сцені з Рахилю Ірод чує свій близький кінець, але задумує із смертю воювати. Велить воякам стояти у порога й не допустити смерти. Хор співає грізну пісню „Тут смерть виходить“. Тимчасом дверми вди-

рається смерть з косою. Вона закликає черт, черного, з витріщеними очима, з червоними грудьми, з хвостом, рогами й чорними крилами. Чорт приказує своїй сестрі-смерти піднести косу та вбити Ірода. Ірод хвалииться своєю славою і силою, та смерть ударом коси перетинає нитку його життя, а хор відпроваджує його душу до аду, висловлюючи бажання, щоб вона там лишилася навіки. Потім черт підходить до Ірода, бере його в свої обійми й говорить:

Друже мій вірний, друже преплюбезній!
Довго ждав я тебе в глибочайшій бездні...

Ще сильнішечується моральна наука за стіною:

Оттак беруть, оттак несуть
Роскішників цього світа,
Дать перед Богом одвіта.

Ту саму думку висловляє і хор в кінцевих словах своєї пісні, котрою кінчиться релігійно-біблійна частина вертепу.

Вона в своїй істоті не є нічим іншим, як повторенням різдвяної драми в тій формі, як вона ходила в західній Європі або як писав її Дмитро Тупталенко й пізніші старі українські драматурги. В деяких різдвяних драмах Ірод, очарований красою Іродіяди, велить відняти голову Іванові Хрестителеві та принести її на полумиску. Тоді смерть відсікає голову Іродові, що падає, дригає ногами та кричить: „Оцеж лиxo мині! Як би я знов, що всьому причина дівчата, то-б ні танцював і ні жартував. Карає за них небесний царь“.

Сильне занечищення мови церковно-слов'янізмами в релігійно-біблійній частині вертепу промовляє за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія. На деякі спільні мотиви з різдвяною драмою Тупталенка вказано. Є спільні загальні засновки й деякі епізоди з „Коміческим дійствіем“ Довгалевського. Однаке дослід вертепу й анальгічних різдвяних драм не стойти ще сьогодня на такій висоті, щоб про це можна було сказати щось певне.

Інтермедійна частина київської редакції вертепу. Друга частина українського вертепу це ряд неповзаних сцен з життя українського народу, які не стоять майже в ніякім звязку з першою релігійно-біблійною частиною. Це справжня народня мельодрама, приложена до життя, симпатій і антипатій українського народу. Тільки в перших двох сценах: діда з бабою і салдата з красунею задержаний ще який такий звязок другої частини з першою, бо тут говориться про Різдво Христа та смерть Ірода.

Та поперед усього одна увага. Текст вертепу Галагана старший і повніший від тексту вертепу Маркевича. Однак тільки останній надрукований в повноті. Тому він друкується нижче, а отсей огляд опертий на описі вертепу Галагана.

Пестру й веселу картину ріжнородних типів, схоплених з умінням, хоч і відривковими рисами, відкриває танець діда й баби під звуки пісні „Ой, під вишенькою, під черешенькою“. Показується, що дід і баба розвеселилися так тільки тому, що не стало Ірода й немає чого боятися.

Та несподівано на сцені зявляється салдат в мундурі часів Олександра першого. Дід і баба відходять, а салдат виголошує довгу промову про народження Христа й діла Ірода. В промові торкається і болючих боків салдатчини. По промові виходить до нього на сцену Дарія Іванівна, вони поздоровляють себе й танцюють під звуки „камарицької“. Нараз за сценою чути барабан і салдат на все прощає Дарію.

Салдата заміняє інший вояк, гусарин-мадяр, властиво новосербський пікінєр. До нього виходить мадярка. Вони шілюються і танцюють під звуки пісні „Гусар коня напував“.

Потім циган віздить верхом на сцену, падає з кобили та проклинає її. Циган бє кобилу, яка втікає. Циганчук кличе його істи, але циган довідується від сина, що мати нічого не наварила, навіть хліба немає вдома. Слідом за сином приходить і циганка й викидає їх бідність, бо циган не хоче ковалювати. Вона дає йому ляпаса, за що він відгрожується їй нагайкою. Циганка

обіцяє принести борщику в половянім горщику, а приносить, як циган стверджує, спльовуючи, ракову юшку. Сцена кінчиться танцем цигана й циганки під звуки пісні.

З комічного боку виведений польський пан, одягнений в кунтуш з рукавами на виліт. На голові у нього конфедератка. За ним іде молодий хлопець. Пан говорить по польськи. Хвалиться шляхетством з діда-прадіда. Був у Львові, Krakovі, Київі, Варшаві й Полтаві. Входить жінка й обидвоє танцюють під звуки краковяка. Хлопець виглядає зза дверей і також танчує, вкінці вискакує на сцену й починає танцювати позаду пана. Пан, зачіпивши об нього, падає і гро-зить, що побе хлопця батогами. На це звертає увагу полька, що ще пана може побити гайдамака, але він гордо відповідає, що один бе тридцятьох гайдамаків. Ледви вимовив ці слова поляк, чуються слова пісні „Та не буде лучше“ й поляк швидко втікає. „Трудно було-б очікувати від маленького, скромного театру маріонеток такої знаменної й характеристичної сцени... Може укладчики вертепної вистави й не запускалися в глибокі думки про значіння цієї пісні, в якій слідом за річами самонадійного поляка з'являється запорожець з своєю величньою, знаменною піснею“... вірно за-примітив з цього приводу Галаган¹³²⁾.

Запорожець далеко вищий від усіх інших фігур вертепу, одягнений в широкі червоні шаравари й синю куртку, обшиту гальоном. У нього в правій руці булава, з виголеної голови звисає чуб. Увійшовши на сцену, він звертається в той бік, куди втік поляк, і виголошує такий монольт, цінний з історичного боку;

На, на! Махнув, мов панський хортяга або опарений пес! Що то за народ із їх пресмілій, що сам і в огонь не вскочить, хиба його силою впреш?! Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш, відкіль родом і як зовуть; і чичирк не знаєш! Коли траплялось кому у степах бувати, то той може прізвище моє угадати. А в мене імя не одно, а єсть їх до ката; так зовуть, як набіжиш на якого свата: жид з біди за рідного

батька почитає, милостивим добродієм ляхва називає, а ти, як хоч, назови. На все позволяю, аби лиш не назвав крамарем, за те то полаю. Тепер, бачу, на світі біда, — що мене одцурався рід. Не байсь: як був багат, то казали „Іван брат“, а тепер, як нічого не маю, то ніхто й не знає. А як розживеться голота да й загуляє, тоді до чорта роду і всякий пізнає. Відкіль родом я на світі, всяк із вас може знати приміти. Жінок в Сіці немає, всяк теє знає. Хиба скажеш: з Рима родом або з пугача дід мій плодом? Но в тім собі милиш, инаково лівиш(?!). У нас сугаків тільки слід', дикий коні нам сусіди, да Дніпрове сремя — ото наше племя! Правда, як кінь в степній волі, то так ю-ак не без долі: куди хоче, туди скаче, за козаком ніхто не заплаче.

Гай, гай! Як я молод бував, що то в мене була за сила! Було, ляхів борючи, і рука не мліла. А тепер і вош сильніша від ляхів здається: плечі і нігти болять, як день попобеться. Так то, бачу, що уже недобра літ наших година: скоро цвіте і вяне, як у полі билина. Хоча-ж мені і нестрашно на степу вмирати, да тільки жаль, що нікому буде поховати: татарин цурається, а лях не приступить, хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить. І справді. пристарівшись, на Русь пійти мушу, бо там одпоминають попи мою душу. Тільки-ж мені і не чується на лаві вмирати, бо ще-ж мене тягне охота з ляхами гуляти. А хай мині що не будь прикинуть для смерти, то ще жиду або ляху мушу носа втерти. Хоч уже мало ізледашів, однак чують плечі: здається, поборовся-б іші з ляхами гречі, іші-б прогнав шоронку за Вислу хоч трохи; гинули-б ляхи, як од жару блохи! Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.

Случалось мині і нераз в степу варить пиво: пив турчин, пив татарин, пив і лях на диво. Багацько лежить і тепер з похмілля мертвих голов і кісток од того весілля. Надія в мене певна: мушкет сіромаха, да ще не заржавіла і шабля моя сваха. Хоча вона і нераз паюхою вмилась, таки й тепер як би розізлилась, то неодин католик лобом двиним (?!) стане; ко-

ли-ж втікатъ схватиться, то на спису застрияне. Да як і лук натягну, брязну тетивою, то мусить з поля втікатъ хан кримський з ордою. Гей, нуте-ж ви, степи, горіть пожарами! Бо вже час кожухи мінять на жупани з ляхами. Де ярмарок добрий, удача покаже, да в баріші жив з ляхом неодин поляже! Пек їм: як намножуться, да мусиш уступити за шкатулу червоних золотом литих кожух шкарупиний. Скинем їм до ката, аби як одцураться упрямого свата. Да вже біжім до Січі могоричу пити! Цур їм! Бодай їх! Як пòвики ляхи нас дурити!

Козак Іван Виногура; у його добра натура: в Польщі ляхів обдирає, а в корчмі пропиває. В степах бобри та лисиці, а в шинку дівки да молодиці. Козак душа правдивая, сорочки не має; коли не пе, так воші бе, таки не гуляє.

А над бандурою говорить запорожець: Гей, бандуро моя золотая! Колиб до тебе жінка молодая, скакала-б і плясала-б до лиха, що неодин би чумак одцурався соли й міха. Або як заграю, то неодин поскаче, а, підождавши, од того весілля та ще й заплаче¹³³.

Особа запорожця змальована симпатично й могла рахувати на симпатію публіки. Його поява вносить національно-політичний елемент і свіжі козацькі традиції у вертеп. Одно й друге такі сильні тут, що вертеп зближається під цим оглядом до найбільше патріотичної драми нашого старовинного драматичного репертуару, до „Ласки божої (Милость божія), що визволила Україну через Богдана Хмельницького“. Сильніща пам'ять козацької традиції в тексті Галагана ніж у Маркевича це заразом доказ більшої давнини першого. І хоч запорожець вертепу походить уже з часів упадку славного товариства, він свідомий своєї сили: він побіджає всіх і все, наносить смертні удари, кому треба, навіть самому чортові, а перед ніким не знає страху. В своїм монольозі він малює свій ідеал вільного життя.

На сцені зявляється шинкарка Хвеська, з якою запорожець танцює козачка під музику; потім прога-

няє її й танцює сам один. Однаке Хвеська чарівниця: послала на козака дві гадини, що кусають його, а він висловляє бажання, щоб прийшла поворожити циганку. Зявляється циганка й починає ворожити їй, буцім-то замовляючи рану, в дійсності нишком бажає йому загибелі. Все-таки запорожець виздоровляє, танцює з циганкою, а коли вона домагається від нього заплати, бе її, проганяє і далі танцює сам один. Змутившися, чує потребу випити, підходить до одних з бокових дверей, які мають представляти шинок Хвеськи, розгоняється і чолом висаджує двері.

Найближча сцена малює мирний настрій жидівської пари, що згадує біблійні часи й танцює під музику. В тім саме часі чується стук в двері, зявляється запорожець і приневолює жида угостити його горівкою. Випивши над міру з барілки, запорожець падає, а жид, користуючися його хвилевою слабостю, починає душити його. Однаке запорожцеві вертають сили, він замахується булавою і жид паде неживий. Не знаючи, що зробити з ним, задумує віддати його чортові. Обдумавши форму заклинання чорта, він звертається до нього як до рівні. Коли другими дверми входить чорт і нешвидко забирає жида, запорожець спонукує його до цього булавою; коли-ж на поміч дідькові зявляється другий його товариш, запорожець мало-що не скручує дідька в своїх руках, а піддавши його комічним оглядинам з усіх боків в очах публики й заставивши його танцювати перед собою, проганяє його назад до пекла.

Тільки раз наївна насмішка запорожця робить місце серіозному почуванню обурення. Запорожцеві зібралися на каяття і саме надійшов уніятський піп. На це каже запорожець:

Про вовка помовка, аж. бачу, дідько і попа прямчав !
 Бач, мов його лизень зішзвав !
 Вспевідай інак мене, попе, під сією сухою попінкою !
 — Ти, козаче (говорить піп), в гріхах мені признавайся.
 Та не соромляйся !
 — Чого соромляться ?

Я, панотче.
 Розкажу все коротше,
 Що знаю.
 Що воно бути має,
 Як кажуть: «бездна бездну призиває?»
 — Се значить: грішник на землі.
 — Еге! Бач, куди він відвернув!
 А по нашому: бездна бездну призиває —
 Се значить: піп попа на обід кличе,
 А той йому дулі тиче.
 Так я тобі гріхів своїх не доказав:
 Ходив я змалку по білому світу.
 Бив ляхів, жіздів, купців, панів і всіх, кого заманеться.
 Правду сказати, уніятецьких попів не бив,
 А з них живих кожу лупив,
 Бо ждуть вони над козаком смерти,
 Щоб скоріше в сиру могилу заперти:
 Таскають, снівають, тільки що не танцюють,
 А на поминках як попуться, то мов коні гарцюють¹³⁴⁾.

Прочуваючи біду, піп дріжачим голосом упоминає запорожця ходити до „косцьола“ й поклони бити, але запорожець відповідає, що тільки попа може побити, що, почувши, цей утікає.

Цією останньою побідою над усіма своїми ворогами кінчиться виступ запорожця. Грубими рисами змальована його поява, але він був близький народнім масам, бо висловляв їх змагання до самостійності й боротьбу за неї в обороні віри й української землі.

Кінцеві сцени вертепу переносять нас в іншу обстанову. Селянин Клим не знає, що зробити з старою і свавільною свинею. Ніхто не купує її. Міжтим до нього приходить дячок, якому треба заплатити за науку сина. Клим просить його в заміну за гроші прийняти свиню. Син Клима Іванець жене свиню до дячка, а цей надутою, високолетною промовою складає подяку Климу, так, що йому слізози навернулися. Входить жінка та сповіщає чоловіка, „що уже кондяки принесли із свиняки обідрану кожу“. Клим з жінкою

тішаться, що зробили таку вигідну умову, танцюють, а потім Клім нагадує, що в них крім свині водилася в господарстві ще й коза, Він виганяє на сцену козу, яка ховається під престіл Ірода. Зразу думає, що коза пропала, але потім находить її. Під звуки музики танцює коза, яку Клім хоче зловити, й необережно вбиває її. Але й тут находить Клім розраду: він постановляє віддати собакам шкуру, а з мяса справити жінці кожух.

Вертепна вистава закінчується появою нищого з торбою в руках. Він підходить до краю сцени й говорить:

Я, Савочка ніпцій,
Прошу на харч, на горілку.
Хто дастъ шаг, а кто руб:
Прийму і копійку:
На дощечку, на клештало.
Хто що вкине, то пішишь: прошаю¹³⁵⁾.

В цей міх вкидала звичайно публика свої датки в подяку за виставу.

Це закінчення зовсім природне й корисно відбивається від закінчення тексту Маркевича, де артилерист стріляє з пушки. І це закінчення також вказує на те, що старший текст Галагана, а молодший Маркевича.

В інтермедійній частині вертепу є неодин деталь, спільний з інтермедіями Довгалевського чи Кониського, але поки не досліджений ступінь їх оригінальності з одного боку та з другого не маємо старших записів вертепу київської редакції, можна говорити тільки про вплив „Коміческого дійствія“ й інтерлюдій Довгалевського чи Кониського на сформування тексту вертепу київської редакції, а не навпаки. Наслідком своєї популярності вертеп підпадав дуже великим змінам. На підставі того, що сьогодня знаємо з цього поля, треба сказати, що редакція, визначена текстами Галагана-Маркевича, повстала не швидше половини XVIII в.

Щодо своєрідного оброблення інтермедійної частини й щодо деяких деталів, подиктованих самим життям, український вертеп це зовсім самостійне явище.

Правда, скрізь тут, зокрема в ділах запорожця, недостає індивідуальних мотивів, але в народнім театрі особливу вагу мають етнографічні мотиви! В шілім вертепі, навіть в релігійно-біблійній частині, бачимо живих людей, а не мертві алегорії на дивах, як у шкільних українських драмах.

Інші редакції вертепу. Різдвяні гри. Є ще й третій текст київської редакції вертепу, занесений при кінці XVIII в. до Новгороду Сіверського, близчий до тексту Маркевича ніж до Галагана, отже молодший від останнього.¹³⁶⁾

Середину між північно-західно-українською редакцією вертепу й київською займає смоленсько-білоруський вертеп українського походження, а відміною цього вертепу можна назвати новгородський вертеп. Однаке не тільки на Білорусь і на Московщину пішов український вертеп сповняти культурну місію, але він промостив собі шлях в половині XVIII в. й на Сибір і сибірський вертеп це чи не найстарша редакція українського вертепу. На Сибірі дотривав вертеп аж до половини XIX в. З короткого натяку одного з тих, що бачили ще останні вистави тобольської вертепної драми, виходить, що по виставі вертепної драми про Ірода деколи виставлялася комедія „з українського або польського життя“, в якій „голий шляхтич хвалиться багацтвом, а селянин обдурує його і бє“. Цікаво, що заховалася досі драматична сцена на цю тему п. з. „Розмова між поляком і ковалем“, де поляк говорить по польськи, а коваль по українськи¹³⁷⁾, надрукована Яковом Головацьким як народня пісня.

Крім вистави вертепу є в звичаю на Україні давати й усякі різдвяні гри, як: райок, козу і т. ін. Цілий ряд сцен або невеличкий жарт-комедію під назвою „коза“ є в звичаю виставляти на Київщині, на Поділлі, а також в Бесарабії¹³⁸⁾. Ця гра має означати символічне пошанування бога худоби Велеса. Першого дня Різдва збираються перебрані парубки в такій складі: циган, дід, Маланка, жид, лікарь, ко-

зак (що є також упорядником) і коза й межи тимні дієвими особами відбувається нехитра дія з співами на те, щоб одержати дарунки.

Закінчення.

Розвиток старої української драматичної літератури не відбувався нормальним шляхом. Трохи не до кінця XVIII століття задержалася на Україні релігійна драма, що прийшла на Україну з заходу в готовій за деревнілій формі шкільної драми. Одинокий випадок творять проби й зародки історичної драми.

Безслідно проминула в старій українській драмі реформа Феофана Прокоповича, що не призвав по ділу драми на поважну й легку частину. І хоч свого „Владиміра“ з 1705 р. назвав він „незрілим плодом своїх трудів“, виявив тут ту свободу думки, те бажання новини, ту сміливість гострого вислову, яка характеризує усю літературну й суспільну діяльність знаменитого помічника Петра Великого в його реформуванню тодішнього життя. Героєм своєї драми зробив Прокопович великого реформатора староукраїнського культурного життя Володимира Великого. Інтерес драми скуплюється коло боротьби нової просвіти з давнішою темнотою. Правда, історичні дані скупі в драмі, але за те підкреслені психологічні моменти. Предметом драми стала внутрішня боротьба Володимира перед прийняттям християнства та його побіда над ворожими новій релігії силами. Відзначаючися з природи тонким гумором, автор розлив комічний елемент по цілій драмі й не відвернув уваги глядача від ходу головної дії відокремлюванням комічного елементу в інтермедії поміж поодинокими актами. Гумористичними рисами наділив Прокопович поганських жреців, як видко це з самих їх імен: Жеривол (обжирство), Куріяд (лакімство) й Піяр (пянство), ко-

трі віддають заразом характеристичні прикмети кожного з них.

Чим є „Історія Русів“ Григорія Полетики в старім українськім історичнім письменстві, тим в старій українській драматичній літературі є „Милость Божія, Україну отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зъновія Хмельницкаго, преславнаго войскъ Запорожскихъ гетмана свободившая“ з 1728 р.. написана на думку М. Петрова учителем поетики в київській академії тогож року Феофаном Трофимовичем, Виведено тут недавню війну українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького та звеличано самого Хмельницького невдатними, правда, віршами, але надиханими гарячим українським патріотизмом і широким демократизмом. Ця драма стоїть дуже близько до козацьких дум і козацьких віршів. Закликаючи до повстання, Хмельницький підкреслює, що від самих козаків залежить, чи мають жити „при козацьких вольностях“, чи бути вічними рабами. Визволивши Україну від Польщі, Хмельницький радить козакам дорожити зброєю й вояцьким ділом, щоб не втратили незалежності та знову не піддалися Польщі. За найважнішу умову щастя на Україні ставить великий гетьман, щоб багатші не привлачували собі хутірців, лук і ланів своїх біdnіших сусідів і щоб не заганяли поспільства в кріпацтво.

На жаль в історії української драми не бачимо тривкого розвитку тих елементів, котрі звязували драматичну поезію з життям і були відбиткою ідеалів якоїсь частини української суспільності. Це помічення, вірне в приложеню до старої української драматичної літератури в цілості, виносимо зокрема з огляду її найживішої частини — з інтермедій, де виявився не тільки талант авторів, але й своєрідна літературна традиція, своєрідний шабльон. Появивши у готовій, виробленій формі в інтермедіях, доданих до драми Гаватовича, українська інтермедія осягнула свій вершок розвитку в інтермедіях Митрофана Довгалевського, виблискуючи у нього чистою, живою народньою мовою, відбиваючи у собі багато болячок громадського життя на

Україні, а вже в першій мірі стаючи найвище в цім роді літератури щодо розуміння національної справи. Не тільки як їх наслідування слабшими є інтермедії Юрія Кониського, але головно з причини недостачі національної свідомості й недостачі розуміння грози з боку Московщини для України в їх автора.

За те самостійно розвинулася світська частина українського вертепу, найбільше поширеного на Україні роду старої драматичної вистави. І коли вся машина бувшої російської держави працювала над змосковщением українського народу, вертеп був одним з сильних засобів спинювання нівелляційних течій обмосковлення, піддержуючи козацькі традиції та вказуючи такою промовою, як салдана, на ріжницю української мови від московської.

З українського вертепу витворився основний елемент української різдвяної вірші. В різдвяній драмі, з якої зродилася вертепна драма, гумористичний елемент витворився в сцені пастухів, яка крім того має ще й те значіння, що тут бачимо націоналізацію сюжету. Гумористичні риси, якими змальовано перестрах Ірода в різдвяній і вертепній драмі, відбилися і в різдвяній вірші. Одна група різдвяних вірш основується саме на тих мотивах, які бачимо в різдвяній і вертепній драмі (напр. змалювання поклону пастухів і т. д.). Поминаючи різдвяні вірші більше сколястичного ніж народного характеру, важніші під літературним оглядом ті вірші, що малюють наслідки гріху Адама й Єви та радість людей з причини приходу Сина Божого на світ. Вони повстали незалежно від української різдвяної чи вертепної драми й не вільні від впливу анальогічних західно-европейських зразків.

З різдвяними віршами споріднені щодо веселого настрою й націоналізації та локалізації теми великої вірші. Одна група з них повстала з скорочення великої драми; тільки гумор у великої драмі легкий, у вірші грубий і карикатурний; радість праведників у драмі ледви зазначена, у вірші змальована дуже широко, скрізь змодернізована та націоналізована, зрештою не без впливу есхатологічних апо-

кріфів і народніх переказів. З великолікіх вірш особливо цікаві ті, в яких опис роскошів у небі має спеціально-політичне забарвлення: роскоші праведників у небі є антитезою сумних обставин в реальнім життю на землі, а гумористичний тон підібраний для висловлення суспільних бажань і найпекучіших кривд робочого народу. Не вільна дяка вірша й від голосної скарги на страшну нерівність між людьми й веселе життя вищих верств, куплене потом і кровю поневоленого робочого народу. Цим протестом, сліди якого маємо і в зародках сатиричної побутової комедії, дуже корисно відріжняються українські різдвяні й великолікі вірші від своїх білоруських і московських варіантів, де до того не бачимо ні такого живого гумору, ні такої націоналізації і локалізації подій, як в їх українських зразках.

Українські інтермедії, український вертеп і українські різдвяні й великолікі вірші писані живою народною мовою і своїм змістом і своєю мовою творять один з оригінальних листків української літератури XVII й головно XVIII століття. Правда, тут і там різдвяна або великолікня вірша занечищена церковно-слов'янізмами, але це взагалі характеризує українську перехідну літературу XVIII ст. з її боротьбою традиційних елементів з новими, національними українськими з московськими й польськими, і то під оглядом змісту й форми. Однаке коли в українській літературній памятці XVIII ст. продерлися справжні почування, коли тут є відгомін суспільно-етичного світогляду народніх мас, коли ми запримітили реалізм у малюванню сцен з їх життя, коли ми довідалися про політичний ідеал тодішньої України, коли ми почули протест проти кріпацтва, — протест, якого даремне шукали б ми в тодішній Московщині, — коли ми бачили привязання до своєї національності й щораз більшу симпатію до народніх мас. — як не виключно, то головно бачимо це в початках української комедії і тих незвичайно важких літературних творах, як різдвяні й великолікі вірші, що зродилися в атмосфері початків української комедії. Ця література, в пере-

важній частині безіменна, сповняла важну громадянську, навіть національну службу.

Бачимо, як матеріял, тон, мотиви та спосіб трактування предмету — все це було надовго перед Котляревським їдготоване на Україні повільним розвитком живого слова. Будучи органічним виплодом українського ґрунту, „Енеїда“ Котляревського все-таки безмірно більше народня від усіх своїх попередниць і багатша від них багацтвом ріжнородних русів народності й сучасності.

Ще більшим реформатором ніж в „Енеїді“ був Котляревський на полі драми: в оперетці „Наташка Полтавка“ й водевілю „Москаль чарівник“. Головними особами його драми є селянє. До нього в українських інтерлюдіях селянин виступає досить часто в комічній постаті. Автори інтермедій нераз відємно відносилися до простого народу, а в драмі в поважній ролі вивів перший раз селянина Юрій Кониський. Вже ця риса вказує, яким свіжим духом повіяло від таланту Котляревського в українській літературі. Котляревський не тільки не відокремив комічного елементу від поважного, але й вніс нові пружини в розвиток акції своїх драматичних творів: почуваючи і пристрасти, суспільну нерівність, індивідуальність і т. ін. Беручи живцем постаті з місцевого народного життя і пишучи свої твори гарною народньою мовою, а рівночасно з глибоким знанням свого народу й дишучи широю любовю до нього, він дав українській літературі такі живі, правдиві й теплі драматичні твори, що вони по нинішній день не зійшли з української сцени.

Початок нової української драми датується тільки від 1819 р., коли Котляревський на ждання князя Репніна написав свою „Наташку Полтавку“ для вільного театру, а потім незабаром і водевіль „Москаль чарівник“. Рівночасно для одного приватного театру писав свої українські комедії талановитий Василь Гоголь, батько геніяльного Миколи. З його комедій задержався тільки „Простак“.

I „Москаль чарівник“ Ів. Котляревського й „Простак“ В. Гоголя мають одинаковий зміст, себто зраду жінки простакові чоловікові. Цю згідність можна пояснити легко користанням з того самого джерела в обох авторів. На це джерело вказав проф. В. Петрець¹³⁹). Є ним „Письмовникъ“ Курганова, що вийшов 1769 р. Й мав пізніше ще десять видань. Є тут між іншим повість „Про молодого зуха-салдата“, котрий, попавши переночувати в дім одного міщанина, запримітив у часі його неприсутності, що до його жінки прибув любас, якого вона почала угощувати. Коли несподівано зявився чоловік, жінка сховала любаса й вечерю, а голодному чоловікові сказала, що нема що їсти. Тоді зявився салдат і, поздоровивши господаря, заявив себе чародієм, котрому служать демони. Підглянувши передтим, нарисував коло й відкрив, де була схована вечеря, а повечерявши, показав у постаті службового демона — схованого любаса жінки.

Істнували драматичні оброблення цієї дуже добре відомої в середновічній Європі новелі, а на українськім ґрунті віршові обробітки на туж тему. Так „Москаля чарівника“ Котляревського з 1819 р. вяже нитка новель і фацецій з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича з 1619 р., які стали вихідною точкою для отсього огляду початків української комедії.

Приписки.

- 1) Др. Іван Франко. Русько-українська література. Чернівці. 1898. Стор. 27.
- 2) Хр. Ящуржинський. Свадьба малорусская, какъ религіозно-бытовая драма (Киевская Старшина, т. IV, стор. 235).
- 3) Ал. С. Фаминиць. Скоморохи на Руси. Спб. 1889. Стор. 1.
- 4) Тамже, стор. 10.
- 5) Труды Этнографическо-статистической Экспедиции въ Западно-русской Край. Томъ третій. Народный дневникъ, изданный подъ наблюдениемъ дѣйств. чл. Н. И. Костомарова. Стор. 265—266. На стор. 268—269 передрукований волинський варіант з I. т. „Волині“ Стецького.
- 6) Алексѣй Веселовскій. Старинный театръ въ Европѣ. Москва. 1870. Стор. 115—16.
- 7) Wojciecki Kazimierz. Teatr starożytny w Polsce. Warszawa. 1841. Т. I. Стор. 52—53.
- 8) Ал. Веселовскій, op. cit., стор. 271.
- 9) И. О. Морозовъ. Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. Спб. 1889. Стор. 47.
- 10) Тамже, стор. 49—50.
- 11) В. Н. Рѣзановъ. Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра іезупотовъ. Ніжин. 1910. Стор. 349—52.
- 12) В. Н. Рѣзановъ. Изъ исторіи русской драмы. Школьные дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезупотовъ. Москва. 1910 Стор. 44.
- 13) Dr. Wiktor Halin. Literatura dramatyczna w Polsce XVI. wieku. Львів. 1906. Стор. 122.
- 14) St. Windakiewicz. Teatr ludowy w dawnej Polsce. Krakів. 1903. Стор. 170.
- 15) Тамже, стор. 183.

- ¹⁶⁾ Skarga. Kazania o siedmi sakramentach. Kraków, 1872.
Стор. 177.
- ¹⁷⁾ St. Windakiewicz, op. cit., стор. 127.
- ¹⁸⁾ Aleksander Brückner. Z dziejów dawnego teatru polskiego (Pamiętnik Literacki, 1902, зош. IV, стор. 542).
- ¹⁹⁾ Тамже, стор. 548.
- ²⁰⁾ М. Драгоманів. Найстаріші руські драматичні сцени (Розвідки . . . про українську народну словесність і писемство. Т. І. Львів, 1889, стор. 193—194).
- ²¹⁾ Тамже, стор. 196—197. Оповідання записане в бірюченськім повіті, воронізької губернії, себто на східній межі українського племені, заселений зрештою переважно виселенцями з західньої України.
- ²²⁾ С. Пташицький. Средневѣковыя западно-европейскія повѣсти въ russkoy и славянскихъ литературахъ. I. Исторіп пъзъ Римскихъ дѣяній (Gesta Romanorum). Спб. 1897. Стор. 37.
- ²³⁾ Historye rzymskie (Gesta Romanorum) wydal Dr. Jan Bystron (Biblioteka Pisarzów Polskich). Kraków, 1894. Стор. 147—149.
- ²⁴⁾ М. Драгоманів, оп. сіт., стор. 213.
- ²⁵⁾ Михайло Павлик. Якуб Гаватович (Гават). автор первих русских інтермедій з 1619 р. Стор. 27—30.
- ²⁶⁾ Тамже, стор. 37—39.
- ²⁷⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіп польского и русского народного театра. I—VII. Спб. 1905. Стор. 40—43.
- ²⁸⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіп польского и русского народного театра. XIII—XIV. Спб. 1908. Стор. 28—33.
- ²⁹⁾ Ів. Франко. Інтермедія єврея з русином. (З XVIII т. Збірника Харківського Історико-Філологічного Товариства, виданого в пошану проф. М. Сумцова). Харків, 1908. Стор. 11—12. Котра віра ліпша? Інтермедія жида з русином. (Міжнародня Бібліотека. Ч. 12). Львів, 1913. Стор. 45—47.
- ³⁰⁾ Етиографічний Збірник. Т. VI. Львів, 1899. Стор. 212.
- ³¹⁾ Тамже, стор. 173.
- ³²⁾ М. Марковський. Южно-русска п'єса польской драмы „Союзna duszowna Ss. Borysa u Hleba“ (Кіевская Старина, т. XLVI, стор. 32—45).
- ³³⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіп польского и русского народного театра. XI—XII. Спб. 1909. Стор. 14—17.
- ³⁴⁾ Тамже, стор. 29—34.

- ³⁵⁾ Тамже, стор. 34.
- ³⁶⁾ Н. Рудченко. Народныя южно-русскія сказки. Выпускъ 1. Кіїв. 1869. Безщасний Іван. Стор. 95.
- ³⁷⁾ Н. Рудченко, ор. сіт., в. 2. Чоловік з маслом і москалі. Стор. 167—169.
- ³⁸⁾ „Интерлюдіи Митрофана Довгалевского XVIII вѣка” подала „Кievskaya Starina” в тт. 58 і 59 (1897), стор. 89—117.
- ³⁹⁾ Мистерії и комедії учителя поетики въ Кіевской академії іеромонаха Митрофана Довгалевского. (Труды Кіевской Луковной Академіи. 1865, февраль, стор. 315—316).
- ⁴⁰⁾ Н. И. Петровъ. Описаніе рукописныхъ собраний находящихся въ городѣ Кіевѣ. Выпускъ II. Москва. 1897, стор. 246.
- ⁴¹⁾ Kievskaya Starina, т. 58, стор. 90.
- ⁴²⁾ Проф. Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Kievskaya письменная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. Кнїв. 1911. Стор. 297.
- ⁴³⁾ И. Житецький. Энциклопедія Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Кнїв. 1900. Стор. 98—99.
- ⁴⁴⁾ Тамже, стор. 100.
- ⁴⁵⁾ Н. Тихонравовъ. Русские интерлюдіи первой половины XVIII вѣка. (Лѣтопись Русской Литературы и Древности. Томъ II. Москва. 1859. Стор. 37—42).
- ⁴⁶⁾ Тамже, стор. 50—53.
- ⁴⁷⁾ Тамже, стор. 53—56.
- ⁴⁸⁾ Н. Петровъ. Драматические произведения Георгія Конисского (Древняя и Новая Россія. 1878, т. III, стор. 245).
- ⁴⁹⁾ Тамже, стор. 251—256.
- ⁵⁰⁾ Археографической сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси, пѣдаваемый при управлениі Вилленского учебнаго округа. Томъ второй. Вильна, 1867. Стор. 147.
- ⁵¹⁾ Лѣтопись Русской Литературы и Древности, пѣдаваемая Николаемъ Тихонравовымъ, Томъ III. Москва, 1861. Матеріалы, стор. 78—80.
- ⁵²⁾ Józef Kraszewski. Wędrówki literackie, fantastyczne, historyczne. 1839. Т. II. Стор. 83—85.
- ⁵³⁾ Н. И. Петровъ. Очерки, стор. 243.

⁵⁴⁾ Тамже, стор. 357.

⁵⁵⁾ Михайло Возняк. Матеріали до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. I. (Українсько-руський Архів. Т. IX. Стор. 69—70).

⁵⁶⁾ Тамже, стор. 73.

⁵⁷⁾ Николай Закревський. Старосвітський Бандурист. Книга первая. Избранные Малороссийскія и Галицкія пѣсни и думы. Москва, 1860. Стор. 122. Навчився.

⁵⁸⁾ П. Жицький. Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. Київ, 1893. Стор. 46—48. Нарис життя мандрівних дяків у Жицького став основою для нашого оповідання.

⁵⁹⁾ Тамже, стор. 53—54.

⁶⁰⁾ Народные пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. Часть II. Обрядные пѣсни. Москва, 1878. Стор. 487—489.

⁶¹⁾ П. Жицький. Мысли, стор. 55.

⁶²⁾ А. И. Сычевская. Памва Беринда и его вприн на Рождество Христово и др. дни. Київ, 1912. Стор. 20.

⁶³⁾ Тамже, стор. 30—31.

⁶⁴⁾ Тамже, стор. 49.

⁶⁵⁾ Михайло Возняк. До історії української вірші і драми. I. Різдви її великовідні вірші-ораций з збірника кіп. XVII — поч. XVIII в. Львів, 1910. Стор. 28.

⁶⁶⁾ Тамже, стор. 13.

⁶⁷⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 54.

⁶⁸⁾ Тамже, стор. 55.

⁶⁹⁾ Тамже, стор. 74.

⁷⁰⁾ Тамже, стор. 51.

⁷¹⁾ Тамже, стор. 66—68.

⁷²⁾ Тамже, стор. 68—69.

⁷³⁾ Тамже, стор. 70—71.

⁷⁴⁾ Тамже, стор. 65.

⁷⁵⁾ Київская Старина. 1889, кн. 1, стор. 242.

⁷⁶⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 52—53.

⁷⁷⁾ Тамже, стор. 55—56.

⁷⁸⁾ М. Возняк. Різдв. її вел. вірші, стор. 16—26; В. Н. Перетць. Къ исторіи польского и русского народного театра. XV—XX. Спб. 1912. Стор. 12—25.

⁷⁹⁾ В. Н. Перетць. Къ исторіи поль. и руск. нар. театра. XI—XII. Стор. 5—14.

- ^{“1)} В. Н. Перетцъ. Къ исторії польского и русского нар.-театра. XV—XX. стор. 25—34.
- ^{“2)} В. Н. Перетцъ. Къ исторії польского и русского народного театра. I—VII. стор. 19—21.
- ^{“3)} М. Грушевський. Очеркъ исторії украинского народа. Спб. 1904. Стор. 201.
- ^{“4)} Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторії украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. стор. 447.
- ^{“5)} О. Сластіонъ. Сатирическая вирши 1786 года. (Кievskaya Starina. 1899. кн. 11, стор. 70—74).
- ^{“6)} Тамже. стор. 70.
- ^{“7)} Н. Петровъ. Очерки изъ исторії укр. лит. XVII и XVIII вв.. стор. 450.
- ^{“8)} Перший варіант цієї вірші надрукувала „Кіевская Старина“ за 1882 р. в 11 кн. (стор. 398—399) по запису бувшого учня купянської духовної школи В. Лавровського, як зазначає П. Іванов, переписуючи текст редакції „Кіевск-ої Старин-и“. Коротший варіант надрукувала київська „Заря“ в ч. 284 за 1884 р. Найповніший варіант опублікував М. Драгоманів з наперів М. Максимовича в I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 40—42).
- ^{“9)} П. Житецький. Мысли. стор. 84—85.
- ^{“10)} Основа. Спб. 1862. кн. за червень, стор. 41—42. Вірина записана в харківській губернії І. Полторацьким.
- ^{“11)} Варіант цієї вірші надрукувала „Кіевская Старина“ за 1888 р. в 1 кн. (стор. 275—277). Цей варіант записаний Гулаком-Артемовським коло 1848 р. Повніший текст надрукував з наперів М. Максимовича М. Драгоманів у I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 37—39). Трипільський варіант з Кіївщини надрукував С. Гаевський в XI кн. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ (стор. 101—102).
- ^{“12)} С. Н. Пономаревъ. Вирша на Рождество Христово (Кіевская Старина. 1882, кн. за грудень, стор. 624—626). Де, коли її від кого записав віршу Пономарев, не зазначено. Варіант тієї ж вірші без кінця надрукований в „Кіевск-ої Старин-и“ за 1889 р. в січневій кінці (стор. 234). В руках П. Житецького були ще два варіанти цієї вірші.
- ^{“13)} Найповніший текст цієї вірші надрукував М. Драгоманів з наперів М. Максимовича в I т. „Життя і Слова“ за 1894 р. (стор. 436—439). В наперах Максимовича знайшов Драгоманів дві коні цієї вірші, іписані мабуть ще з початку XIX в., а може й раніше.

Не такий новинний текст надрукувала „Кіевская Старина“ за 1888 р. в кн. 1—3 (стор. 279—282). Цей текст записав в 40 рр. XIX в. І. Звоїков від київського міщанина Іллекуна. Повнійший варіант з тогож часу штудує П. Житецький в „Мисляхъ“. В останніх часах надрукував два варіанти С. Гаевський в XI кн. київських „Записок“ (стор. 102—106).

⁹³⁾ Зводний текст цієї вірші по рукописам А. Скальковського та М. Гоголя надрукувала „Кіевская Старина“ з 1882 р. в квітневій книжці (стор. 169—171). З копії, зробленої Д. Морозом у 60 рр. XIX в. по старому списку, надрукував той же місячник і з тогож року в кн. 9 (стор. 501—503) кінець вірші. З наперів. М. Макензівська надрукував М. Драгоманів найnopравніший варіант у I т. „Кити і Слова“ за 1894 р. (стор. 444—448).

⁹⁴⁾ У збірнику бібліотеки Київо-печерської Лаври ч. 210 приходить між іншим „Върица, говоренная гетману Запорожцами на свѣтлй воскресенія Христова праздникъ 1795 года“ (Н. Петровъ. Описание, оп. сіт., в. II, стор. 35). Цей текст надрукував М. Петров у X т. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ п. з. „Пасхальная върица, говорена пізні запорожцями своему Гетьмановиці р. 1795. по рукопису Київо-Печерської Лаври“ (стор. 76—81).

⁹⁵⁾ Н. Петровъ. Очерки, стор. 55.

⁹⁶⁾ Тамже, стор. 56. Видаючи інтерлюдії Ю. Коніського, зауважив М. Петров, що вони належать самому Коніському або пісні під безпосереднім його наглядом (Древняя и Новая Россия, 1878, т. III, стор. 245). Два роки пізніше в „Очеркахъ пізньої історії української літератури XVIII вѣка“ Петров писав, що Інтермедії лодрами Коніського пісані або самим Коніським або віршоницем Танським (стор. 110). Зацитувавши відомий лист Лобисевича при видаченню тексту великомільйонної вірші з 1795 р., Петров виводив: „В такім разі великомільйонна віршина уложена або Юр. Коніським або Танським коло 1746 р.. хоч, розуміється, могла бути потім новточена запорожцями і перед своїм гетьманом“ (Записки У. Н. Т., т. X, стор. 76).

⁹⁷⁾ М. Драгоманів. Із історії вірши на Україні (Ватра. Літературний збірник. Стрий. 1887. Стор. 124).

⁹⁸⁾ В VI кн. „Основи“ за 1862 р. надруковано текст цієї вірші, записаний з уст народу в ізюмській повіті харківської губернії. Країцій текст записав П. Іванов у Купянську та Слободі Візоруцькій, старобільського повіту, харківської губернії. Цей

варіант надрукований в 3 кн. „Этнографического Обозрѣнія“ (стор. 118—120).

¹⁰⁰) Ватра, стор. 126.

¹⁰⁰) Мпронъ (Франко). Южпорусская пасхальная драма (Відбітка з „Кіевск-ої Старини“). Клів. 1896. Стор. 32—33).

¹⁰¹) Др. Іван Франко. Слово про збурене пекла. — Українська пасійна драма (Відбітка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, т. LXXXI). Стор. 45—46.

¹⁰²) Н. Петровъ. Очерки, стор. 135.

¹⁰³) Др. І.в. Франко. Слово про збурене пекла, стор. 35.

¹⁰⁴) С. Гаевський Різдвищі та великодні вірші. (До питання про генезу різдвяних та великодніх бурлескних вірш з додатком нових матеріалів) (Записки Українського Наукового Товариства в Кліві, кн. XI. Стор. 95—96).

¹⁰⁵) Тамже, стор. 89.

¹⁰⁶) В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и материалы. Томъ III. Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII в. Спб. 1902. (Записки историко-филологического факультета императорского с.-петербургского университета. Часть LXIV). II. Пріложенія. Стор. 154—155.

¹⁰⁷) Тамже, стор. 163—167.

¹⁰⁸) Тамже, стор. 167—168.

¹⁰⁹) Тамже, стор. 159—163.

¹¹⁰) Цей діяльності опублікувала перший раз „Кіевская Старина“ з 1885 р. в мартовій книжці (стор. 543—550) в зводім тексті, зложенім з: а) нової копії, зробленої в Бесарабії, б) копії з Нового Ромська, чернігівської губернії. — під диктат старого селянина Ол. Лісовського, в) по памяті видавця, що в дитинстві вмів цей діяльності на память. Це новіща редакція діяльності. Старшу редакцію представляють дві досить старі копії, які взагалі без порівнання близчі до себе ніж вище згадані три тексти новішої редакції. Перша копія відноситься до кінця XVIII в. Її зазначена так: „Сей замєтель переписаль священикъ Салогубовскій Іоаннъ Матвієвичъ Скіпецький 1798 года №ириця 15“ (пор. Кіевская Старина, 1899. кн. 10, стор. 3—8 відділу матеріалів). Друга копія старшої редакції є в рукопису, принадлежнім іроф. Перетцові (1803—1843 рр.). Раніше при кінці XVIII на початку XIX в. був цей рукопис власністю острогозького кушця Бориса Маркова. Текст „Просьби“ записаний очевидно в 1810—20 рр. Ця копія близька до

копії 1798 р. (Нор. В. Н. Перетцъ. Къ исторії поль. и рус. пар. театра. VIII—X. Стор. 79—95).

¹¹¹⁾ Н. Петровъ. Очеркъ, стор. 462.

¹¹²⁾ Тамже, стор. 453.

¹¹³⁾ Опублікував її Кость Широцький у 95 т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“ (стор. 161—69).

¹¹⁴⁾ Ал. Веселовскій, ор. cit., стор. 337.

¹¹⁵⁾ Обычай, новъръя, кухня и напитки малороссіянъ, извѣщено пзъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ. Издалъ И. Давиденко. Кнїв, 1860. Стор. 33—34.

¹¹⁶⁾ Описание Киево-Софійского Собора и Київской іерархії. Кнїв, 1825. Стор. 215—216.

¹¹⁷⁾ Іван Франко. До історії українського вертена XVIII в. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка“, тт. LXXI—LXXIII). Львів, 1906. Стор. 21—22.

¹¹⁸⁾ М. Возняк. Матеріали, стор. 170—171.

¹¹⁹⁾ Тамже, стор. 162.

¹²⁰⁾ П. О. Морозовъ. Исторія, стор. 111. В. Н. Перетцъ. Кукольный театръ на Руси. Историческій очеркъ. Отдѣльный отискъ изъ „Ежегодника императорскихъ театровъ“ сезона 1894—1895 гг. Спб. 1895. Стор. 73—74.

¹²¹⁾ М. Драгоманів. До справи про вертенну комедію на Україні (Розвідки. Т. I, стор. 147).

¹²²⁾ В. Н. Перетцъ. Къ исторії польского и русского народнаго театра. I—VII, стор. 13—16.

¹²³⁾ Ів. Франко. До історії, стор. 39—59. Текст цього вертена списаний при кінці XVIII в. й переховувався в бібліотеці „Пародного Дому“ у Львові.

¹²⁴⁾ Тамже, стор. 76—79.

¹²⁵⁾ Тамже, стор. 79, замітка.

¹²⁶⁾ Тамже, стор. 80.

¹²⁷⁾ Тамже, стор. 81.

¹²⁸⁾ Н. Маркевич, ор. cit., стор. 27—64.

¹²⁹⁾ Тамже, стор. 30.

¹³⁰⁾ Гр. П. Галаганъ. Малорусскій вертень (З передмовою П. Житецького). Кіевская Старина. 1882, кн. за жовтень, стор. 10. З приводу того надрукував Петров у „Кіевск-ї Старинн-ї“ за 1882 р., кн. за грудень, стор. 438—480, статію п. з. „Старинний южнорусский театръ и вѣ частности вертень.“.

¹³¹⁾ Тамже, стор. 9.

¹³²⁾ Тамже, стор. 21—22.

¹³³⁾ Тамже, стор. 22—27.

¹³⁴⁾ Тамже, стор. 33.

¹³⁵⁾ Тамже, стор. 38.

¹³⁶⁾ Записав і видав текст у „Воспоминаніяхъ“ Чалий в „Кіевск-ій Старин-і“, кн. за січень 1899 р., стор. 27—40. Нізніці записи А. Малинки „Живой вертепъ“ в „Этнографическомъ Обозрьин“. 1897, кн. 4, стор. 37—56. М. Васілєва, тамже, 1898, кн. 1, стор. 76—100. Крім того у Франка „До істор. укр. вер.“ від стор. 110.

¹³⁷⁾ Ів. Франко. До історії укр. верт., стор. 94—101.

¹³⁸⁾ Хр. Ящуржинський. Рождественская пантермедія (коза). (Кіевская Старина. 1898, жовтень, стор. 73).

¹³⁹⁾ В. Н. Перетцъ. Историко-литературные изслѣдованія и материалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Спб. 1900. Стор. 277—278.

Зразки інтермедій, діяльогів і вірш.

I. Продав кота в мішку.

Особи: Кімко з горицками. Стецько кота мас в мішку на піснях.

- 1 Кімко. Що тут ти, побратиме.
Собі порабляєш?
Кажи миїй, як живеш
Та і як ся маеш.
- 5 Стецько.. Я тут не роблю нічого.
Ось іду до дому свого
Та і з тіїми горицками,
Як з своїми сусідами.
- Кімко. Та на що так много маєш?
Либай на жінку кидася?
- 10 Стецько. На що? Чи хочеш вірити,
Що люблю хороше жити?
Всього достаток варити
Кажу та ся не курчти.
- 15 Так, яко приналежає
Сподарові, що все має.
- Кімко. Бігмесь чоловік хорюний.
Либай маєш много грошей?
- Стецько. Та що? Маю.
- 20 Кімко. Та добиток?
- Стецько. Маю tot на полю винток.
Суть тамо вівці, барани,
Котрими частую пани,
Суть воли, та і корови.
- 25 Кімко. Все маю, коли здоровий.
Стецько. Та і много поля маєш?
- Кімко. Маю. Та що так питаети?

Інтермідіум по Акціє вторм.

Persony Klimko з гарçами, Stecko kotà w worze mà nà grzbiecie.

KLIMKO Szó tue ty pebratymie sobi perablaiesz?

Kazý mini isz jwroch/tu yist sia mäiesz.

STECKO Jaenc ne obliu myzeho, Os ydu do domu swoho/

Táy z toiemy horskami/ Jak z swemisusidam.

KLIM: Tána scéce tak mnego mäiesz/ Lybøy na žonku kydaisz.

STEC: Vlasczo. Cy choczsi wäryty/ Szó lubli chotosejsty/

Wsiech dostatoč wäryty Kazú ta sia ne kuczsey.

Tak iako przynależacie Spodarowi szó wäte mäiet.

KLIM: Bohmęs ciolowit chorehy/ Lybøy mäiesz mnoho hroši

STEC: Tis szo mäia, KLIM, Tu dobyste, STEC Etzais, tot

ná polu reſyceł,

Sut tamio wroc, Barany, Botromi c̄istim Pany/

Sut wole, tá v korowy, Wsie mäiu żolim zdorowym,

KLIM: Táy mnego puši mäiesz/ STEC: Isiy, szo teb peřajesz

KLIM: Bo chociu toby služey, Že tobois teb prowadzey

STEC: Koli choczesz, harski služy, Chot sia y syntaxem dñiwy/

Koli pinisi mäiem, Wsie my soje poplatymos,

Lise cho černe služey, KLIM: Kazýsz szo budesz wsäity

Dlamene, STEC: Chot wedyśi mnoho horszkow, szom do do-

mna swoho, Tue pokupyl jas iarmarku, Kapitemi y kolutnicu,

Szo budem sedyz nej psty, Tá pyrdiesz szo wäryty,

Budu os w toim horszku, W toim iachly do metek,

Koli ryby besiánenio, W toim horszku zwaremo,

A w toim sia zwaryt rysse, W toim korepy rozpręse,

W toim kápstu ciustou, W toim rozpusztemo toiu,

Do horochu, et ták znaiesz, Táy pyrohoro sia nárys,

W horszku ich poratymo, Táv tym sprek násimienio,

Tá szo bys chetyl insohes, Szó mäieinn náwárem mnego

KLIM: Bohme ja bùdn služyty, Koli eaz schoczesz wäryty,

Táže siachrofie mäiesz, STEC: Tá te szo robyz mäiesz

267

- Климко.** Бо хочу тобі служити,
 З тобою вік провадити.
30 Стецько. Коли хочеш, гаразд, служи,
Хоть ся і шинкаркам довжи:
Коли пінзі з масмо,
Все ми тос поплатимо.
Лише хоч вірне служити.
35 Климко. Кажи-ж, що будеш варити
 Для мене.
Стецько. Хоть видни много
Горицків, щом до дому свого
Тут покупив на ярмарку.
Купивем і тую мірку,
Що будем собі з неї пити.
Та питаси, що варити
Буду. Ось в тім борицка.
В тім ягли до молока:
40 Коли риби достанемо,
 В тім горицку зваримо.
А в тім ся зварить тісто,
В тім корони розшісто,
В тім капусту товстую,
В тім розиустимо лою
До гороху. От так знаєш.
50 Та і пирогів ся найш:
 В горицку їх поваримо.
Та в тім широк наスマжимо:
55 Та що бись хотів ишиого.
 Що масм, наварим много.
Климко. Бігме, я буду служити.
Коли так схочеш варити.
Та й же ся хороше маси!
60 Стецько. Та ти, що робити знаєш,
Кажи, щобим слугу свого
Знав та ласкав був на нього.
Климко. Я чоловік, все робити
Знаю та вовки ловити,
65 Щоби овець не исували
 Та би,да не розгняяли.

І пинного звіра много
Достану. Ось з ліса того
Лисицю, щом імив, несу
Та за довги і понесу.

70 Стецько.

Того слуги потребую
Та вже ся тобі радую.
Будеш же ся гаразд мати,
Та борзо хоч прибувати.

75 Климко.

Гаразд! Та ти звірка того
Купи. Дам його недрого.
Будеш до той шапки мати.
Коли би го оглядали!
Іще блестрій, тепер з ліса.
Утік би мни до біса.
Дома його оглядаєш;
Гейже хороший, пізнаєш.

Стецько.

Як його шапуєш собі?
За шість вісъмаків дам тобі.
Вельми зачипивесь много.
Кажи, що даш. Дам недрого.
Три вісъмаки візьми собі.
Дай пять.

Не дам.

Жичу тобі.

90 Климко.

Много.

А хочеш купити,
Чотири. Та будем жити
Собі. Лише довг однесу
Та горщки тоті понесу
За тобою.

Стецько.

Іще много

Хочеш.

Та бігме недрого.

Так бо і я впнен спла,
Колисьмо там в корчмі ишли.
Бери-ж вже чотири гропиці
Та ся верни як хороший.
Гаразд, і з міхом зоставлю
Та не вельми ся забавлю.

100

Стецько.

Климко.

105

(Тут відходить Клімко, а Стецько оглядає лисицю).

Стецько. Осмотру тую лисицю.
Чи буде під рукавицю!
Та і під шапку краснайко.

(Кіт утикає).

Бідна-ж моя головонько!
Ось, ось мене гроший збавив!
Лих чоловік міх заставив;
Ось кота в міху купивем.
Чом я так немудрій бувем,
Що я в tot міх не глядівem
Ta що в нім не осмотрівem?
O бісу твоїй матери!
Кажуть: не кождому віри.

(Шукас горицків).

Ta i горицки либои побрав!
Ось, матінко, що я виграв
На тім лихім ярмарку!
Bіс взяв із горицками мірку.

(Шукас одієн, яку положив на горицках).

I сукні либои не маю;
Що міші діяти, не знаю.
Бідна-ж моя головонько!
О нещасная-ж матонько,
Щось мя на світ народила,
Щом так нинька стратив сила!

(Клімко приходить, перевіршивши в іншу одією, горицки кладе її прикриває одією його та потрясає травою).

Клімко. Та що, побратиме, тобі?
Стецько. Чи жартуєш з мене собі?
Наробивши, та не знаєш,
Горицких украв, та питаєш!
Із сукманов. Таєш і зрадив
Мене в торгу, котась веадив
В міх! Та що лисицю масни,

- 135 Казавесь, що її продаєш.
 Туюм я заплатив тобі,
 А тогом не змилив собі,
 Що я в tot міх не заглядів.
 А ти сь прийшов, щобись шидів.
- 140 Іще, що ми єсть, питася
 Та ся з мене насміваєш?!
- Климко.** Та що ти на мене кладеш?
 Щом ся тут натрапив, рад есь.
 Не маю ким освідчити,
 Щось смів то на мене вложити.
 Як тебе зовуть, питую.
- 145 Климко.
 Климко.
 Стецько.
- Климко.** Климко.
 О, того не знаю.
 Як здрайцю зовуть тамтого.
 Та бо шапка власна його.
 Та длятого гадав собі,
 Що віл, тамтот, мовив тобі.
 Прону-ж, пробач вину тую.
 Милий брате, я з тобою.
- 150 Стецько.
 Стецько.
 Стецько.
- Климко.** Стецько.
 Та як кажеш? Що тя зрадив.
 Кота вперед в tot міх всадив?
 Ой, так!
- 155 Климко.
 Побрав.
- Стецько.** Та і побрав гропі?
- Климко.** Чоловік нехороший!
 Та імів служити тобі?
- Стецько.** Мав.
- Климко.** З гропамп пійшов собі?
- Стецько.** Так, брате!
- 160 Климко.
- Стецько.** Та і сукману
 Взяв? Біс в його маму,
 Як непинному пану!
 Ой, взяв.
- Климко.** То і горицки украв?
- 165 Климко.
- Стецько.** Так.
- Климко.** Таєш ти його не шукав?
- Стецько.** Ні, бо ся ти натрапивесь.
- Климко.** Тепер то?
- Стецько.** Тепер. Зблудивесь.

175

А хочеш миї вірити,
 Здається, я мав видіти
 Тепер чоловіка того,
 Що мав горицьків вельми много.

Стецько.180 **Климко.**

Tot лібай. Ей, лібай.

Сукману,

Що тобі, благому пану,
 Либай взяв, ніс на налиці
 Та собі ліг на травиці.
 О бігме, тот, бо сірая
 Сукмана була такая.

185

Такая, такая.

Чи хочеш ми вірити?

Коли його покажу, не хоч го живити.
 Ось лежить. А тот?

190 **Стецько.****Климко.**

Tot, tot.

Нуж тою палпцию

Гаразд його по хребті, що змаже травицю
 Пасокою.

195 **Стецько.**

О, буду-ж його смарувати!

Мусить миї і горицьки і все повернати.
 Та як мудрий накрився, ось віднин, травою,
 Щоби го не зглядено.

Климко.

Бий крінко та свою

Сукману і все побери,

А його в світі не дерп!

(Стецько закасав собі руки в горицьки. а Климко утікає).

Стецько.

Ой, матінко, матінко, тепер же ми лихो!

Чи біс, чи лих чоловік вправив мене тихо
 В то нещастє велике, іцом убоство своє
 Потовік, в нівець обернув ті горищечки мої?

Ішо ся діє? Чи Бог то милостю справити
 Хотів, такій річи на мене пустити,

Чи лихій люде? О Боже милостивий!

Коли-ж би ся тот трапив чоловік зрадливий,
 Ішо ми такій річи ось, напе, наброїв,

Пізнав би, як бим дива коло нього строїв!
 Візьму-ж преці тую сукману,

Пійду ся скаржити пану!

205

210

(Відходять Степанко, а Климко приходить. сміючися).

Климко. Га, га, га, га, га, га, га, два рази одного
Чоловікам ошукає, признаемся до того.
15 Тот пан, що знає в світі гаразд махлювати,
Пійду інше та знайду, кого ошукати!

ІІ. Найкращий сон.

Особи: Максим, Грицько, Денис. волоцюги.

Максим. Ітім же, брате, вже тою,
Що ідемо, дорогою,
Колисьмо вже сторгували
Та і всі воли продали
5 На тім лихім ярмарку!
Не будем більше шарварку
По тіх волах робити.
Ліпше на флісі служити.

Грицько. Ліпше, брате, я з тобою
Іду. Ти іди за мною.

Денис. Ей, побратимове, стійте
Та, що говору, почуйте!
Далек ідете? Кажіте
15 Та з собою мя візьміте.
Помагай Бог вам!

Грицько. Здоровий
Будь та короткими слови
Кажи, о що патаємо,
Та як тя звати маємо.

Денис. Я з Каміння Подільського
Прийшов до містечка того
На ярмарок з воли та Денис
Естем.

Максим. Та біс тя тут пропіс!
А ми від Городка. Знаєш?

Денис. Знаю.

Максим. Далек пійти маєш?
Ось коби ся з ким трапило,
Щоби нас хоті зо три було,
30 Ішов бим на фліс.

Грицько. Іди-ж з нами:
 Та ми ідем от два сами.
Денис. О, слава Господу Богу,
 Щом знайшов в тую дорогу
 Товариство хороше.
 35 Ось нас буде тепер троє.

(Ідуть дещо наперед, а Денис питає їх за хліб).

Денис. Ой, братінкове, слухайте
 Та що мині їсти дайте!
 Забувем хліба купити,
 40 Без котрого трудно жити.
Максим. Ей, брате, і я не маю.
 Грицю, ти маси, я знаю.
Грицько. Та ти хліба не купивесь,
 От так собі нарядивесь,
 45 Та я ся на тебе спустив,
 Щось ти хліба купити мів.
Максим. Та що будемо чинити?
 Либай прийде глод терпіти.
 А вельмі ся хоче їсти;
 50 Щось не купив, тож есь чистий.

(Ідуть наперед, Денис знову занюхує пироги).

Денис. Братя, та либай пироги
 Тут пахнуть з тої дороги.
Максим. О, пахнуть.
Грицько. Пахнуть.
 55 **Денис.** Шукаймо,
 Та говорил престаньмо!
 А як, дасть Бог, тут знайдемо.
 То ся всі три поділимо.
 Та ось пиріг на травниці
 60 Був. Либай виріс з землиці.
 О, слава тобі, Господи!
 Омишуть нас тепер глади,
 Коли більше достанемо.
Максим. Либай уже не знайдемо.
 65 Та що тут есть за травниця,
 Що родить пироги ти?

Ось іще будуть пироги,
Коли ся вернем з дороги.
Будем тую траву знати
Та тут пирогів шукати.

70 Грицько. А з тим що будем чинити?
Любий ся прийде ділти.

Денис. Хоть ся ділти хочемо,
Преци ся всі не наїмо:

75 Максим. Нас три, а тот пиріг малій.
Та хотьби оден зів цілий,
Кривда би знов іншим була,
Босьмо го всі три згляділи.

Грицько. Тож ся ділти будемо.

80 Денис. А коли так, учінімо:
Котрому ся що ліпшого
Приснить, буде пиріг його.
Гаразд, гаразд!

Тож лягаймо

85 Максим. Та всі троє позасилиямо!
Денис. А тот пиріг нех тут буде,
Чей тут не украдуть люде.

(Кладуться, а Денис, вставши, зів пиріг і кладеться. а потім будить їх).

Максим. Гей, Грицю, встань! Та Денису, Чом довго спиш? Іди к бісусу!

90 Денис. Ну, уже тепер мовіте,
Та і сни вперед кажіте.

Максим. Гей, братя, я в небі був.
Гей, том ся там хоропе мав!
Гей, гей, тож трудно сказати,
Що я там міг оглядати!

95 Та то небо, як золотий
Замок, що такої роботи
В світім не видав красної.

Мури має золоті
Та каменями сажені
Дорогими: суть зелені.
Суть білі, червоні,
Суть блакитні та світлі.

- Та і міст там єсть золотий.
 105 Та я собі пред вороти
 Стою. Аж там викрикають
 Лигели. Ей же, сивають
 Хороше, та святих много
 Стойть вельми. Ось я того
 110 В небі си там насмотрівem
 І Господа там видівem
 Бога. Та сидить за столом,
 А всі бууть перед ним чолом.
 Та ся і всі так жегнаютъ,
 115 Як ми в церкві, та сивають.
 Потім Бог Господь посити
 Їсти казав. Там служити,
 Що живое, ся рунило.
 От, братя, то ся ми сишло.
 120 **Денис.**
Максим. Та ужесь все виновідів?
 Ще пі, бом там зараз вглядів.
 Що потрави принесено
 Та і ми за стіл веажено.
 125 Гей, було-ж, було-ж там много
 Їсти! Не пребачу того.
 Було мясо, поросята,
 Були печені курчата,
 Були там і варениї,
 Та були і смажениї.
 130 Все хороше і з юнкою
 Білою та і жовтою.
 І тісто було варене,
 Смажене та і печене.
 І широги тамо були,
 135 Та і борщица зварили:
 Та була і капустиця,
 І горох, була капіечка.
 Та була там і ботвиня
 І всілякая звірнина.
 140 От так ся я в небі мавем
 На банкеті, що там бувем.
Грицько. Та я, братоньку, в пеклі був.
 Ой, том же там біду терів!

- 145 Чорненя́ і там по голові
 Били ми та по хребтові
 Літунове. Та там ве́ного
 Видівем поспільства много.
 Суть тамо поши, панове
 Та пані небратимове.
- 150 Суть там і лихі жінки,
 Суть невеликі дітоньки.
 Всі горіють аж по уши.
 Біда-ж там і моїй душі
 Була та на вічні віки,
- 155 Кажуть, будеш терпів муки.
 То ся мині лине сніло.
 Бодай ся то не трапило!
Денис. Та я, братя, собі лежу.
 Та ось ангел іде вижу.
- 160 Та tot, до мене прийшовши,
 Шірвав мене за волоси
 Та мя посадив на небі.
 Та я там видівем тебе,
 Що ти собі уживавсь.
- 165 Там я проспів, щоби давесь
 Мині цю. Куска одного
 Не хотівесь. Все до того
 Широга казавесь з неба.
- 170 Та ангел: »Вже тя не треба
 Тут, рік мині, товарища
 Колись видів. Ось у біса
 Другий спідить в тім пеклі«.
- 175 Та мя там ставив при теплі.
 Аж ти на мене киваєш
 Та слова такі волаєш:
 Вже мене не глядаєш,
 Візьми пиріг, що там маєш,
 Та зідж, бо на вічні віки
 Тут буду терпіти мукі.
- 180 Та знов ангел тут мя ставив
 Та я ся широга наїв.
Максим. Либой.
Денис. Ой, так!

- Максим.** Ей, Денису !
185 Іди-ж же ти собі к бісу !
Коли не буде широга,
Будеш плакати на Бога.
Денис. Чайже ся ти пайв в небі !
Грицько. Як я, баламуте, тебе
190 Почину палицю збирати,
Не будеш ти жартувати !
Денис. Ось біда, зісти казали
Пиріг та ся розгнівали.
Максим. Іди-ж, іди-ж, звідкиесь прийшов,
Хоть бись і до біса пішов.
Денис. Колим пиріг зів, не дбаю
Та вже ся з вами прощаю.

(Утікає, а вони за ним).

III. Котра віра краща.

(Виходить ясно з тхориками в руках).

- Українець.** Стій, жиде, не втікай, далекось то бував ?
Жид. Ось на селі, пане сусіде, десцом торгував.
Українець. Що жесь собі уторгував такого ?
Жид. От воскобої та тхориків немного.
5 **Українець.** То я-ж тобі буду товариш в дорогу.
Жид. І гаразд, пане сусіде ! Й але, хвала Богу !
Українець. Тілько-ж не знаю.
І ци годиться нам бути в товаристві з тобою ?
Жид. Як ? Цому, добер год на тебе, для цого ?
10 **Українець.** А сю-з то ти мовис, гою, такого ?
Жид. Ве ти жид, а я русин, Бога в Тройці визнаю,
А ви нехристи, в кого вірите, зовсім я не знаю.
Жид. Сказав бим я, гою, тобі.
Та пильная дорога моїй особі.
15 **Українець.** Ну, іно розмовляймо, будем у час собі.
Жид. Ми, добер год на тебе, віруєм у Бога зивого
І сиравуємся після приказания його,
Которий то нае так в оїці мів,
Що чрез сорок літ нае на иусці манною кормив.

- 20 **Українець.** То за то єж то ви, жиди, Бога на хресті розпяли,
Такуєсьте йому почесть за ласку його отдалу!
- Жид.** Сцо ти, лихий год на тебе, говорпе, гою?
- Не дерзав би есь язика в спокою!
- Хто Бога має розиннати?
- 25 Бог есть в небе безыденний и руками непонятый.
Прадеды наше Христа распинали, том узывав,
За такой проступок, что ся Сыном Божим называв.
- Українець.** Як же ти не віриш, щоби то Сын Божий був, жиде?
- Жид.** Не знаю того, але знаю, что Месія прийде.
- 30 **Українець.** Але то вже Месія назначений приходив,
Котрий люд свій з неволі вічно висвободив.
Як вас тоді, жиди, страх не зняв?
- Жид.** Як? Цому? Для цого?
Сцо то ти мовися такого?
- 35 **Українець.** Бо ся тоді предивині знаки ставали:
Світ ся мінив, земля тряслася, каміння ся розпадало,
Все створіння боже на жаль божий було ся змінило.
- Жид.** Добер год на тебе, русине, я того не знаю,
Але як ти свою віру, так я свою вихвалию.
- 40 **Українець.** Щож у вас за віра, де ванн піст, де свята?
- Жид.** На сцо ти ся випитуєс, для якого кати?
Колиб я тобі поцав свої свята виліцати,
Могло-б в твоїй бороді ії волоска не стати.
Тілько після одного звидаю...
- 45 **Українець.** Та дей, дей, я тобі наперед позволяю.
- Жид.** Господи-з помагай,
А ти мене, русине, махтай!
Отоц то в насих злів
Свята ідуть рядом:
- 50 Персий Пейсех, другий Пурим,
Коли буває, Гамана гоним,
Ісце Росхевдис, так тез і Трубки,
Колибесь не попустив, як коза, бубки!
А сцо на коздій тицдень сабат!
- 55 **Українець.** Ци уже всі, ци інче будеши, жиде, вилічати?
- Жид.** Не могу, добер год на тебе, без талмудів нагадати.
Пійду на час, з талмудів собі оглязу,
А, зараз вернувсіся, тобі росказу.
- Українець.** Ой, стій же, жиде. ось я свої тобі роскажу!

60 **Жид.** Обицайце-з, добер год на тебе, покорне тя просу
Українець. Огож то тобі, жиде, на память виону!

(За кожедиши разом потрясав бороду жида).

65 Рождество Христове, Богоявлення,
 Василь Великого і Стрітіння,
 Сорок мучеників і Олексія,
 Також Благовіщення і Вербна неділя,
 То Спаса святого і Святая неділя,
 Тамже буде Петро і пророк Ілля,
 То святого Амброя і батька Николи.
Жид. О вей, не хочу ся закладати з тобою ніколи!
 70 **Українець.** О вей, тою, доки-з буде свят тих?
Українець. Отож то вже, жиде, неділя всіх святих!

(І вириває всю бороду).

Жид починає лямент по бороді:

О вей, Алонаї, Бозе зивий,
 Ого споганив мене той злосливий!
 Бороду мій вирвав, як грабезний вовк.
 75 I києм дуже такзе бока натовк.
 Ні до зінки, ні до дітей піяк прийти!
 Otto споганив так есп мене, тою, ти!

(Відходить).

IV. Загадковий сон.

(Виходить селянин, оповідає сон і приликає до себе ще двох:
 потім закликає бабу й циганку; надходить циган і за ци-
 ганку всіх розганяє).

1 **Селянин.** Що се, прошу, такеє на світі човпеться,
 Чи во спі, чи на яві се диво плететься?
 Уже-ж питався діка, в книзі чи немає
 Написано або так хто чи не вгадає.
 5 I всі так читали, та не начитали.
 I всі одгадували, да не одгадали.
 А такий сон припиняє, що боюсь казати.
 Що, далебіг, принало із хати втікати.
 Тілько що був прикорхнув з праці хороненъко,

- 10 А схватився з опалу так дуже швиденько.
Стую, як оциплений, так дуже злякався.
Аж, бачця, янголик з рогами до мене прибрався.
Та й каже так на мене: чи бачив ти диво.
15 Я, бачця, гульк на небо, аж но небо спво.
А звізда величезна да з місяцем беться,
Місяць не пуска сюда, вона к міні преться.
Дак я пак іще гірше хрещусь, молюсь Богу:
Як злякався, да і назад лізу ік порогу.
20 Аж, бачиться, мене за руку хура, да і на піл.
Дак у мене із правої ноги іспав постіл.
А далі як загремить, як блисне зпенанька,
Дак то й тоді і по всьому почала різачка
Різати, штурмувати, колоти із боку,
Як було мій осталось у кума з уроку.
25 Колиб бак хто сей синице заразом одгадав,
Я-б остатилю корову перістую oddav.
Лиши пак сподіваюсь, що Пархім може одгадати:
Пархім, годі лиши там, ходи лиши до хати!
- 2 селянин.** А що там, іо? Що пак там?
30 1 селянин. Сон іди одгадай.
Буцім ти не кобзуюш, цур, пск тобі Біг дай!
- 2 селячин.** Кажи-ж, що там за сон, а уже одгадаєм.
Бо ми ту лихостовицю було такоже знаєм.
- 1 селянин.** Тільки що був прикорхнув з праці хороненько,
35 Аж но присинісся мні сон сей да і швиденько.
Бачиться, явгол з рогами прибрався до мене.
Сінас, торкає, кличе: устань лиши, Семене!
Я швиденько кинувся, всюда озираюсь,
А тут, іцо хура хвата, я не сподіваюсь.
40 За руку. Як же штурмє мною, як мячиком, на піл.
Дак у мене із правої ноги іспав постіл.
А місяць на небі із звіздами беться.
А одна звізда з неба да до мене преться.
- 2 селянин.** О, ми сього не кмітим, якби одгадати.
45 Хиба Кузюберду мусимо позвати.
Кузюбердо!
- 3 селянин.** Га ?!
1 селянин. Ходи сюда!
3 селянин. Чого ?

- 50 **І селянин.** Іди нивідко!
3 селянин. Уже-ж бо мні до вас і ходити стало гідко.
І селянин. От чи не знаєш сну цього одгадати?
3 селянин. Ат, чорт його знає да й чортова мати,
 От хиба Настя баба, що вгадує всюди.
- 55 **2 селянин.** Але-ж бо, братчку, вона хороша-ж юда.
І селянин. Шійди-ж ти лиш по ей да қланяйся низенько,
 Щоб прийшла, бо підем в оранду швиценько.
Баба. Помагайбі, сподарі, дайте милостиню,
 Згляньтесь на старість которий вітцівський сину!
- 60 **3 селянин.** Об вовку мова, вовк тут же, і вона, як саком, пала,
 Що ми хотіли кликати, вона, як все, знала.
- 2 селянин.** Угадає же вона і сей сон, що бути має,
 Уже-ж нікого не турбуй, невне угадає.
- Баба.** Що там за сон, діточки, голосно кажіте.
 65 **Коли** що який злив, то й не говоріте!
- І селянин.** От, бачиться, до мене яиголи ходили,
 Да і так приснилося, бачиться, збудили.
 А звізда з неба в рот тілько не влетіла,
 Дак я нивідко істулив, дак вона-ж не вспіла.
- 70 **А місяць** з звіздами таке чинив диво,
 Як журавлі, нарядив усе небо сиво.
- Баба.** О, сеж вам іде на хліб, на під да на діти.
 Буде за ким на старість спокійно сидіти.
- Циганка.** Помагайбі, пани,
 75 Чи здорові, жадані?
 Маєш тугу на серцю своєму?
 Що спилось во сні тезкові твоїому?
 Хиба ви мні дайте найбільше сало,
- 80 **Щоб** правдивій циганці за ворожку стало.
 Я знаю, що до вас ангели і звізди ходили
 І всяку потіху до вас приносили.
- І селянин.** О, сеж, братця, циганка якая із лиха,
 На память до слова бере з торби, як з міха.
- Циганка.** Уже-ж бо я не змілю, як баба оттая,
 85 **Що** вона брехала, як сука старая.
- Баба.** А ти вже не слухай тоєй мантажки, сину,
 Вона в тебе з назухи витягта хустину.
- 2 селянин.** Чи справді, бабочко? Дак вона й злодійка,
 Да не згірна з неї, бачу, лементійка.

- 90 Я казав, лучине було послухати баби,
 Як вдарю по віденю, так чи моц у жаби, —
 Очі повилізають.
- Циган.** Соля мунзже дахт куриче ха, ха, ха.
 Тацкури намури жда істулл дракури та юшикут
 Мушкут нахлавде тараба давдубі жиберниту
 Здристиста пердулицу линдра ионардечка
 На мандро наждала са. що великая була в моого
 [батька]
- 95 Ковбаса, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха.
 Що тут, іанове, моєї жони голос чути?
- 100 Хорев Маждала, а тебе чи кат уніс, що діеш тут ти?
 Чи тобі користь дають, чи яку заплату?
- Сел.** І ми не клікали її сюда в хату.
 А вона, прийшовши, да вкрала хустину,
 Буде і тобі тос, негідному спіну.
- 105 **Циган.** Дак вам за тее з неї наругатися?
 Да колиб не нахвативсь, то-б ви збили, братця.
- Сел.** І ще ми і до війта її суку попремо,
 Да і там драла доброго дамо
 І в громадську колоду ногами забемо.
- 110 **Циг.** В нашім роду того немає, щоб у колодках сидіти,
 Чого ваші не дождуть і всі пеї діти,
 Лучине би цигану не бути на світі.

V. Пиворізи.

(Виходять пиворізи, найперше один, а потім другий, які вміють і малярство; до них надходить селянин і його обмальовують пиворізи, за яке малярство приводить на них війта та титара. її проганяють пиворізів).

- 1 пиворіз.** Де-б то, вашеці, прошу, місце проіскати?
 Йшвиши без кондиції, потяжко на шати.
 А іще-б думалось набрати тузинку.
 Бо вельце докучають студенти у зимку.
 5 А приодягнись мало, пійшов би в Березину.
 Но для совіта гряду ко другу любезніу.
 Іже в Претнеській школі крилоса правитель
 Лівого, горілиці і бражки любитель.
 Паче бо в Коропі граді користі бивають
 10 І соборнії наїї тамо учащають.

Всім той камень прибіжницє заяцем і мати,
Гді братія живот свой жаждет скончевати.
Камо і аз шествую алчний, жаждний вити,
Да живот мой в граді том могу кончти.

15 В немже ми от дітеских літ криличествовали
І по шагу із диму рокового брали.
І там нас братія соборнійша знає:
Тілько туди появлюсь, то вся прибігає
20 Під нашу милость, даби клиру сопричтити
І собор між братію добре утвердити.
Не тілько-ж ми умієм клиром управляти,
Но можем іще куніти разнії писати.

2 пиворіз. Хто зді таков, хваляся, себе величаше?
Аще прийдет кто к нему, нічого не даше.
25 А ми було як когдась на місці бували.
То до мене всі странині в школу приходжали. .
Ми бо, бувало, всього подостатку маєм
І, хто прийде к нам в школу, любезно вгощаєм.
30 Веліє бяше число у нас горілиці,
Повні чвапії, текуци з підтрубиої криниці.
І всього, слава Богу, бяше подостатку:
Що у людей, то і в нас усякого статку.
Да тепер багаті маєм воли й телиці.
Іже купио мандрують по стіні к трубинці.

35 **1 пиворіз.** Не хвалітесь, бо і ми блощичного роду
Маємо подостатку і всякого плоду.
Довольствuem же зіло, что хліба ні куса.
Все, ходячи по школі, справляємо труса!
Потрисини кучерами, да спати лягаем.

40 А уставнии раненько, бражку попиваєм.
Може, вашець, ремесло вмісте робити?
Бо і я умію, то-б вкуні стали собі жити.

2 пиворіз. Скажіть, вашеці, ірону, откуду гриденії.
Да і аз із тобою таможе ідеши.

45 **1 пиворіз.** Грядемо, мосці пане, з Середої Буди.

2 пиворіз. І ми тілько шо ірпінці, було нас усюди.
• Де-ж намриваєте шині шествовать?

1 пиворіз. Ходім до Березої, де і дикувати
Будем, бо вже давно к мії прислали
50 Всі титарі до мене і більш постунали

- Роковиціни, та боюсь, бо пострайв штуки,
Так, щоб не попастися пропоні в руки.
- 2 пиворіз.** Скажіте, пане Власе, що то там таке?
- 1 пиворіз.** Сто барбар зачесли, так диво самое!
- 55 2 пиворіз.** Ей, перестаньмо сього, нумо малюватись.
Як ийдем до Коропа, добре заліцитись
Будем. Наперед мене звольте вмалювати.
А потім ми вашеші будем рисувати.
- Селянин.** Скажіть, панове деки, мудрі ви люде,
- 60** Чи Кавель Кавеля вбив? Кому брехня буде?
Чи мині-б то із кумом, чи мойому свату?
Все не дає просвітку, дай же його кату.
- Пиворіз.** Не бійся, онагрику, кума побідши,
Аще на горілицу шага положши.
- 65 Селянин.** Ми тобі, пане дяче, і всього потроху
Дамо: крупів і соли, піноша і гороху.
- Пиворіз.** О, курва ми, онагра із його крунами!
Або то ми без крунів не дзвоним зубами?
- Селянин.** Такоже ми вам і шажок викинем до ката.
- 70 1 пиворіз.** Гряди в школу для толку там до номіпата!
А ми своє, пане Влас, о чім була мова.
- 2 пиворіз.** Добре, вашеші, прошу, і фарба готова.
- Селянин.** А ну і мні компердь перед умалюйте, дяче.
- 75** Бо що прийду додому, то моя і плаче
Дохна, що не купили гостинця із міста.
Серег або перстеня і ілзки памиста.
- 1 пиворіз.** Добре вашець говориш, ми служить охочі,
Омалюем усього, тілько заплюц очі.
- 2 пиворіз.** Оттак ти того, брате, дури зипзыка скота.
- 80** Тілько-ж дурно учинив, не залішив рота.
Як пійде до громади да війті іскаже,
То й нам киями титарь пекарню помаже.
- 2 селянин.** Що се тобі, Артюше, сталося таке?
- 85** Щож ми вперше із роду видимо отсес,
Що так ол лег'одуха терпітимуть люде!
Едже, як не вибємо, то із нас сміх буде.
Гляди лши. Тарасе, да стань од порога.
То ми легкобитові припильям рога!
- 90** Ійон скурвий спин підняв сміх з нашого брата;
Колиб що добре таки, а то шарапата!

Пиворіз. Забивають інишету нашу і печаль нашу: обійдомпа-
ми ісп миози, жезл твой і налица твоя, та мя-
утінна: о Бозі моєм ирелізу стіну; соня лука-
вих обдергаша мя.

VI. Закрутки.

(Селянин хвалиться, що зародило збіжжє. Потім його сини
приводять бабу чарівницю, яку зловили в ліситі).

5 То то кажуть або нак балагурять люде.
Що будьто мудрагелі вгадають, що буде.
Аж і вгадали завтра. Хто то може знати,
Що нам його свята має грішним дати?
Хоч так вони по онім мудроцей доходять.
10 Та ба, да не дійдуть того, як інвки зародять.
Куди нак ім те знати, таки кажу сміло;
Бо то не їх, то наше господарське діло.
Ми то люде пахарні, все вереми знаєм,
Коли яке насіння в полі засіваєм.
15 Даї, Боже, й до віку так, як у мене зродило:
Колиб тілько без капости в ціlosti доспіло!
Бо ми за його ласку і святую волю
Орем і сієм на всякого долю.
Щоб невимовно перне, чим світять, одмінити,
20 Да і чим курять у оній, в крамарів купити.
Треба-ж і роковицінку, що школу зучає.
І тому, що тим у оній опеє зривас.
Треба-ж і тим, що миркають, що небудь уткнуті.
А того нак, що нака, сим тим не одбути:
25 Ще-ж то і на нравенти тілько-б з того дбати.
І себе-б то і саму з дітьми годувати,
Аби-б ми годні були да й його хвалили.

(Сини ведуть бабу).

Сини. І сюда, сюда, сюда, ось, ось уловили!
25 Батько. Що там таке?
Син. Але що? Побачин з неї!

Убралисъ у паше, раком сиділо отсеє!
Селянин. Отсеє? Що за потваря? Ох, моя годино!

Сеж ти убраласъ у паше, старая шкапинно!
 30 От тепер же, як кажуть, думка думку пошибає.
 Аж з журби тяжкої пердь пердя доганяє!

Як?! Ви в онім?! Що вона там робила?

Сини. Але що робила? Сидячи, крутила.

Селянин. Крутила?

Син. Крутила!

Сеж ти мене тепер, як на льоду, посадила.
 Пішла-ж паша кріава, пішла, як у воду!

Орав, сіяв, волочив, терпів і пегоду.

Уже-ж і зійшло було і зазеленіло

40 Так гречі, що аж очам дивитися мило!

Щож тепер з нею чинить, сам собі не поражу.
 Без моого гріха її к війту нопроважу.

(*Війт надходить назустріч*).

Селянин. А я до тебе.

Війт. Що там за справа такая?

Селянин. 45 Але на кого думали, так її поймана сяя.

Війт. Де?

Селянин. Іо де? На оних.

Війт. Чи не коло інш ходила?
Селянин. То бо ї то: угляділи мої, як щось там крутила.

50 **Війт.** Крутила?

Селянин. Еге, крутила.

Війт. Укрутим же і ми її цурку оную.
 Як иакидаєм паліча в попадю старую.

Селянин. 55 Шкода, шкода її рук поганить її собі чинить наруги,
 Оддаймо її ярзі, що бе і котюги.

Москаль. Нст лі какой работи?

Селянин. 60 О, сеж тобі робота,

Коли твоя до сього призволить охота!

Москаль. Да што здесь делать?

Селянин. 65 Іо що? Як сам здоров знаєш,
 Однак ти котюги беш її коти обдираєш, —

Здери з каверзниці сей старий шкіру.

А за праю, що на її, візьмені собі на хуру.

(Москаль допитується баби).

Ін добро! Сказівай миє, какал тє сіла,
65 Знать разве вражеская там по палих насіла?
Какое твоє дело, прізнаваї миє. в рожу,
А буді нет; вот етим вею опору кожу!
Батечку, голубчику, щапотко мій любий,

Баба. Не вір сим напасникам, ат плюнь їм у зуби!
70 Я лхого не знаю чинить і не знала.
Тілько потрібних зілок по полю шукала.

Москаль. Врьош! Опі ґаварят, што тебя в жітах засталі.
Баба. Ат плюнь ти їм в очі! То вони тобі нащекали:

Селянин. Де жита ростуть. нема там зілля другого.

Москаль. Еге, дак ти плювать каєш, ще й говорини много!

Візьми лппи. сватку, її. в свої руки ґречі!

Москаль. Вот я тебе давно ґавару, што бері на пласці.

(Тут селянин принос бабу на козла. а. москаль бс).

Москаль. Да каку миє за труд даєте заплату?

Селянин. Каку? Візьми її зуздром з потрохом ік кату!

(І так. москаль розганяє всіх).

VII. Лік на голод.

(Голодний циган скажеться, що хоче їсти).

Ох. їсти, їсти хочу, панове, рятуйте!
Хотя салом смажі губи поимаруйте!

5 Ох, запали, запали мої животини:
А чим би їх покріпити, нема солопини.
Егей, якая в світі дорожиста стала,
Що не випросили ніде і кусочка сала!

Бачиться, як би покушав тієї звірини,
Оздоровів би зовсім тієїж години.

Немовби летить, летить, як з неба. полтіна.
Доразу-б оживила душу циганина.

Ох. їсти, іробі. їсти! Безмаль не звалося.
Бо так охляв, що ледво на ногах держуся.

Л іще як на тое і циганка хвора.
А мордатого в місті нема Білозора,

10 Щоб мене чим полічив: я-б не став за плату,
Іще-б його залишив і самому кату.

Так то об нім, лікарі, з річи мні приспало,
Не влічав би він мене, хиба-б тілько сало.
Да піде його взяти, інхто з своєї ласки
Недужому не подасть сальця ні ковбаски.
Біда без жінки. Колиб сама яко мога
Зволоклає із шатра циганка небога,
Вже-б вона чим небудь мене порятувала.
Виворожила-б десь мині хстъ кусочек сала.

(Приходить циганка).

Бідна головко! Що мні з тобою чинити?
Покинув мене хвору, і шатер, і діти,
І без сіна і вівса оставил кобилу.
Уже й боки запали, тілько що стойть на силу
І не ріке. О Маре мій. Маре! Чи бойшся ти Бога?
Ти тут і єси і пеши, я з голоду мру небога.
Циган. Габав тебе дідько, и сам хожу на силу:
Чи тебе, чи дітей, чи порати кобилу?
Колиб ти добра була і о собі дбала.
Достала-б вівса шкапі і для мене сала.
Циганка. Ой, лас ти, лас на сало, а я на ковбаси..
І циганчата наши на теж вельми ласі.
Да де їх узяти? Ходи тілько до шатра, —
Я достала для тебе два хранці з осетра.
Наварю тобі борщу, і спеку комаря
І накормлю тебе, моого милого господаря.
Циган. Пропадай ти, циганко, з стравою такою!
Шійди проч з очей моїх, не стій передо мною!
Циганка. Як же собі хочеш, так я тебе й покину.
Циган. Ге, ге! Нехай на твоє тут лихо згину.
Циганка. Не гинь, не гинь, не кидай з дітьми! Положися
Генати.
Я вчиню, що сон тебе буде годувати.
Циган. Іди-ж і поворожи! Немовби так стало.
Щоб приспіліся мні ковбаси і сало.

(Тут циган кланяється спати. Сон його манить салом і ковбасою і він склонюється).

А се що? Чи було так? Чи так ся здавало,
Що, бачця, тут хтось приносив ковбаси і сало,

- Годував мене тут і сіткою укрив?
 Да чому-б голоден і чому-б не спотів?
 Ану лини інле так, як перше, гуліло!
Циганка. Встань, лиха зіси, хиба собаче мило.
 То-то бориць ситий, то-то страва люба!
 55 Візьми лини да покушай, аж злипається губа.
Циган. Сек твій бориць похож на ракову юнку!
Циганка. То-то для смаку кидала спітку і петрунку.
 Їк тілько да ляж, я пошмарую кости.
 60 **Циган.** Гляди-ж лини, щоб лихого не зробила з злости.
Циганка. Не бійсь, мій лебедю білтий!
Циган. Пошмаруй же, як знаєш, ачей і спотію.
Циганка. Засни тілько, я тебе і кожухом египетським укрию.
(Накривас сіткою. Звязавши сіткою ноги, циганка бе цигана).
Циганка. Оттак тебе, лежню, коли не хоч робити!
 65 Працюй, коли бажаеш смачно їсти й пити!
Циган. Ох, рятуйте, панове, в лихо я попався.
 Оттак повіряй жінці! Як я опшукався!
Циганка. Ха, ха, ха! Як я тебе убрала старого!
 Лежи, лежню, я собі знайду молодого.
(Циган, вилупутавшись, ловить циганку).
 70 Постій тілько, не втікай! Так ти, моя мила.
 Такими хороними ліками влічила!
 Полічу-ж і я тебе! Однак кажеш: хвора!
 Коли я не мил, пійдеш хоть за Білозора.
 Як його взяв хабло і новів у очерет,
 75 Нехайже преч і тебе тойже забереть.
 Нечхаве! На прекуреїди, на хлявидри дати
 Деласа футун маса, гайда, гайда з хати!
(Циган бс циганку сергієм і проганяє).

VIII. Великодня інтермедія-діяльог.

- Жоврид.** Чи ще тобі, Онопрію, сей піст не докучив?
Онопрій. Жовриде, Жовриде, не те ти блягузниши, та вже
 [мене замучив.
 Та вже і кваша в печінки вілася,

- А що хрін та редъка -- наскрізь просмерділає.
 5 Біда, як сей піст проволочеться,
 То неодин із посту, як гера, зодмететься.
Жоврид. Та вже кваші не гудь, бо то гречна штрава,
 Як походить коло неї жінка хунава.
Онопрій. Авжеж моя Недоря к тому канцирь хунавелько
 10 [ходить,
 Як накрутить, то цілу ніч сходить.
 То гляди, частенько течуть з печі потоки,
 Через припічок просто до помпійниці риштоки.
 А що останеться на черені, кившем ізбралає,
 Набуривши новен горицю, тоді в піч вставляє.
 15 То вже того гнитяку на ніч як ухватиш,
 То о півночи, пробачте, штасів не одхватиш.
Жоврид. Авжеж то я свою хвалю старую Домаху,
 Увесь піст варила гречину соломаху,
 Що як наймось в смак з березовим соком,
 20 То хто черевом повзе, а пиний і боком.
 А вже в ночі, то знай: пердь пердя поганяє,
 Вона-б то, бач, і ситиа, лиш живіт надуває.
Онопрій. А ще що оце отець поставив у своїй парофії.
 То сякі, то такі видирає хурії.
 25 Загадує по тіжням до церкви ходити,
 Та ще рано і вечір поклони бити.
 А щоб старі і малі дощепицю говіли.
 Од пятниці до суботи нічого не їли!
 А щоб люльки потягти, табаки понюхать, — того
 30 [не дай, Боже.
Жоврид. Та вже то він відумає, чого і негоже...
 От — пером йому земля — як у нас був покій-
 [ник Лукянний,
 Він було в гурті сповідає, хоть хто прийде й пияць.
 А що було на сі витребеньки не зважає,
 Хоть хто люльки потягнє, то він причапає.
 35 **Онопрій.** А вже в сього не вгобзнесі, сей дуже кмітує
 Хотьби трохи лизпув люльки, то духом почує.
Жоврид. Та вже таки не харапудьмося, бо як живі будем,
 То ми сї витребеньки усі перебудем.
 Он лиш молім Бога і його святу ласку,
 40 щоб нам діждать того Різдва, що робять паску.

Онопрій. Та вже більше ждали, менше пождім: як тільки
[сумприє
Ось не взглядим, відкіль нам весела вість вприне.

(Тут прибігає Онопріїв син з вісткою, що бачив Великдень).

Онопрій. А що там, сину Недю?

Педъ. Але що? От я вас давно шукаю
І щось вам новеньке сказати маю.

45

Онопрій. Раді слухать.

Педъ. Сьогодня, сказати, як би на вечірнім онрузі
Пасу я овечата на шелявському лузі.
Аж чвалає дорогою якась прочвара.

50

Їх було наперед тільки одна пара.
Одному ріг збитий, другий похилився,
Вся мармуза похряпана, пасокою вмився.
Хвіст при ріпці відірваний, на ноги хромає,
Посунувшиесь, жалібоченько мов бугай рикає!
Другес, згорбившиесь, і голе і босе

55

У слід за ним шкандібасе, хоть простоволосе.
Та якісь письма воши з собою носили,
Бо далеку впреч сколесили.

60

Потягли на низ в Херсоніципу слободи глядіти,
Бо вже їм в сих краях місяця не нагріти.
Я-ж їх, стоячи далеко, проводив очима,
А я не знаю, що в мене човниться за плечима.
Коли зиркун назад, киптюга куривою вертиться,
Коли припівлюсь, аж то янгол танциться.

65

А за ним їде у слід ружими волами,
Тільки — тягнуть ноги за ногами.
На возі спідить сам челядни гречний,
Воли в його не ипохужі та і віз валечний:
На йому чекмінь, як сніг, шапка вигилиарна.

70

У черчатім поясі, хустка в бока гарна:
В поливиних чоботях, штани түзенкові,
Червоная застіжка і чботи нові.
В руках його червонаи короговци має.
Ковбасою стихенька воли ногамяє:
Ніцямі окруж обешнався, ковбасами обіклався,
Мов як куди в бояри, то так він приправся.
Аж ось слідом сюде якась старуха,

75

- Нуж я її питати, прилягши до уха:
 »Що-б се таке?« — тихенько спітався.
- »Та се Великдень у гості попхався. —
 Так я, почувши це, та й вівці покинув
 Та до вас, щоб і ви се знали, аж стрімголов двигнув,
 Та коли-ж так, то ходімо, найдім свячене.
Жоврид.
Онопрій.
- Та ще ось жінка нехай скаже, чи є печене?
 Що ви тут загуторились? Зробіть добру ласку:
 Ідіть лиши до дому та вийміть з печі паску!
Педоря.
Онопрій.
- А ти свого і сама невгарна зробити?
 Так собі умій впята, як усадити.
Педоря.
- Та вже і кочергою і заступом довбала.
 Та нічого не вражу, дуже до черепя пристала.
 Ох, там же то була вдалася.
 Що як сажала в піч, то на сажінь тягнаси.
 А тепер мні неглюзне ѹєсь перейшло дорогу.
 Що моя паска невгарна і к людям ні к Богу.
Жоврид.
- Та вже, як росказуєш, бачу, жінко небого.
 То тут, без конаниці не вдієш нічого.
Онопрій.
Педоря.
- От іще ти не некла і поросяти.
 Та де-ж то не некла? Сором і людям казати!
 То-ж те заколола — саме гарне і кохане.
Педоря.
- Там же то було придалось спіте та рохманне.
 Гречаними впевівками з мікинами була начинила
 І, вложивши в яидолу, в піч установила.
 Та собі на лихо хижку одчахнула,
 А як з печі утекло, того і не чула.
Педоря.
- Ще-ж такої шкоди наробило:
 З юшкою і з борицем два горники розбило.
 Не ймучи-ж я віри, усюди шукала,
 Де-ж воно ділось, й сліду не попала, —
 Як у воду впало.
- Онопрій.**
- Та сеж бачу, як на таку, то ти й яєць не красила?
 Ох, де-ж то не красила, Онопрію? Та то, як упугила,
 Так із киркою горицок розбила.
Педоря.
- А щоб ти під царській вінець по підйшла, шев-
 [люго проклята!]
Педоря.
- Сеж ти наробила, що не знатимемо свята!
 Щож ти мене катуєш? Що я тобі лихе зробила?
 Колиб лиши тебе лиха година побила!

Жоврид. Чи ти скавезився? Людей не смініте!
Як діждете того року, то лучче зробіте,
Щоб ваша слава протхнулась, мов у морі камінь.
120 Зроблю я, старий бовняку (?!), сьому слову амінь

IX. Різдвяна вірша.

Христос родивсь, мір звеселивсь: сьогоднініми часи
Для сих родин всяк християнин вминає ковбаси.
Баби, діда пиво, меди, горівку варену
Кухликом пють, з киншами трутъ свинину печену.

- 5 Хлопці, дівки павпередки бігають під хатки
І, як вовки або свинки, скиргичуть колядки.
Пани, купці, славні кравці, шинкарство, міщани
Об сім Різдві усі в нові убралися жупани.
Мати земля уся гуля і, взявшиесь у боки,
10 Нісні гука, бе гопака в підківки широкі.
На небесіх янголи всі аж в свої долоні
З радости бують, пісні гудуть Якимовій доні.
Старенький Біг на стіл ізліг і сам собі дума:
»Празник душам, тільки Адам із Євою рюма«.
15 Важко здихнув, потім кликнув Гаврила швиденько.
Да й приказав, щоб лист послав Адамові хутенько.
Архистратиг метнувся вмиг, напір і чорнило,
Де треба, взяв да й написав Адаму так мило:
»Чесний Адам, ішо всім людям праотець зовешся,
20 Годі, не плач, от-от, як бач, із пекла спасеня,
Бо вже на світ, як рожі цвіт, Христос народився:
Він ад стребить, черта смирить, щоб той не гордився.
Смерть зло ягу загне в дугу і зломить йї спину,
Гостру косу і зброя всю стре, як павутину.
25 Аде́льких сіпак зомче, як мак, зібє іх в макухи.
За їх брехню і всю плутню він дасть їм цукрухи.
Вже-ж бо од сих катюг презлих просвітку не мають:
Прав і неправ, кого попав, знай, в некло таскають.
Кат би їх ма! У їх нема нікому вже спуску:
30 Хотьби чернець, хотьби святець, осмалити, як гуску.
Вони і вам, чесний Адам, з женою твосю.
Племфи дали, як в гріх ввели брехнею свою.

- Сих то покус хитрій іскує твою молодицю
На гріх підвів, що й ти ізів іпрокляту кислицю.
- 35 Од сих врагів ви із богів голяки зробились.
Рвали листки, ишли мінки і тими прикрилися.
Од їх чарів ви із царів, чорт зна, чим стали,
Із усім з раю дітьми у пекло попали,
Де день і ніч дрова у піч возите санками :
- 40 За той же труд не вас і бути по ребрах кійками.
Од сих то мук ти, як павук, онух і хвораєш :
Ну-ж ліши вставай, сей лист читай, — зараз очуяєш!..
Болізнь забув, хвабро скакиув наш прадід із полу.
Надів сіряк і сяк то так додібав до столу.
- 45 На лавку сів, да і надів на міс окуляри.
Лист той хвата, з сміхом чита, бо одішлі шпари.
Тут же сидить Єва, глядить у вічі ипльиенько,
Все, що чита, Адам мота на ус гарненъко.
Як прочитав, Єві сказав: »Давай варенухи!«
- 50 Глечик хильнув, да і махнув в те місце навтрюхи,
Де в піч дрова кладуть, ззыва всіх і репетує :
»Христос родивсь! Христос родивсь! Нам янгол вінцує!..
Потім вийма лист і зніма з гирі капелюху.
На пень же став, всім прочитав той лист до слуху.
- 55 І уесь тут загудів люд мов літом ті бджоли:
Беруть жіноч, ведуть в танок, затикаючи ноли.
Ті бичка, ті козачка, ті горлицю скачуть.
Сами-ж старі, спля в шатрі, од радости плачуть.
Пророк Давид там же сидить і в кобзу іграє,
- 60 Пісню святу Спасу Христу з псалтири читає!
Чорнявий Хам сидить теж там і ріже в солілку.
Сам добре пе і всім дає квартую горілку.
Кущі чорти мов ті хорти голодні скиглють.
Лани гризути, із себе шкуру рвуть, скрутлиси і пінятъ.
- 65 Старший іх біс нахлюпив ніс, сидить у куточку.
Скубє виски і на куски шматує сорочку.
Сущіга смерть собі-ж верть-верть, ляп-ляп кістками,
Біжить в куток, бере мішок з косою, з ножамп,
Заступ хала, яму копа і все в ту поклада.
- 70 Смерте, вгамуйсь! Тобі Ісус дасть доброго драла.
Наш Бог Христос чортів, як ос, подавить ногою.
З твоїх кісток, смерте, трісок наробить і гною.

Всіх вас у прах потре і шлях нам зробить до раю.
Сим я Христом, панн, з Різдвом вас поздоровляю.

X. Великодня вірша.

- Христос воскрес, рад мірувесь, дождалися божої ласки :
Тепер усяк наївся в смак свяченой паски.
Всі гудяють, вихваляють воскресшого Бога :
Уже тая, що до рая, протерта дорога.
5 Злій духи так, як мухи, всі уже послізли :
Загнав Ісус в пекло покус, щоб хрестян не гризли.
А смерть лютя, що нам тута вельми докучала,
По болотам, очеретам біжучи, кричала.
Там суціга тепер біга, як шалена з ляку,
10 Бо Бог хрестом чорта з хвостом прогнав, як собаку.
Сей чорт темний, князь пекельний, з смертю полигався,
Всіх зажерти, в ад заперти так то ізмовлявся.
Вони тое вкучі двоє, знюхавши, шають,
Хоть старого, хоть малого, всіх туди лабцють.
15 Була воля, хоть і короля у рай не нускали,
Хотьби святих, вони і тих у пекло таскали.
На всіх трактах, по болотах сторожі стояли,
Серед шляху засідаху, до пекла хватали.
Того святці, попи й ченці не минали шляху,
20 Філозопи, крутоючи набірались жаху.
Пропав сей страх, заріс той шлях купнем та болотом.
Де той злій дух глитав, як мух, пецастним ротом.
Тепер скорий шлях просторий до раю протерли,
Без сторожей всі павстежей ворота одперли.
25 Уже велять яблука рвать із райського древа,
З якого плоду не велів Бог пробу, а вкусила Єва.
Давно той уж кричав недуж, що спокусив Єву :
За то болів, що аж поліз по своєму чреву.
Виніть, охляв, бо Бог закляв лазити на чреві
30 За його гріх, що він на сміх так набрехав Сві.
Відна Єва одну з древа вирвала кисличку, —
Збулася ласки, треба присти на гребені мичку.
За нею-ж там бідин Адам іссось, кажуть, пронудив :
Землю пахатъ, ціном махатъ Бог з раю пронудив.
35 За одну їду Єва біду заслужила сію.

- Нечесть Адаму: аж за браму вибили у шию.
 Глуна жона, сама вона яблука троцила. —
 За один плодувесь народ в пекло заташила.
 Бог милостив Єві простив. Адаму пробачив:
- 40 Для визволу сам до долу з неба лізти рачив.
 Там чортинце, старий чепець, не хоче смириться:
 Крутить хвостом, іще з Христом думає сваритися.
 Лиши тільки Біг сам на поріг в пекло поточився.
 То вельзевул попустив мул, з ляку і вмочився.
- 45 Завив грізно, як вовк, різно голосом собачим;
 Кричить пробу, що особу Христову побачив.
 Дав Бог хlosti, що всі кости поламав і роги.
 І самого духа злого шідгарбав під ноги.
 Кричить на пуп, що всеюди струп, не лъзя доторкнути,
- 50 Надуло брюх, заперло дух, не дас і бзинути.
 А смерть шлюха, стоя, слуха, що човнить над дядьком:
 Стала трястись, мислить спастись прехитрим порядком.
 Пустила дур, беться об мур, дереться на стіну.
 Як шалена, торонена, цустила і піну.
- 55 Так сих покус знає Ісус хитрій обмани:
 За їх діло на все тіло наслав злий рани.
 Бо всю п-лю і г-лю зсинала короста.
 Крутить гузном, припинило узлом, бо болінь непроста.
 В такім місці, що ні сісти, ані почесати:
- 60 Нульга, тоска так, як луска, де сором й сказати.
 З нульги, з тоски все на куски на собі подрала:
 Смердять кості, бо в корості нагло поіскала.
 Як бубон труп, продовбав струп, сорошки рвуть тіло,
 З усіх сторон много ворон кстерву прилетіло.
- 65 На той же труп, почувши струп, мухи прилітали,
 Костомахи різно птахи тіло розметали.
 Карність зляя, як і тая, з людьми постуала.
 Так по ділом душа з тілом нині вже пропала.
 А сей Юда з того стида зиродивсь макуха,
- 70 То спінє, то красніє, бо бере сокруха.
 Вельми ся зляк і міх закляк з гротним за плечима:
 За його гріх той клятий міх все перед очима.
 В землю вкопав, щоб міх пропав, та окаменіла.
 Просох там цвіт і трави ніт, більш не зеленіла.
- 75 В воді рибу міх із глибу розпужав і раки:

- Вірнув злій дух із води сух до Йоди і паки.
 Злую мару ік у жару, так не загоряється;
 Міцно поїпит, чортом підбіт, що й не розідрався.
 З огню, з печі впять на плечі береться на Юду
 80 І з тим мішком ходить ішником у пеклі повсюди.
 Бог іновелів, щоб міх не тлів до страшного суду.
 Так крученсько всім хутенсько дав Бог царя Пора:
 Ад разорив, чорта стребив, смерть інцезла хвора.
 Нрадід Адам і дядько Хам давно в пеклі нпдів:
 85 Уже тепер некло одпер, як Христа новидів.
 І всяк узник крутий узлик з ішії розвязали,
 Ісусу Христу, як на листу, все росказали.
 Єва згинута була тута од злого шайтана:
 Сей покуса зліцій Пруса і кримського хана:
 90 Мучить дарма, в інших ярма з ішії не зазили.
 Струп на плечах, все по печах в ад дрова возили.
 З ярма в хомут, з узлами кнут, дротяні пуги:
 З ішії до пяят на спині внати кріававі смуги.
 З того страху було по брюху пятницю святую.
 95 На підпрягу в колимагу запрягли і тую.
 Щоб скакала, не брикала, кладуть в рот удил.
 Сікуть плітю, щоб так митю ступою ходила.
 Понеділок, хоть не мілок, — томуж та заслуга:
 Змикулившіся, замулившіся, ледви угік з плуга.
 100 Сю налогу скоро Богу донесли ув уші, —
 Не забарив, ад разорив, випустив всі дуні.
 Святий Офет узяв мушкет, вистрілив на гасло:
 Вийшла зграя немалая, аж некло захряслю.
 Вдруг ожили, всі загули, як весною мухи:
 105 З пекла парод біг нав завод, а іншій трюхи.
 Дочувесь Оврам, що вже Адам із пекла подрігав.
 Він з Ісаком ледви раком і собі пощаигав.
 Свята Сара, хоч і стара, да женищина руча. —
 Вся іхота йшла в ворота, вона, куди луча.
 110 Племінник Лот в купу сирот як ізобразив бідині.
 Так іі дверей ані верей в пеклі нема мідних,
 Бо як тая сильна зграя з пекла потаціла.
 Як та туча, куди луча, так залопотіла
 У божу путь, — тільки сонуть, що аж попотіли.
 115 Та вривають, поснішають, їсти не ехотіли.

Муєй іпророк дверей замок й мур іробив рогами,
Ад силонці дрував, іномандрував пінними ногами.
Як той бугай з кошари в гай винерся голодний.
Пекло однеч і шлях протер до раю свободний.

- 120 Адаме, грай! Одвертпй рай, іди, иосенішайся!
Райським плодом зо всім родом рад будь, утішайся!
Веди всіх в ряд у райській сад яблук ізбирати.
Бо од древа уже Єва не буде вмірати.
Веди к саду всею громаду, веди, щоб селилась
- 125 Тут в покою і з тобою вічно веселилась.
Зараз тая серед рая свобода засіла,
Тут тишіна, вся старина не має к ним діла.
Тут сіпуга, війт панюга нам не докучас
І в підвodu тут із роду ніхто не ханає.
- 130 Всі подубли, що нас скубли, сільській нахали:
Подеречі, колотнечі всі уже пронали.
Втихи збори, всі позори, не правлять кварталу.
Спочав Адам, що не кидав людей на поталу.
Утік кураж, здирства немаш, пронали всі драчі,
- 135 Щезло лихо, живуть тихо, не дають подачі.
Погибла влада і вся на рясть вилізла голота:
Війт не ворчить і не стучить десятчик в ворота.
Там... іде...¹⁾ ніч вже не журися:
Манна з неба — все, що треба, йж, іпй, веселиться.
- 140 Райські птиці, ластовиці весело співають.
Лілійворонки, соловейки, як в органі, грають.
Всіх музик нічий язык не може сказати.
Мудрий писак і пером так не може списати.
Дай, Боже, нам, щоб сї там музинки іграли,
- 145 Щоб більше нас хотъ у той час спіаки не брали.
Тп, Боже, бач кріавий плач і гірке ридання:
За тес нам покажи там вічне панування!

XI. Ярмарок.

Хзилон і Хвесіко.

Хзилон. Оже дай здоров, Хвесіку, ти ярмаркуєш?
Що добре тут продаєш або що купуєш?

¹⁾ Не відчлтапо з рукопису при першім опублікуванні.

- Хвесько.** Та мовчи, бра Хвилоне, продав свою клячу.
Хвилон. А ну, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?
5 Хвесько. Та още за півпята ізохнув на силу.
Хвилон. Але купив собі за півністьа кобилу.
Хвесько. Я-ж тобі давно казав: годі вс держати.
10 Сіна зовсім не вкусить і стала хромати.
Хвилон. Е, добре, бра, що тобі усюди шанцює.
15 Усяк не лиха хоче, коли що купує:
 Да не всякому пійде, хоч і переплатиш.
Хвилон. Не тілько не заробиш, але й іще утратиш.
20 Іо сеж ти, як бачу, тілько практикуєш.
 Все гнетешся, а досить добре й ти гандлюєш.
Хвилон. А чи вс лак ти продав, води ген онтії?
25 Коли ні, продай міші, даром, що елії.
 Та продать не даруга, колиб без утрати.
Хвесько. Щоб не гризти голови ні жінка, ні мати.
30 Щай хіба, що я кау, бо ве-ж то тягуче:
 Хіба тобі, бра куме, ізбрение син сучий.
Хвилон. Та ну вс, годі тобі во мною калякати,
 Щучче продать ніж, на їх глядачи, да й плакать.
Хвесько. Але-ж бо то ве і ти базікаєш дурно.
35 То ве, далебі, міші аж на серці нудно.
 Коли каєш, дак кац, та й будем сватами:
Хрилон. Нехай таки ще рідні прибуде між нами.
Хвесько. Ну, встуши-ж за півністьа, дак будем платити,
40 Колиб тілько годились у илузі робити.
 Куме, слухай, з моїх рук щастє тобі буде.
Хвилон. Вони дуже робочі, нехай кауть люде.
45 Спасибі-ж тобі, куме, нумо-ж пить горілку.
 Та ще треба землею стерти волам спипку.
Хвесько. Впій же, свату, до диа, щоб воли орали.
50 Оттак, свату, вгору хвісъ, щоб тобі брикали.

1790 р. 20 серпня.

Іван Некрасевич.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене“. Од параходіян.

(Знову ляються).

- Свирид. А що, свату Охриме, нумо лини гадати.
Якби нам свого попа гарно в шори вбрести.
Та-ж він силоміцю вліз в нашу параходію:
Підл-ж ти, як над нами крутить веремію. —
Чого наші батьки й діди не чували.
Щоб ми йому на сповіді те слабізували.
Та ще-ж то відумав якую затію,
Щоб ми давали дітей у ванацию.
- 5
Охрим. Я-ж вам казав: ме дуже лини на ту оковитку.
10 Свирид. Хрін же його вгадає, що добром казався здітку.
Харко. Нема на світі, як наш ішп був старий.
Що й досі згадує великий і малій.
- Хвілин. Та і будемо, Харку, довго споминати.
Бо вже не будемо такого попа мати.
15 Пархім. Умів же, Хвілине, з людьми обходиться.
Та й було тоді де горівки напиться.
Уже небішкік хотіть за вінчання добре драв.
Так добре-ж і людей об храмі напував.
Попили, голубчику, тії оковитки.
- 20
25 Тарас. Та ще не тільки ми, але і наші дітки.
А до сьогож бо інік і приступиться,
Не тільки, щоб коли горівки напиться.
Хотіть за ділом прийдеш, то все рило дус,
А як чого просили, то мов і не чує.
- Панас. Нехай же то нас уже не шанує,
А то й Ничипора, що титарює.
- Хвесько. Він і отамана нізвіщо не ставить;
Як той що скаже, то він своє править.
Ходім лишень до дяка та все роскажімо
30 Та хорошен'ко лишень попа уплетімо.

(Приходять всі до дяка).

- Свирид. Здоров будь, пандяче, як же ся маєш
Та за чим прийшли, чому не питаети?
Дяк. Панове параходіянне, просимо сідати,
Коли в гості прийшли, будемо витати.

- 35 **Охрим.** Та сполать, пандяче, за твою ласку!
 Послухай лиши нас, яку скажем казку:
 Візьми лишень каламаръ та націни круто.
 Щоб надіть на попа залізнеє путо.
- Дяк.
- 40 **Хвесько.** Почтенній міряне, ізвольте казати,
 Чорнильниця готова, що будем писати.
 Пиши, ѹо піп не велить нам іграти в карти
 І ѹо відняв у дітей усі дітські жарти.
 Дівчатам не велить ходити на вечірниці;
 Хиба-ж їм небогам постригтися в чернниці?
- 45 **Пархім.** Парубкам не велить з дівками гуляти;
 По чим же їм буде молодість згадати?
 Наказав празників, ѹо з півкою буде,
 І щоб по тим працникам до церкви йшли люде.
 А коли-ж, пане дяче, будемо робити?
- 50 **Луцько.** Як будемо ѹо свята до церкви ходити?
 Хоть старий піп небінчик не вмів ванації.
 Та і не було тоді такої затій.
 До церкви ходили не кожної неділі,
 А говіли тільки ті, котрі хотіли!
- 55 **Артем.** А сейже бо велить і дітям говіти
 І щоб конче дітей »вірую« учити.
 А хто (Утченашу) не знає, не сповідає,
 А як »Тройці« не знає, то й не причаняє.
 Хоть є за ѹо, хоть нема, то сажає в куну.
- 60 **Омелько.** Ось як посадив і Хіврю, мою куму.
 Вібачте, огрішилась, як діжу місила,
 Отож за те цілий день у куні сиділа.
 Левка старого за те у куні держав,
 Що тільки неборак з кумою покартував.
 Та і мене самого в куну пригринював.
 Що тільки сміявеся, як він казань казав.
 Харченка Терешка віддав на покаяння,
 Що в церкві огрінівсь на Андрієве стояння.
 А Стецькові Хамурі і насхи не святів.
 Що тільки неборак сім роцків не говів.
 Та і Петра Батиря у куну посадив,
 Що тільки до церкви п'ять років не ходив.
 Педоря перед причастям кваші поконітували.
 Отже-ж бо і за те у куні стояла.

- 75 Сергій. Та і Хомі нетязі причастя не дав.
Що ідучи до церкви, горівку коштував.
Солоха Федъківна дитину привела.
Говіла щільй піст і в куні стояла.
А Ієсько у пятницю скорому наївся.
Та і за те у куні добре насидівся.
А Кирик Левченко не втік того сорома,
Що женився на Стесі, а вона йому кума.
80 Яцько. Та і Левко Хутепа три дні в куні сидів.
Що, вибачайте, люльку тяг тоді, як говів.
85 Грицько. Так же і Куліні покрова не вкрила,
Що без чоловіка дитину родила.
А Процько за куму хоч у куні її не сидів.
Так па самеж Різдво увесь день поклони бив.
Зінець з родичкою тільки женихався.
90 Педъко. Та і за те неборак у куну попався.
Пини, що не велить челяді колядувати.
На улицю ходить і на Купала скакати.
І дівчатам не велить вінки робити.
95 Щоб не грati в карти і в шинк не ходити.
А чому-ж небінчик не тільки на Купала ходив.
Але часто було іде і на вакулачки,
Що неодин було од його лізі рабки.
Оточ бо сей не йде і час не щускає.
100 Тілько в церкві з дяком що день галасає.
А старий небінчик і в шинку нераз хрестив
Дитину, на Купала скакав і колядувати ходів.
По весіллях було не тільки старостує,
Ходів у придане, ще було і дружкує.
105 А вінчав небінчик не тілько з бурмою,
Хотьби хто десь прийшов із рідною сестрою.
Та вже він покійник не менше гріхів знов.
Таки парахвіян своїх так не мудрував.
Вільно тоді було, що хотіть, робити.
110 Не принуждав, царство йому, до церкви ходити,
І лихостовниц тоді ми не вміли,
А все ж бо насущний хліб Іллі.
Охрим. Тоді, пане Педъку, і Біг лучче годів
За те, що народ мало до церкви ходів.

- 115 **Тимко.** А при сьому теперічки не став і годити.
 Бо стали дітей ванації учти.
- 120 **Лаврин.** Да й правду казала небіщиця Настя.
 Що не буде парод більше мати щастя.
 Бо вона бачила, як замірала,
- 125 **Супрун.** Що п'ятінька святая Пречистой прохала:
 Шерестанъ, Пречиста Мати, мене шанувати,
 Не дай же мірянам щастя й долі мати.
 Бо вже швидко мусить кінець віку мати.
 Коли ванаційники стали попувати!
 Через їх ніколи мірянам і погуляти,
 Так коли-ж П'ятіньку святую шанувати?
- 130 **Кастян.** Да вже і нам прийдеться ходить без сорочки,
 А ще-ж і віддавати треба заміж дочки.
 Так, як бодя порожня, ніхто й не загляне,
 То і дівоцтво їх, як трава, завяне.
 Чи добре дивитися на Вірку Стецківну.
 Що волос посідів, та й не знайде рівню!
- 135 **Ілько.** Бо тепер без віна вже й ні до порога,
 Ось як дівує Івочка небога;
 Що на сміх до ней ніхто не заглядає
 Геть тим, що в бодні нічого не має.
 Прийдеться і нашим дочкам дівувати,
 Коли буде довго сей ліп ионувати.
- 140 **Луцько.** Не бійсь, пане Луцьку, не буде він довго попом,
 Як до хурхурея підемо усі гуртом!
 Та як роскажемо, як він нами крутить,
 То зараз і його до себе прицунить.
 Або і супліку отсю нашу як розбере,
 То й може самого пона до рук прибере.
- 145 **Ничипір.** Та як крутопони ионросим старого,
 То не бійсь, зараз нам дадуть другого.
 Годі-ж й йому мірянам за шкуру сала ляти.
 Вивчимо його, сучого спна, як ионувати!
 Буде він знати, як шанувати мірян.
 Коли одвідає хурхуреїських барбар.
- 150 **Антін.** Колиб. Ничипоре, хоть по шагу зібрати
 Та підсунути хурхуресві, щоб його з іонівств
 [зіхнати.]

- Панас. Та й крутопопі треба щось дати,
Бо нравду казала небінця мати.
Що без грошей і до пана.
Як без сукна до гетьмана.
- Явтух. Правду отсе ти, пане куме, кажеш.
Бо легко їхати, як віз підмажеш.
- Онисько. Підіть лишенъ, кликніть моого кума
Та приїроешь сюди Безпалка Наума:
Вони люде старійши і всеоди бували.
То може-б щось таки і вони сказали.
Тиць! Ось і вони сами чимчикують.
Читай лиш, інанцяче, нехай і вони почують.

Дяк читас: В Бозі преосвященнійшему, над владицями владичествующему, божієй церкви, яко Христової невісти украсителю, божіх величій істолкователю, пресвітеров премудрійшему учителю, всіх бідних защитителю, сердцю всякої добрий надежди, епіскопетствуєщему єпархії невзглідської, архієпископію своєвольському от православних села Неруш мене парадії. пресвітеру паменної церкви иремного хрініих рабов твоїх

Слезное прошеніє:

Ми, пижайші раби, просим і мольби дієм. Умили нас, святий і преєвятій владико, припадаюших і молящих тебе, іслуючих найсвятішій іозі твої. просяцих милосердія твоєго: ізбави нас от хицнаго волтка. баснословяцаго латиницка. недостойнаго пресвітерскаго сана: ібо як волк овец разгоняєт ілл яко лев свіріпійший, іскій кого поглотити, тако і сей нас по божію попущенію гріх ради наших пресвітер Януарій Славолюбскій много нам соділав пакости. удругаше бо великими наказаніями тілеса наша. і многіє уже соділавше на хребті нашем беззаконія. яже не бі ліпно пресвітеру такова діла творити. яже тунеядец сей пребеззаконний ізнураєт плоть нашу постом і молитвою. найгорше дяше, повелі бо не бити шіснославленію. яже есть коляда в преєвятій день Рождества Христова. также і прославленію честнаго пророка і мученика предтечу Крестителя Іоанна скакати юношам і дівам через огонь, обливаніе в пресвітлій день Воскресення Христова. істребив сплетеніс вінцев аки

мученических во время Пятидесятницы: но неудоб яже зві
рообразному оному пресвітеру Славолюбскому і вся та ве
селя, яже бисть, чого і пресвітерствовавши пред сим і віч
ной памяти достойній Фома Боголюбський не воспрещаше
но ѿще і поучаше по слову псалміста: »на всяком міст
благослови, душа моя, Господа«.

Демко. А щож ви отсе пописали?!

195 Адже ж ви сами себе звязали.

Адже він не сам се крутить,

А все його сотник учить!

Супрун. Да він же його сюди і втолтав,

Да й за його свою годованку віддав!

200 **Терешко.** Та вже таки, хоч ґрунти позбуваєм,

А таки його з попівства зіпхаем.

Демко. Та гляди лини ти, Терешку, не дуже лини туцай

Та перше старих людей послухай.

Треба перше сотника скасувати.

205 Та тоді будем і на поші прохати.

Уже не співати против силы піском,

А через позов будемо ходіть іншком.

Тиміш. У їх грошей багато й вони розумні люде,

Та куди не підуть, то все по іх право буде.

210 **Педъко.** Нехай же його недобре опанує,

Коли нам на лихо пішло, нехай коверзує.

Наум. Ходім лучче до хати мого ричу нити,

Чим маємо, чорт знає, що робити.

Да кликнім і дяка, нехай вине чарку.

Іди за нами, пандяче Марку.

215 **Пархім.** Благодарю покорно за ваші привіти,

Ходімо лини скорійши, бо хочеться нити,

А то пора іти до церкви дзвонити.

XIII. Інтермедійна частина вертепу.

Дієві особи в своїх національних костюмах. Акція відбувається в додішнім поверсі.

ПЕРША СЦЕНА.

Дід і баба.

Дід. От тепер і нам пришло,

Як Ірода вже не стало;

Потанцюймо-ж, молодичко,
Мій ружевий квіт, хоть мало!
Баба.
Гляди линень, сучий діду.
Щоб не ввели танці в лихо:
Забралисъ би у тісний кут.
Да хліб собі йди-б тихо.
Дід.
Да що ти мені бовтаєш.
Чого і сама не знаєш?
Ти говориш річ сю линню,
А я-б тобі сказав пійти
Під черешеньку, під винню.

Хор співає, а дід з бабою танцюють.

Ой, під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодою.
Як із ягодою.
І просплася, і молилася:
Пусти мене, старий діду.
На вулицю погулять.
Ой, і сам не пійду, і тебе не пущу.
Хочеш мене старенького
Да покинути.
Ой, не кидай мене, бабусенько моя.
На чужій стороні
При лихій годині.
Куплю тобі хатку, іще й сіножатку.
І ставок, імлинок.
І вишневий садок.
Ой, не хочу хатки ані сіножатки.
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка.
Ой, ти старий: кахи, кахи!
Я молода: хихи, хихи!
Дід.
Да годі-ж, годі-ж, годі-ж бо вже!

Кланяються публіци її відходять з переспраху, побачивши салата, котрий кричить на діда її бабу: кой чортъ васъ здѣсь развеселитъ і т. д.

ДРУГА СЦЕНА.

Салдат на діда й бабу:

Кой васть чортъ здѣсь разносилъ?
Вѣдь тотчасъ потащу къ офицеру,
Штобъ вы знали крестянску вѣру.
А здрастуйте, честныи гаспада!

до глядичів:

Не булоль тутечки здѣсь солдатъ?
Съ ныні времечко провести я радъ:
Но какъ оныхъ здѣсечка тутъ нѣть,
То примѣтъ, гаспада, мой привѣтъ.

промова:

Я солдатъ простой, не богословъ,
Не знаю красныхъ словъ:
Хотя я отечству суть зашита,
Да спина въ меня пзбита:
Читать и писать не вмѣю,
А говору, что разумѣю:
Ноныча люди веселяться,
Да й подлина, какъ не удивляться:
Христосъ въ вертепѣ народился,
А Продѣкъ окаянныи сказился:
Бояся царства лишииться,
Вздумаль дѣтской кровью омыться.
За то Продункѣ приплюсъ жестоко
Какъ черти тащили въ адъ его глубоко.
Каковую вѣсть вамъ ста собираю
И васть Христовыми Рождествомъ поздравляю.

ТРЕТЬЯ СЦЕНА.

Салдат і Даря Іванівна.

Салдат. А Даря Ивановна, каково живете?

Даря Іванівна. Скучаю за вами, Игнатій Парамоновичъ.

Салдат. Благодарю васть за память.

Цілуються. скрипки грають камарицьну, танці, нараз чутти барабан.

Ахъ, Даря Ивановна, барабанъ слыхать!
Миѣ треба въ походъ стгуинать.

Даря Іванівна відчує його:

Процайте, Ігнатій Парамонович.

ЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Циган на коні (монолог):

Дяги, дяги: забув, батю, дуги!
На пляв да-ри-да-ти.
Бо йду поздравляти.

До глядачів: Кринця не лопиця, кремінь не кобила.
Як біжить, аж дріжпть, як виаде, то й лежить..

Кобила падає, а з нею і циган в сніг.

Іху! побила-б тебе лихая да нещаслива година! Пре, пре, пре каторжного батька скотина.
Щоб тобі ні стрило, ні брило,
Щоб тебе на світі не було!
Один в роті зуб держався,
Да й той тепер у снігу зостався.

По глядачів: Панове, хто хоче, будемо мінятися!
Далебі, що й стоять продати.

Недовго помовчувши:

Ніхто ні шажка, ні копічки не хоче дати?
А тут то сучасна кобила брикуча.
Хоч ребра в її й дуже видно.
Да всеж за год вона роздобріє:
Коли жива буде, боятимуться люде:
Хутко біга.

Бі кобилу батогом і кричить:

До шатра! до шатра! до шатра!

Кобила підскакує і стікає:

Ох, юсти-ж, юстя смаженої капусти!
Хочби смальцем замарувати,
Да добре попикувати!

ПЯТА СЦЕНА.

Входить циганчук, син.

- Син. Йди, батьку! Мати казала вечерять.
 Циган. А юж доброго ви там наварши?
 Син. Казала мати: нічого.
 Циган. А хліб же є?
 Син. Де-б до взвяся? Нема.
 Циган. Так дарма: я тут з людьми добрими ногарцюю,
 А ви вечеряйте собі здорові.

Циганчук відходить.

ШОСТА СЦЕНА.

Входить циганка з глечиком в руці.

- Циганка. Гараську, Гараську!
 Ізїла собака поросся і паску:
 Да ще й перець винюхала!
 Тепер кого пеняти?
 Ніде й хліба взяти!
 Ой, жінко, жінко, я шек-монодек,
 Фун — фун — фонфора!
 У мене що ні день, то копійка свіжка.
 Чи молочка? То й на, на!
 А чи сальця? То й на, на!
 А тепер то я-ж з голоду вмираю.
 Циганка. Е, старий котяго! Ще й тобі мене отсе дратувати?
 А як знов би ти собі міхом подувати,
 Да залізо гарячеє молотом кувати!
 Як ударю я тебе кичвою сією,
 Не будеи ти знущатись над бідностю мосю.

Дає йому ляпаса.

Циган грозить їй батогом.

- Ой, жінко, як начиу сергієм латати,
 То вся шкура на тобі буде тріщати.
 Циганка. І не лай же мене,
 І не бий же мене:

Принесу я борщіку
В поганням горицьку.
Хутко-ж, жінко, да не бавсь.

Циганка відходить і знову вертається.

Циганка. Тут-то страва, тут-то люба!
Поконтиуєш, звисне губа.
Циган. А дай же поконтиувати!

Пе з өлечика, потім плює і говорить з фасаду:

Ге, побила-б тебе година лихая!
Така твоя й етрава, як і ти, дурна:
Твій борщ да походив на ракову юшку.
Циганка. Кідала, мій миленький, п цибулю й петрушку.
А для свого господаря
Й кусок сала із комаря.
Циган. Гайдо-ж до шатра дітей годувати.
А коли хоч, то й вернись, да нум танцювати!

Скрипка грає. Циган співає і танцює з циганкою.

Чом, цигане, не орен? Бо не маю плужка.
Тільки в мене пояс є, за поясом пужка.
Чом, циганко, не приден? Бо не вмію прясти.
Ізза гаю виглядаю, щоб сорочку вкрасти.
Ходім, стара, до шатра! Що має Бог дати.
Фун, фун, фонфора, проживем без хати.

Танцюючи, відходять.

СЬОМА СЦЕНА.

Мадяр в гусарськім уборінні.

Терентенбасса, маленька басса, велика басса.
Мої поля, моя вода, мое блато, мое в блаті, мое све.

Входить мадярка.

А здраствуй, мадярко!

Цілуються. Скрипка грає. Співають і танцюють.

Гусар коня напував,
Дзюба воду брала:
Гусар пісню заспівав,
Дзюба заплакала.
Не плач, Дзюбо, моя любо,
Доки я з тобою,
Як поїду я од тебе,
Заплачеш за мною.
Ой, хто любить печериці,
А я люблю губи;
Ой, хто любить молодиці,
Я горнусь до Дзюби.

Цілуються і відходять.

ВОСЬМА СЦЕНА.

Поляк і хлопець.

Поляк. A co tutaj za halasy?
Niech djabel weźmie hajdamacy!
Idź, chłopku, wiedź do mnie kochaną,
Ja tu krakowiaka wytańcować stane.

Хлопець відходить.

До глядачів: A co, panowie,
Żeby wy znali, że ja jestem z dziada,
Z pradziada szlachcic urodzony.
Ja byłem we Lwowie,
Byłem i w Krakowie,
Byłem i w Kijowie,
Byłem i w Warszawie,
Byłem i w Połtawie,
Byłem w Bogusławie.

Padałem do nóg jaśniewielmożnego pana!...

Називас по прізвищі господаря дому.

Życzę zdrowia i mnogie lata.

ДЕВЯТА СЦЕНА.

Входить поетка.

Поляк. А jak się masz, moja Warszawianko ?

Полька. Bądź zdrow, mój kochanku.

Підготується.

Співчики грає. Поляк співає. Обидвое танцюють.

Siwy konik, siwy, zielona kulbaka;
 Zajechalem do niej, nie chee mie sobaka.
 Nie żałuj, dziewczyno, baryłeczki wina.
 Bo sobie dostaniesz dobrę matki syna.
 Żeby ty wiedziała, co o tobie myślę,
 Skoczyłabyś do mnie...
 Chybąbym musiała w Krakowie nie bywać,
 Żebym nie umiała krakowiaka śpiewać!

В часі танців хлопчики виходять з дверей і зачиняє танцювати на власнісідки за плечима свого пана, а він, роблячи в танці крок назад, перевертається і кричить, трякачи на долівці:

А rójdź do djabla, lajdak, batogami zabije.

Підекакує і всі відходять в ту мінути, коли за сценою чуеться пісня:

Да не буде лучче, да не буде краще,
 Як у нас да на Україні!
 Нема..... нема.....

ДЕСЯТА СЦЕНА.

Запорожець.

Входить в червоних шароварах в повній одязі, з люлькою і з булавою, за плечима бандура.

Запорожець до глядачів:

Гай, гай, панове, що то як я молод був!

То-то в мене була сила:

Ляхів бючи, й рука не маліла.

А тепер вош і блоха спльвіц здається, —
 Плечі й руки болять, уже сила рветься!
 Ой, ви літа, літа, ногаюа справа,
 В морду хоті зачуши, вже не та росправа.
 Ой, бандуро моя золотая,
 Колиб до тебе шинкарка молодая!
 Танцював би з єю до смаку, до сміха.
 Одцурався-б з єю навікі од лиха,
 Бо, бач, як заграю, неодин поскаче,
 Да к тому весіллю може хто й заплаче!...
 Я козак, горілку пю, люльку я вживаю,
 Є шинкарки в мене, а жінки не маю.
 А вас, панове, святками поздоровляю.

ОДИНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Хвеська.

Запорожець. А здорова, шинкарко,
 Здорова, Полтавко,
 Як я тебе давно бачив!

Хвеська. Як бачились у Чигрині,
 Да й досі ні.

Запорожець. Так, Хвесю, так, любко, голубко моя!
 Як бачились у Чигрині, да й досі ні.
 Поцілуй же мене по знакомості в крутій мій

{усок!

Оттак — цмок!
 Поцілуй же ще в чуприну хоч разок,
 Оттак — цмок!
 Поцілуй же мене в булаву й в бандуру!
 Добре! Тепер потанцюмо!

Скрипка грає. Танцюють. По скінчення танцю Хвеська відходить.

От такоже! І пішла!

ДВАНДЦЯТА СЦЕНА.

Гадюка побзе ї, коли запорожець стойти роздумуючи, вона кусає його за ногу й віддаляється.

Запорожець. Ой, лашенько, гад, гад!
От чорт йому й рад!
Отсек і укусила.
Ой, хочби циганочка да поворожила.

Циганка входить, запорожець лежить.

Циганка. Ой, мій милій волошину чорнобривий.
Отсек тобі сучка Хвеська нарядила.
Що тебе гадюка укусила!

Запорожець. Поворожжи, будь ласкава,
Далебі одячу.
Хоч не зруч, дак хотъ іавкицки.
Циганка. Ходила циганка по горах, долинах,
Носила пісок на вилах.
Скільки останеться на вилах піску. —

(Шепче так, що запорожець не чув, але він чує)

Стільки-б у тебе осталось, козаченьку, духу.

(Голосно) Ти зовсім здоров, вставай
Да дохід давай.

Запорожець встас:

Потанцюй же зо мною, бо дам прочухана.

Скрипка грає. *Танцюють.*

Циганка. Не жалуй, батеньку, копіечки да дай дві.

Запорожець. Що ти кажеш, циганко? Я не дочував.

Циганка. Да я й сама, козаче, знаю.

То я кажу: не жалуй копіечки да дай дві.

Запорожець. За що або й на що тобі, скажи, будь ласкава!

Циганка. Я-б собі, голубе мій сизий, рибки купила.

Запорожець. Може-б ти, циганко, й товченки Їла.

Циганка. Ох, Їла-б, козаче, бурлаче, да де-ж то їх взяти?

Запорожець. Цаплена ти голова! Чому давно не казала?
Я-б тобі новну пазуху паклав!

*Булавою бе її знизу під спину.
От тобі товченики! От тобі товченики!
Циганки, підскакуючи, стікає.*

ЧОТІРНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець танцює. Скрипка грас. Потім говорить:

Пійти лишень до Хвеськи да випитъ хоч півквартівку,
бо дуже іщось сухо на язику.

Стукає в двері.

Хвесько! Хвесько! А Хвесько! Серце, відчини! Відчини! будь ласка! Хиба ти не чуеш? Бодай ти зозулі не чула! Кажу тобі, відчини, бо й двері виставлю і вікна побю.

Віддаляється кішка проків назад. потім розганяється. чоловік висаджує двері та скривається за сцену.

ПЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Жид. В ніс і з протяжним наголосом в словах.

Ой, вай мір, савафіяне!
Як гналися пак Фараоняне,
Яvreїв сам Бог засцищає.
За огненним стовпом їх ховає.
Цудо друге луцце єще зроби.
В Цорнім морі військо затопи.
Мовса, Гарун, Дувпд святий,
Вони всі бацьли цуда тий.
Взе скоро оттой час прийде,
Сцо хотесь то нас кругом обийде
І скаже бак так:
Цесній яvreї, я Месіяс вас!
Тепер я царь і світ весь нас.

ШІСТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Входить жідівка.

Жид. Тенер, Сюро, нум танцювати,
А після горілку перепродавати.

Скрипка грає. Жид танцює і співає.

Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!
Ой, ой, ой, ой!
Було у нас війська
Цотпрі тисъонци:
На тім війську санки
Усе із зайонци.
Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!

В той час запорожець стургас, перестражений жид кричить:

Бізи, Сюро, до хати гросі ховати,
Бізить гайдамака, буде грабувати.

Жидівка відходить.

СІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Жид.

Запорожець. А здоров, жидовину,
Еритичий сину!

Жид. Здоров зе був, милостивий інане.

Запорожець. А що це ти в барильці несеш?

Жид. Сабасковую горілоцку-з, пане.

Запорожець. А ке-ж і мені, иоконтую.

Жид. Ти-з у мене і так, козаценьку, багато папиф,
Да й гросей не заплатиф.

Запорожець. От і притулів горбатого до стіни:
Ви, бачу, всі жиди дурні.
Коли-ж я у тебе горілку іппв,

Да й грошей пе платив?
Мабуть ти не знаєш, як мене й зовуть?

Жид. Ти-ж пак Макем.

Запорожець. А брешеш, поганцю, я з віку Протис.

Махас булавою.

Жид. Нехай зе будес і Прокис!
На, на! Горілоцьку ний,
Да тільки мене не бпі!

*Відкрилас члп. запорожець пе із барилом, якід дергисть барило
її трясеться від страху.*

Запорожець. Не тряси бо, гадючий спину, а то зуби побені.
Жид. Ппий, скільки дуз.

Запорожець. Ощце, яка міцна жіздівська горілка!
Але-ж, як я бачу, то вже я упився.

Падає на землю. якід стає на нього її душить його колінами.

Жид. А! цузої крові напився,
Да й сам скрутівся!

Запорожець. Що се по мені лазить? Глянь, глянь!
Е! Се жид так на мені порається.
Чи так же в нас бютъ?

Махас булавою.

Жид. Ой, вей мір, гевулт, вух! вух!

Запорожець. Я ще й не вдарив, а він кричить: опух!

Наносить удар булавою. якід падає.

У нас як бютъ, дак з притиска, з відваги.
Не гадючий же жид, зразу і скрутівся!
Де лиши тиї макогони, чи правдоночку дзвонони?
Пійду, по його душенці бевкну хоч раз.

Підходить під дзвін і дзвонить головою.

Що воно таке? На віцо похоже?
Під хуртовину була-б добра шапка:
Іще-б і брязчала з потилиці.
От тоді хоч який машталір,

То-б звернув з дороги.
 Да й горобцям під негоду добре тут ховаться.
 А може й на верину він пригодиться.
 Якби то в болото його застромив,
 То то-б то раків наловив!
 Пійти-ж, да жида заволокти, —
 А то залиг дорогу, не льзя й розходиться.
 А да бак, як бак чорта величають?
 А вже ж не як, як може дідько.
 Гей, дідьку, дідьку, дідьку-го!
 Ходи, будь ласкав, візьми жида,
 Твоого таки-ж рідного діда.
 Пекельним буде з його жарке:
 А чи ти з роду, дідьку, ів таке?
 Буде зо всіх вас на цілий ніст,
 Відпасеня, підіймеш хвіст.

Ховастися за бвері.

ВІСІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Чорт. От тепер я діждався.
 Що жид мені дістався.

Довго глядить на жида.

Запорожець підкрався і вдарив його булавою.
 Отсе ти й досі не одніс,
 Який з тебе проворний біс?

Бс чорта знову.

Чорт. Неси-ж, песи, да кушай на здоровя.
 Гуп. гуп. гуп!

Відносить жида.

Скрипка грає. Запорожець танцює.

Запорожець. Іще колиб найти уніята ледашичку:
 Щоб враг уязв, аби лин не пяничку.
 Бо я, признаюсь, й сам пяничок не люблю.

ДЕВЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Уніяцький піп.

Запорожець. Про вовка промовка, аж дідько вовка і несе.
Уніяцький піп. Висповідай мене, попе, під попинкою.
Запорожець. Признавай гріхи предо мною, покайся,
Уніяцький піп. Перед схизматицькими попи не признавайся!
Запорожець. Чого соромляться, панотче? Розкажу, що знаю.
Запорожець. Благо сотворили, ащеничого не утаїши.
Запорожець. Я змалку мандрую по світу.
Запорожець. Я бив

— — — — —
 Не бив уніяцьких я попів,
 З живих з їх кожу я лупив.
 Вони над козаком ждуть смерти.
 Щоб в домовину скорійше заперти:
 Таємо, співають, сміються,
 А на поминках, як' попуться,
 Дак тільки не танцють,
 Мов коні козацькі гарцюють.

Уніяцький піп *дрігачим голосом:*

Запорожець. Треба тобі до косцьола ходить,
Запорожець. Часті поклони треба бити.
Запорожець. Е, бач, я з віку в косцьол не ходив,
Запорожець. Поклонів не бив, хиба тебе побю!

Уніят утікає з усіх си.

ДВАДЦЯТА СЦЕНА.

Монолог запорожця.

А що? Утік? А добре дуже я зробив,
 Мов десятки жідів побив.
 Утік! А то прийшлося би чорта знову звати.
 Щоб уніяцького попа да чортові оддати!

Сирітка грас. Танцюв.

Отсеж як я дуже вморився,
 Мов коло плуга день возпвся.

Треба лягти да заснути,
А ранком можна і до Хвеєльки
Де дізнути мокрухи...

Лігадеться на правий бік.
Так лягти пе гарто.

Лігадеться на лівий бік.
А так інше гірне.

Лігадеться навзнак.
А так, то запевне який дідько задушить.
Бо я слабовитий.
Гай, гай, панове, що то як я молод був!

Лігадеться на живіт.
Ляжу бак так, як мій батько колись спав!
А я його добре знав.
Тепер нехай на ішю хто сяде,
Устану рачки да й повезу, як віл.

ДВАДЦЯТЬПЕРІША СЦЕНА.

Два чортин входити і хочути взяти запорожця; одного з них він ловить за хвіст, а другий утікає. Запорожець тягне чортата за хвіст до людей.

Монолог запорожця.
Ух! Чорт у баклаг вліз!
Що се я піймав? Чи се птичка?
Чи перепеличка?
Чи се тая спиничка.
Що вона й не диші.
Тільки хвостиком колишє?
Глянь, глянь! Яке воно чудне.
Да, далебі, страшнее.
Очі з пятака.
А язик вивадлив мов та собака!
Де ти груди собі поздирає?

Може глід да груші крав?
Поверніся, подивлюсь, яке ти із заду.

Чорт обертається, запорожець оглядає його.

Еге! Воно, бачу, й крильця має,
Сек то те, що пічю літає
Да кури хватає.

Стойть, роздумуючи.

Се, да те, кажу я.
А воно той коник,
Що по полю скаче
Да хрущів ловить.
Коли скаче, то уже-ж
Танцювати уміє.
А може не сміє!
Ось, ну лишень не соромляйся!
Погуцюймо трохи,
Повтікають блохи.

Скрипка грас. Запорожець танцює, а чорт стойть.

А щож се ти стоїш, як кожух замерзлий?

Бе його булавово.

Скрипка грас. Танцюють обидва. Чорт в такт приговорює.

Гуп, гуп, гуп, гуп!

Запорожець, ударивши його булавовою, говорить:

А ну лишень геть: ти

Чорт утикає в переспраху.

А що? Утік? Не так було ще з їм робити;
Коли він . . . , то треба було вбити.

До глядачів:

По сей мові
Будьте здорові.
Мені приходиться, напове, з пісні слова не викидати,
Л що було, барзо прошу, об тому лихом не поминати.
Пійду тепер собі в курінь віку доживати.

ДВАДЦЯТЬДРУГА СЦЕНА.

Входить свиня, підходить до Іродового трону, кладеться під нього так, що тільки зад зпід трону видно. Входить господарі свині та стібас ії батогом.

Аля! аля! аля-ж, кажу! Вона ніби не чує.
Що там вона рисє свинячою мордою?
Еге! Треба жидам оддати:
Вона давно хотіла здихати.

ДВАДЦЯТЬТРЕТЬ СЦЕНА.

Циган.	Здоров був. Кліме!
Клим.	Здоров був, цигане!
Циган.	Яку вона кару тобі зробила?
Клим.	Весь город порила, Капусту й настерилик поїла.
Циган.	Одай нам її, ми її научим Холянди танцювати: В город не буде вже скакати.
Клим.	А я думав, що він купить. А він її даром лупить! Нане купче. тікай!

ДВАДЦЯТЬЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Жінка Клима. Чоловіче, до нас. бачу, і кондяк припхався.
Клим. Е! Я, жінко, його давно сподівався.

Жінка відходить.

ДВАДЦЯТЬПЯТА СЦЕНА.

Дячок.	Дай. Бог, здравствовати, Кліме!
Клим.	А дай, Боже, пану бакаляру! Ти наш таки, кондяче, Візьми собі отсю свиню. Бо в город все скаче.
Дик.	Іси, ірц, ци, ірц, ферчик! Іже, відп, аж, наш, есть, Спіши ко мні зіло!

Климій сотворил нам честь,
Дав свиняче тіло.

ДВАДЦЯТЬШОСТА СЦЕНА.

Іванець. Аз ісуществую, кое ваше діло?
Дячок. Взем сіє бремя, несп в наші кліти.
Іванець. Помозите ю на рамо подяти.
Дячок. Возгласи: аля, аля! в школу піря драти.
Всі. Аля! аля!

Іванець відходить.

ДВАДЦЯТЬСЬОМА СЦЕНА.

Дяк дякує Климу.

Гевал, Амон і Амалик,
І всі живущі в Тирі
Возрадуються доброті
І воспоють в ефірі.
Ми вашу обреченну жертву,
Хоть живу, хотя мертву
Со благодарностю пріємлем,
І вию вам обсямлем.

Клим. І тобі тееж од нас, пане кондяче.

Дяк відходить.

ДВАДЦЯТЬВОСЬМА СЦЕНА.

Клим. Дивись, як пресучий дяк подякував гарно,
Що аж в мене слози в вічю навернулись.
Да, правда, есть за що й дякуватъ:
Свиня, хоч куди свиня,
Ребра так і світяться.

ДВАДЦЯТЬДЕВЯТА СЦЕНА.

Жінка Клима. Климе чоловіче!
До нас, бачу, із свиняки
Принесли кондяки
Обідрану кожу.

- Клим.** От бач, жінко, що я можу!
 Свінняка-б пропала.
 А платить дику за сина
 Пора вже настала.
 Тепер вже ми розійтимеся:
 Цілі гропні в пас зостались.
Жінка. У нас, чоловіче, з віку товаряки не було.
 А тепер не стало уже і свінняки, усе загуло.
 Тепер потанцюймо, як преїде водилося.
 Щоб конопельки більш народилось.

Скрипка грає. Танцюють.

- Клим.** Ходім, жінко, у пас десь козяка була.

Жінка відходить.

ТРИДЦЯТА СЦЕНА.

Входить коза.

- Клим.** Цинци!
Коза. Меее!
Клим. Цинци!
Коза. Меее!
Клим. Цинци!
Коза Меее!

Хочається під іродів трон.

- Клим.** Отож доцікався й козу загубив!

До глядачів: Панове громадо, чи не бачили кози,
 Що то було в її солодке молоко?
 По дві дійниці молока давала.
 Тепер вона бідна, як в воду упала.
 Одна біда не минулась,
 Друга навернулась.
 Вчора довелось заснуть
 Під Лисою горою:
 Макогоненко Грицько
 Виняв у мене з кипені
 Люльку, крицю, кремінець

І на пугу реміннїй кінець.
 Заколупив серце в край,
 Що пі в пекло, іші до жінки, ані в рай.
 А тут козу ще згубив!
 Лучче-б був її убив.
 Пійду лишень, понукаю.

Находить.

А моя козонька, моя голубонька,
 Бач, як вона скаче, мов танцювати хоче.

Скрипка грає. Танцює. Потім поліно кидає під трон. коза падає і здихає.

А що се? Скрутилась? Скрутилась?

Плаче.

Відна-ж, моя головонько! Козу вбив!

Подумавши трохи:

Понесу-ж, да оддам собаці шкуру,
 А жінці пошию із мяса кожух.

Відходить.

ТРИДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Артилерист і селянин.

Селянин везе пунку.

Артилерист. Вези, не отговаривайся.

Селянин. Авеже бо мені та кушка!

Артилерист стріляє з пушки.

Впватъ, господа!

Хор за сценою: Многая літа! многая літа! і т. д.

Заслонна спускається.

Замітки.

Зразки інтермедій, діяльговів і вірш, як і цитати в огляді початків української комедії, надруковані тенерішнім правописом і підновлені, змодерніовані. Хто цікавий, як виглядає який текст у тій формі, в котрій заховався, може заглянути до наукових видань, де друкуються тексти в їх первісному правописі, з усіма помилками копістів і перекрученими. Найважніші відання і студії скрізь вказані в „Припсах“. Підновлення текстів обмежилося на найнеобхідніше: 1) на сучасні літературні форми замісць тодішніх шівнічно-українського діалекту: нуля = поля, утюкл = утік, стуй = стій і т. д.; 2) на заміну взагалі новішими формами давніших, зокрема під вlivом церковно-славянським, як: быть = був, мъль = мав, юже = уже і т. д.; 3) на заступлення польонізмів українськими словами й висловами: dluży = довжи, iuz = вже, осептиль = споганив і т. д.; 4) на усунення друкарських помилок, зліх відчтань і перекручень або таких дивоглядів, як „капустая“, „травая“ і „кашая“ (у Гаватовича) й на виборі найкращої лекції з кількох варіантів якогось тексту. Зрештою, хто порівняє чодані нижче відмінні з текстами надрукованих зразків інтермедій, діяльговів і вірш, матиме вірний погляд на приложену до отсієї книжки модернізацію текстів.

Продав кота в мішку, стор. 179—183. Відмінні в порівнанні з перводруком, а властиво передруком інтермедій М. Павлика у „Записках Наукового Товариства імені Шевченка“ у Львові (тт. XXXV—XXXVI, стор. 17—22) такі: 3. Kazy mini. 7. u z toiemu horsežkami. 10. Lyboy na żonku. 15. przynaležaiet. 16. wie mająet. 17. Boehmieš čołowik choroszy. 18. hroszj. 22. Sut tamo vwcey. 23. Kotromi. 24. Sut. 25. zdorowy. 26. puła. 28. łoby. 31. Chot... szyn-karkom dluży. 32. piñizi. 33. Wsle. 34. Lisze choć werne. 35. Każysz... warity. 37. Chot. 38. horsežkow. 39. pokupyl. 40. Kupilem u toiu. 41. soby. 43. toim. 44. W toim jaclły. 45. Koli. 46. W toim... zwaremo. 47. A w toim sia zwaryt tysto. 48. W toim... rozpysto. 49. W toim... tlustoiu. 50. W toim. 52. pyrohow sia naysz. 53. pōwaremo. 54. Ta w tym... nasmažemo. 55. bys chotyl. 57. Bohme. 58. Koli. 62. byw na neho. 63. wie. 64. wolkı. 65. oweç ne psowaly.

66. bylla ne rozhanały. 69. Lisičiu. 70. dluhy ia. 72. Ta iuž. 73. harast miaty. 74. prybywaty. 75. Harast. 77. do tey szepki miaty. 78. Koli... obledaty. 79. bstry. 80. Vtiuklby myny do bysa. 81. obledatesz. 82. choroszy, puzaiesz. 84. szist vsmakow. 85. Wolni zaeznyuies. 87. vsmaki woznui. 88. piat. 92. kupity. 94. dluh. 95. horsežki tote. 96. tobuin. 99. Ta Bohme. 100. boiem ia. 101. Kolizmo... pyla. 102. iuž... hroszy. 105. wolni. 106. toiu lysycu. 107. budet pud rukawiciu. 108. pud szepku kraseyko. 109. Bydnaiasz ma. 110. hroszy zbawin. 111. Lich... zostawi. 113. ne mudry byuiem. 114. Iże v tot mich nie bledyuiem. 115. vnym. 116. twoiøy. 117. každemu wery. 118. horsežki lyboy pubral. 119. Matuiko sežom ia wybral. 120. toim lichym. 121. wziąu. 123. džiciaty. 124. Bidnasz. 125. uesztesznaiaasz. 127. ninka stratyl šila. 130. Narobiwszy. 131. Horsežki vkrål. 132. Yz sukmangu, taś v zdradyl. 133. wsadil. 134. ta že lysiciu. 135. Kazauies. sežo iu. 136. Tohun ia zaplatyl. 137. zmyslił. 138. Sezoiem w tot mich ne zahlediu. 139. pryszol. 140. iest. 141. našniewaiesz. 143. natrapil radies. 144. kim oswiadečyty. 145. śmiel. 146. zowut. 149. zo-wiut. 150. šiepka. 151. hadal. 162. on... mowył. 153. Proszusz... toiu. 154. Myły. 155. zdradiu. 158. pubral hroszy. 159. Pubral. 160. ni... choroszy. 162. Miu. 163. z hroszari poiszoł. 166. Wziąu. 169. y Horsežki vkrål. 171. szukal. 172. Nit... natrapyles. 174. zbiudyloś. 175. chokesz... wirity. 176. Zdast mi sia sežom nił widyty. 178. nił horsežkow welmi. 179. lyboy... lyboy. 182. Liboy wziąw, niś na palicy. 183. liht na trawicy. 184. buhme... szaraia. 185. byia. 187. ni wirity. 188. Kolić. 189. ležyt. 191. paličiu. 192. Harast... chrepty že zmažet trawiciu. 194. smarowaty. 195. Musi... wie pouračiaty. 196. mudry nakrył sia oś widysz. 197. zehlidyno. 198. Biy krypko. 199. wie. 201. Matyoňko, Matyoňko... licho. 202. lich... vprawil. 203. nestiestie. 204. Potołk wnwywoč obrotyl te horsežczki moje. 205. dijat... mylostiu. 266. Choył takoie ryczy. 207. lichij... mylostwy. 208. Koliſz... trapyl... zdradliwy. 209. ni takoie ryczy... nabrojł. 210. Puzaiby... dywy... uieho strojł. 211. Wožmuzs pretia tui. 212. Puydu sia skaryty. 213. dwa krot odynoho. 214. oszukal. 215. znaie... harast machlowaty. 216. Poyd iseže za.

II. Найкращий сон, crop. 185—190. Ocoón: Maxim, Rycko, Dynis. Відмінні таки: 1. Idyniže... iuž w toiu. 3. Kolismy iuž ztorhowali. 4. wsia... prodali. 5. Na toim lichym. 6. bulsze. 7. toich. 10. ze. 11. stoite. 13. kažyte. 14. z sobiu ni wezmyte. 16. Zderowy. 17. Bul ta korotkiemi. 19. te. 20. Jam z Kamińcia Podolskiego. 21. Pryszol. 22. Dynis. 23. Istem. 25. wud. 27. popty. 28. z kim trapilo. 29. chot ze trwbylo. 30. Yszolbym. 32. dway. 33. slawaś. 34. znaszol w toiu. 36. budet. 37. bratioükowe. 40. ketroo. 42. Ryčiu. 44. Ot tat... narydyuies. 45. iam... spustyl. 46. nił. 47. czynity. 48. Liboi prydęt hłod terpyty. 49. wolni sia chocezet. 50. kupyl točeš czysty. 51. liboy pyrobi. 52. Tu pachnut z toię dorohi. 53. pachnut. 54. Pachnut. 57. A za dazd. 58. Ta... trey podelimo. 59. pyruch na trawicy. 60. Byn liboy wyróś z żemlię. 62. Omimut. 63. Koli bulsze. 64. Liboi iuże. 65. tu ist za trawaia. 66. taia. 67. budut. 68. Koli sia wernemo z drohy. 69. toiu. 70. pyrobi iškaty. 71. czynity. 72. Luboi sia prydęt diliyy. 73. chot sia dylyty. 74. Pretia... naiemo. 75. pyroch mały.

76. v tby... zet ealy. 77. zas... byta. 78. Bes my... zh idyla
 79. Wia... sia dyty. 80. lezy lymo. 82. Prysift bude pyr... a. 83. Ha-
 se. Hes... s. 84. Wiat blaviv. 85. poz... playmiv. 86. pyrich i ezh.
 86. Wsz... tri... vkradi t. 88. Bylysta. 89. dalho... du. 90. i z...
 nauvye. 91. kizyte. 92. iam... b. u. 93. min. 93. skażaty. 95. S'om-
 ra te i... uoh... deh... ty. 96. i... zo oty. 97. ak... y. 98. W switym
 nie wyoar... r... st... 99. na... z... z... le... e. 100. Komena i... sažem...
 101. karouni... st... zelen... 102. Sie... le... o... z... len... 103. Sut bla-
 k... i... ta switnoe. 104. i... st... iest z... l... 105. ier... ered wroty. 107.
 A... i... slyvact. 109. Sti... w... lai. 110. nasmotrylem. 111. widylem.
 112. s... dyl. 113. Lij... t... pre... min. 114. s... z... z... g... n... aut. 115. v Corkwi ta
 s... i... v... int. 116. Pe... tym. 117. Kazan. 119. t... t... sia m... 120. in... z... wsie
 w... w... widyl. 121. Iseze bo... tan... w... et... schli... t. 123. m... e... za... st...
 124. bylo... bylo... 126. Bylo... pro... ata. 127. Byly pieczone. 128. Byly
 tan... v wat... le... 129. byly... y... s... ne... z... en... ie. 130. Wie... choroszo. 131. ż... e... t... b...
 132. U... t... byc... w... r... i... e... 133. Su... aż... e... ta... y... p... e... c... z... one. 134. byly
 136. wie... y... kapu... sta... a. 137. oy... a... kasza... a. 138. byla... b... twina...
 139. v... z... el... a... a... zw... eryna. 140. n... ib... m... 141. barkiet... byle... m... 142.
 ... an... byu... 143. tonzo. 144. Czar... if... y. 145. Bily... chryptewi...
 147. Widylem... pes... o... wa. 148. Sit... 149. nasy. 150. S... t... i... lichoje...
 am... 151. S... t... ro... w... elike. 152. hor... i... t. 153. Bidasz... in... obey duszy...
 154. Byla... wi... zne... wiki. 155. Kažut... terbil muki. 156. Tot... lisze...
 157. t... t... 158. liežu. 159. Hanhel ide... wiž... a. 160. pryszod... sy. 161. Porwał...
 162. me... po... sad... na... i... e... 163. widylem. 164. v... ý... w... alie... 165. presyl...
 d... es... 167. Nach... t... j... s... w... s... 168. kaza... es... 169. Hanhel in... ź... te...
 170. ryk... 171. kof... widyl. 172. Druhy sedit w... to... m... 173. me...
 staw... 174. kiwalesz. 176. Juž... i... edafesz. 177. Wožni... pyroch...
 178. z... i... s... w... ie... zny... wiki. 179. tetri... p... y... m... 180. zas... Hanhel tut
 me... stawil. 181. iam... nait. 182. Lib... y. 184. Dynisu. 185. Idysz...
 186. Koi... ne... be... et. 187. Budez. 188. Wszakos... nait. 190. palićin
 wz... b... ir... t... 191. budez... ty... ž... a... t... w... a... t... 192. z... i... s... t... y... kazali. 193. Pyroh...
 roz... h... i... w... t... 194. Idysz... idysz... sk... u... sk... u... p... y... s... z... o... z... 195. Chet... poszol...
 196. Keli... pyroh... z... 197. in... . w... a... m... ž... o... m... a... n... i... n...

III. Котра віра краща (Інтермедиумъ жил изъ русиномъ),
 стор. 190—192. В порівнянні з рукописним текстом такі відмінні:
 1. Стуй. 2. торговаль. 3. уторговаль. 4. тхораконъ. 12. нехрест...
 згола не. 13. Сказатъ. 14. чесл. 15. одно. 16. зяваго. 17. ведлугъ
 приказаня его. 18. в очеце мѣть. 19. Зе... през... корнцт. 20. крестъ
 распиян. 21. ечу... его. 22. в покою. 24. маєт распиянти. 26. рас-
 пинали, темъ узналь. 27. зе... ся... називаль. 28. был. 29. зе. 30.
 юж... назначений приходиль. 31. свой... висвобочиль. 32. тогди...
 слять. 35. тогди предвнис. 36. мѣнить. 37. створеня... бозкий
 било. 40. где... в... аш... пост. где... сята. 42. поиаль. 43. твоей. 44. вед-
 лугт. 48. видовъ. 49. идут. 51. буваєт. 52. Еще. 55. еще. 56. талмут-
 товъ. 57. И... ду... та... тут... огъ. 59. стуй. 62. Христово. 63. великаго
 64. мучеников. 67. будет. 68. в... т... го. 70. будт. 73. опетить. 74.
 вп... рвалъ якъ драгъзнил волытъ. 75. матолькъ. 76. зонки... дът...
 77. осипиль.

IV. Загадковий сон, стор. 192—197. В порівнянні з текстом
 „Кіевек-ої Старна-п” (т. 58) такі відмінні: 2. евъ. 6. отгадовали...

отгадали. 8. далибіг. 12. анголик. 13. кажет... діво. 15. звезда веллицизна. 17. хрещус. 19. Хува... пул. 20. іс... поступ. 21. дале, як загримит. 22. тогді. 23. штурмовати, колити. 26. отдав, (так скрізь). 27. Пархум. 32. южес. 33. було лихословицю було. 39. хивра. 40. пул. 41. поступ. 42. і звіздами. 52. сего. 53. его. 56. Пойди-ж. 59. Глянте на старост.. от(е)цький. 62. Угадает. 66. Янголі. 71. журавля парадив. 72. пілуд. 73. Будет... старость спокойно. 76. сердцу своєму. 77. твоєму. 79. правдивої. 83. берет. 103. пришовши. 107. віта єї.

V. Пиворізи, стор. 197—200. В порівнянню з текстом „Кіевск-ої Старини“ (т. 59) такі відміни: 1. Где-б... проше. 3. ще-б. 5. по-пішол. 7. Претискої... криляса. 17. знаєт. 18. Только... прібігаєт. 21. толко-ж. 22. ще... разніє. 28. прийдет. 30. подтрубной. 31. всего. 32. всякоого. 33. богаті. 38. справляєм. 39. лігаєм. 41. варшесець. 42. стали-б. 43. вареці проше окуду грядіши. 44. а може. 46. только. 47. Где-ж. 50. бояльш. 55. мальоватись. 56. пойдем... залишиться. 58. потом ми вареці... рисовати. 61. моєму. 62. даєт... его. 63. бояться. 68. круюв не звоним. 71. чом. 72. вареці проше. 77. варець. 78. только. 79. знишка. 80. Только-ж. 81. вийту. 82. ктитар. 84. Ще-ж. 89. подняв.

VI. Закрутки, стор. 200—202. В порівнянню з текстом „Древней и Новой Россіи“ (1878, т. III) такі відміни: 1. кажуть. 2. що (скрізь). 3. може. 4. светая маєт. 5. йонум. 6. дуйдуть. 7. кажю. 11. Бе. 12. тулко. 13. светую. 14. Орюм і сіном. 15. одменити. 16. курать у оної в крамарув. 18. у оної. 19. нибудь. 20. отбути. 21. тулко-б. 22. детми. 26. з нее. 30. де як. 32. в онум. 37. Пошла-ж... пошла. 42. ей к вуйту. 46. Где. 49.угледіли. 52. ю і цурку воную. 55. Отдаймо... бієт. 57. тебі. 63. возвьмені. 69. напастникам. 71. Тулко потребних зюлюк. 73. тебі. 74. Где... немаш. 75. пльовать. 76. Возми липи, сватко, ей. 77. Веть. 79. Возмі єї.

VII. Лік на голод, стор. 202—204. В порівнянню з текстом там же таї відміни: 1. ратуйте. 2. смаже. 6. нігде. 7. тобі. 8. тобі-ж. 9. пултіна. 11. прабур. 13. ще еж. 14. немаш. 16. Ще-б. 17. юм. 27. овса. 23. тулко. 29. ржет... муй. 34. овса шкап. 37. где... тулко. 39. навару... борцю... комара. 40. господара. 42. Пойди... стуй. 46. будет. 50. батся. 51. Годовав. 56. Возми... покошай. 57. твуй борці. Похюж. 59. тулко. 63. тулко... кожухом. 66. ратуйте. 67. жюнці. 70. Постуй тулко. 73. пуйдеш. 74. новюв.

VIII. Великодня інтермедія-діяльог, стор. 204—208. В порівнянню з текстом проф. В. Неретца (Къ исторії пол. и рус. нар. театра. XV—XX) такі відміни: 9. А вже-б. 12. ріптоки. 33. смявас. 55. за-горицівшиесь. 59. Хароницну. 63. курелез(?). 64. ангол. 69. впилиярка. 77. совді (sic). 82. стремголов двинув. 84. женка. 95. женко. 106. горшка. 113. піш. 118. лутче. 120. Щобъ (sic).

IX. Різдвяна вірша, ст. 208—210 (Кіевская Старина, 1882, XII, ст. 621—626). Відміни такі: 11. На небесах... аж в долоні. 17. черніло. 65. в куточку.

X. Великодня вірша, ст. 210—213. Скомбінований текст.

XI. Ярмарок, ст. 213—214. (Записки историко-филологического факультета императорского С. Петербургского университета. Ч. LXIV. II, ст. 157—158). Відміни: 1. Хвеско. 5. пов. пета. 6. пов. шта. 16. елець. 19. тягучи. 26. родні. 27. повищальця. 29. щастіє. 31. Спасибу-ж.

XII. Просьба на пола слободи „Не руш мене”. Од паразвіян. ст. 215—220. Скомбінований текст.

XIII. Інтермедійна частина вертепу, ст. 210. — Н. Маркевич, Обычай, ст. 44—64).

СЛОВАРЕЦЬ.

алчний (*чеср.*) = голодний.

барбара = батіг, пуга, бич, пагай, канчук.

бачний (*пол.*) = уважний.

бестелога (загливо від бестія) = собака.

базга = дзига.

бллягувнти = базікати, плести, теревені гнути.

ботинна = буряковиння.

будчати = бувати, бути.

бумбер = імбр.

ваган = подовгаста дерев'яна миска.

валечний (*пол.*) = хоробрий.

вдруг (*моск.*) = раптом.

вельце (*пол.*) = дуже.

веремію круглти = круглити, вигадувати.

вичакиути = вихилитися, відійти.

по відёню = по ішці.

вѣдь (*моск.*) = адже, авжеж.

волати (*пол.*) = кликати, викрикувати.

впреч = геть, на бік.

врать (*моск.*) = брехати.

всочватися = всунутися.

вцале (*пол.*) = зовсім.

вишток (*пол.*) = увесь.

габати = вхопити.

гінтяк = міпанина, збогтана рідкість.

глод (*пол.*) = голод.

гобзути = поживитися.

гобгувати = роскошувати.

гречі = гарно.

гречний (*пол.*) = чесній.

гуллти = вабити, дурити обіцянками.

гди (*пол.*) = коли.

гмирати = шпирати, ніпоратися.

деїнга = $\frac{1}{4}$ конійки.

дільний (*моск.*) = добрий, правий.
доволістовувати (*чеср.*) = вистарчати, задовольнятися, бути вдоволеним.

дошириа = дощиста.

дошеною (*пол.*) = зовсім, до різти.

дуфати (*пол.*) = покладатися, падіятеся.

жаданчата, задалчата = бажані гості.

жегнатися (*пол.*) = хреститися, прощатися.

забивати (*чеср.*) = забувати.

закâвран = закарваш = відворіт рукава.

заліцати (*пол.*) = поручати.

замулилтися = почувтити мул.

зась (*пол.*) = же, але.

захряснути = наповинитися, бути повним.

зандуприпкувати = затягнути.

збити (*пол.*) = за дуже.

звягати = уїдати, лаятися.

здрайця (*пол.*) = зрадник.

земко, зъомочок = земляк.

зіло (*чеср.*) = дуже.

змікулітися = митися, хитрувати.

зомкнути = звести.

зруч = з рукі.

зуздром = з бебелами.

ю, ѹйон = бацьш.

їскус = покуса.

істрембіти (*чеср.*) = вигубити, випинити.

каверзниця = савальниця, шкідниця.

калантурити = калантарити = базікати.

- та. як спів фарба.
ка якати *(нор.)* = утворити, багатити, багікати.
канцері *(нор., санск.)* = рак.
кларин *—* тут у значенні: зла людина, злойий.
куніюга — порох.
кірка (кірка) = фарба, якою красять і пія (курика).
кітчва = .дається: кітка, відерна вітровка частини корини.
кітєчач, дрібний розмінний гріш.
ктиєгир = кліма.
кмітува *и* = назирати, пильнувати, доглядати.
коб. азла = ховязяя.
коб. атпес = хотятися.
кожниці, рід чеरеньків.
ком. *(нор.)* = якій.
кірки тень = кітка днів.
кілімага = великий він.
кенапіця = мотика.
костиль = милиця, кінога.
кричичествувати (*нор.*) = співати в ірпісії.
кричати на пуп = ренетувати.
кров *(нор.)* = дах, стріха.
купе = купина.
кушио *(нор.)* = вкулі, разом.
курка — кур-сятка.
кучувати = кочувати.
засіювати = брати в лаби, нести, лудити, рід бліскучої матерії.
малчадія = малазія, горівка.
манія = мана.
мармура = піска.
маклюати = опукувати, зволоти.
митусь = в ізіні боки голівами.
мітка = вязка льняного прядива.
мнимати *(нор.)* = думати, гадати.
муні тукова галка = мушкатовий єрів.
мавтюх = бігцем.
майбурсі *(нор.)* = передовсім.
натигач = поворіз, ужівка.
націпець = валипець.
нігтарий = піздатний.
неглюзний = нечистий.
недрого *(нор.)* = недорого.
неодвочо = нерадо.
неудоб *(нор.)* = невигідно, недобре.
нечупара = нечепура = нехлю, неохая.
ніжета (*нор.*) = бішість.
обрідь = оброть (вуздечка з мотузка без вудил).
обдергати *(нор.)* = зловити, вхопити.
одгетуль *(бл.горусин.)* = відсіль.
онар *(нор.)* = осел; онагрик — оселник.
на веїріїм огрузі = при заході сонця.
остригий = осоружний.
отнють *(нор.)* = зовсім.
оцалепний = здурнілий.
очевисне *(нор.)* = дійсно.
нахарний = господарний.
перісгий = з смугами, сорокатий, краєстий.
пиніатка *(нор.)* = сонілка.
підкобзинутися = поховануться.
пінілі *(нор.)* = громі.
племфа = шинхва, грубий жарт.
под-речка = драча, податок.
подобно *(нор.)* = прадлонодібно.
позніпляти = стулити.
полигатися = звязатися.
полося дерги = насип дерти.
попохужий = схуднілий.
посовтати = полігти, посунути.
потрох = бебехи, тельбухи.
похряпаний = збитий.
през *(нор.)* = через.
прельстити (*нор.*) = причарувати, зводити, принадлити, звести.
пригрунцовувати = внакувати, втасувати.
прикорхнути = задримати.
принадлежас = принадлежить, годиться.
пробу = пробі, ратуйте.
проіскати *(нор.)* = вишукати.
прочіара = страховище, страхіття, потвір.

разві́ (цер.) = **хіба.**
 рапти (пол.) = зволити.
 ринток (нім.) = рівець.
 рожъ (роск.) = жито.
 розпісто (пол.) = густо зварений.
 рохманній, рахманній = тихий,
 ноєдушний, м'ягкий.
 ручай = меткий, спрітний, зруч-
 ний.
 рюмати = илакати.
 свиріпій (церк.) = лютий, жор-
 стокий.
 сергій = плеїнка.
 сінуга = сіната.
 скавезитися = сказитися, бути
 позбавленим розуму.
 скригікати = погано співати.
 сласть (цер.) = пристрасть, соло-
 доці.
 совдати = ліниво йти.
 сокруха (цер.) = жаль, каяття.
 союм (цер.) = зборище, нарада.
 сонрітити (цер.) = бути зачи-
 сленим.
 сполатъ = моск. ісполатъ, *εἰσ-*
πολλὰ ἔτη = многая літа.
 супліка = прохания.
 сутана = католицька ряса.
 сутяга = сунягъ.
 суніга = сучий спн.
 таша = ятка.
 тетюха = іронічниця.
 трудівати (пол.) = прокажений.
 трюхи = бігцем.
 тунец, цен (цер.) = дармоїд.
 удругати = удручати (цер.) =
 угнітати, гнобити.
 фліс, па флісі служити = гнати
 силави й човна па ріці.
 фольгувати (пол.) = попустити.
 фрасуватися (пол.) = журпітися.

халазія = тріпачка.
 харапудитися = боятися, ляка-
 тися.
 хвабро = хоробро.
 хванд = вус.
 хорбага = ребра.
 на хтем божий = дочиста, до тла.
 хупавий = моторний, меткий,
 вправний, зручний, ленський.
 хурá = хурдига, хуга, завія, за-
 мети, завірюха, хуртовина.
 хурія (лат. *furia*) = шаленість,
 скаженість, лютування.
 дати цукрухи = пішибти, пока-
 рати.
 цурка (пол.) = дошька.
 чванець (цер.) = дзбанок.
 чекмінь, рід верхньої довгої одіжки.
 черощь = червець, червоща фауба.
 чіжмачок = чобітень.
 човпти = говорити одно й те саме,
 плести.
 чубук = цпбух.
 шалбер, шалберувати, шальвіру-
 вати = шахрай, дурисвіт, ша-
 хувати, ошукувати.
 шарапата = чужий в міськім
 одязі.
 шататися = снуватися, метунин-
 тися.
 шацувати = оцінювати.
 шевлюга = крутій, хитручи, ша-
 храй, дурисвіт, ошуканець.
 шидіти (пол.) = глузувати, кин-
 ти.
 шипляхвіст = легкодух.
 юж (пол.) = вже.
 як колівок (пол.) = як небудь.
 юндона = велика миска з ухам
 по краях.

Зміст.

Передмова Ст. 3—4.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. Драматичні елементи в українському народному житті і словесності. Участь скоморохів в обрядах коляди. Розвиток середньовічної драми в західній Європі. Інтермедій або інтерлюдії. Шкільна драма в західній Європі, зокрема в Польщі. Перенесення шкільного театру на Україну. Теорія шкільної драми в Польщі і на Україні ст. 5—17.

Інтермедії з драмами Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII століття. Драма Якуба Гаватовича. Продав кота в мішку. Джерело інтермедії. Найкращий сон. Українське народне оповідання про найкращий сон. Джерело інтермедії. Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Життєписні дані про Гаватовича. Значення інтермедій в драмах Гаватовича ст. 17—34.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин злішив німця. Котра віра краща. Прандоподібне джерело Українські релакції анекдота ст. 34—39.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. Розмова про театральні декорації. Украдена кобила. Танець перед смертю. Богач і Лазарь. Сварка на Великдень... ст. 39—50.

Інтермедія на вершику свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Різдвяна і великомодя драма М. Довгалевського. Поляк-астрольєг між українськими селянами. Загадковий сон. Козак, ях і москаль. Ярмарок. Украдена кобила. Інтермедії з великомодної драми М. Довгалевського. Білорус у теветах. Чорт, жид і лиган. Невдалий ярмарок. Іппоріза. Козак-визволитель. Справа авторства інтермедій. Значення інтермедій Довгалев-

ського в історії української літератури. Вилів інтермедій
Ловгальчеського на пізніші інтермедії ст. 50—75.

Інтермедій з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Закрутки. Утеча жіда.
Лік на голод. Убитий дяк. Брат уточленого ляха. Значення
інтермедій Ю. Кониського. Справа авторства інтермедій
драми Кониського ст. 75—84.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедій. Смерть, вояк і хлоєць. Козацькі байки
з костюром і вояком. Вістки про інші інтермедії... ст. 84—87.

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школиарі й дяки і їх культурна місія ст. 87—94.

Різдвяні й великодні вірші та діяльоти.

Вірші на Різдво Намви Берлінді. Школоарська нужда у вір-
шах. Школоарські вигадки. Великодня вірша-діяльог. Змі-
шання великоднього діяльогу з інтермедією. Розмова насту-
хів. Сон на передодні Великодня. Іспіхічна основа гумору
в різдвяних і великодніх віршах. Різдвина вірша. Великодня
вірша. Апокріфічні елементи в різдвяних і великодніх вір-
шах ст. 94—131.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльоти з сатиричним забарвленням. Літературна діяльність
Івана Некрашевича. Просеба на попа слободи „Не руш
мене“ ст. 131—138.

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні мази. Вертеп в західній
Європі. Звізда. Справа часу появі вертепу на Україні. Пів-
нічно-західно-українська редакція вертепу. Звязок вертепу
з сучасним літературним пам'яткам. Київська редакція
вертепу. Вступні уваги. Релігійно-біблійна частина київської
редакції вертепу. Інтермедійна частина київської редакції
вертепу. Різдвяні гри ст. 138—165.

Закінчення ст. 165—170.

Приписки ст. 171—179.

Зразки інтермедій, діяльотів і вірш.

I. Продав кота в мішку	ст. 180—187.
II. Найкращий сон	ст. 187—192.
III. Котра віра краша	ст. 192—194.
IV. Загадковий сон	ст. 194—197.
V. Диворіди	ст. 197—200.

VI. Закрутка	ст. 200—202.
VII. Лік вагод	ст. 202—204.
VIII. Великодня інтермедія-діяльог	ст. 204—208.
IX. Різдвяна вірша	ст. 208—210.
X. Великодня вірша	ст. 210—213.
XI. Іван Некрашевич. Ярмарок	ст. 213—214.
XII. Просьба напопа слободи „Не руш мене”	ст. 215—220.
XIII. Інтермедійна частпна вертепу	ст. 220—240.
Замітки	ст. 241—245.
Словарець	ст. 246—248.

Друкарські помилки.

Стор.	Рядок	Замісць	Мав бути
23	11	здолу	Шленспірел-а,
24	3	"	сон, присниться
25	10	згори	Дивлюсь я
26	7	"	розчураюсь!
27	9	здолу	мені.
30	14	згори	хочу.
42	14	"	тобаки
43	1	"	до табаки
49	2	"	націм
59	7	"	хлопче
63	4	"	появляється
74	5	"	віків,
78	15	"	чирмачки
91	7	здолу	з хорів
109	3—2	"	з забороною
125	1	згори	народів.
146	16	"	олен
165	9	"	випадок
205	11	"	ківшем

